

**„válogatot történetekből készített Tükörök”
Taxonyi János exemplumértelmezései**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
az Irodalom- és kultúratudományok tudományágban

Írta: Bujdosóné Papp Andrea,
okleveles magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár – etnográfus
Készült a Debreceni Egyetem Irodalomtudományok doktori iskolája
(Magyar és összehasonlító irodalomtudományi programja) keretében

Témavezető:.....

Dr. Bitskey István

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 2010...

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2010...

Én Bujdosóné Papp Andrea teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el:

Debrecen, 2010. július 26.

„válogatot történetekből készített Tükörök”

TAXONYI JÁNOS EXEMPLUMÉRTÉLMÉZÉSEI

TARTALOMJEGYZÉK

I.	BEVEZETÉS: A kulturális emlékezet egy 18. századi pillanata.....	6
II.	AZ EXEMPLUM ALAKULÁSTÖRTÉNETE	
	1. Kronológikus áttekintés.....	14
	1.1. Az antikvitas exemplumfelfogása.....	14
	1.2. Középkor: a példa virágkora.....	15
	1.2. 1. Exemplum-tipológiák és szempontjaik	21
	1.2. 2. Példázatgyűjtemények	23
	1.3. Az exemplum újkori továbbélési lehetőségei	25
	2. Kutatástörténeti vázlat.....	27
	2.1. A nemzetközi exemplumkutatás irányai.....	27
	2.2. A magyar exemplumkutatás eredményeiről.....	29
	3. Az értelmezések vitás kérdései.....	32
	3.1. Az exemplum műfajiságának és irodalmiságának kérdéséről.....	32
	3.2. Az exemplum funkciója, különleges hatékonysága.....	38
III.	TAXONYI JÁNOS: <i>Az emberek erköltseinek és Isten igazságának tükörei</i>	
	1. A <i>Tanúságok</i> tanulságai: vizsgálati módszerek.....	42
	2. Taxonyi János műveltségi horizontja.....	49
	3. A példák emlékezete: Taxonyi János lehetséges interpretációi.....	55
	3.1. A <i>Tükörök</i> forrásai és forráshasználata.....	55
	3.2. A <i>Tükörök</i> szövegstruktúrája	68
	3.3. A gyűjtemény komplex elemzése.....	79
	1. Hely és idő a példázatokban.....	79
	2. A példák szereplői.....	85
	A főhős neve, neve, foglalkozása.....	88
	A szereplők tulajdonságai: vétkek és erények.....	96
	Jellegzetes tárgyak és állatok a példákban.....	97
	3.4. A <i>Tükörök</i> nyelvi és stiláris jellemzői.....	100
	3.5. A példák szerepéről, funkciójáról.....	107

IV. A TÜKÖRÖK EXEMPLUMAI ÉS A FOLKLÓRHAGYOMÁNY	
1. A modern történeti folklorisztikai kutatás irányai.....	113
2. Irodalom és folklór határán.....	115
2.1. Mese és anekdotaszüzsék.....	118
2.2. Legendák, mondák, balladák tárgyai.....	128
2.3. Bölcs mondások, köz-példa beszédek.....	135
3. A népi szokáshagyomány emlékei.....	136
3.1. Ördögösség, boszorkányság, babonák.....	136
3.2. Ünnepek és hétköznapiak.....	139
1. A születéssel kapcsolatos szokások, gyermeknevelés.....	139
2. Párvalasztás, házaselet.....	140
3. Az Istentiszteletről.....	141
4. Részegeskedés, káromkodás, ének, tánc, alakoskodás.....	142
4. A tánc, mint büntetés – motívumvizsgálat.....	144
V. ÖSSZEFOGLALÁS.....	153
VI. IRODALOMJEGYZÉK.....	157
VII. MELLÉKLETEK	
1. Címlap + <i>Elő-járolás beszéd</i>	168
2. <i>Tükörök - Első könyv</i> (eredeti cím, forrás, tanulságok).....	170
3. <i>Tükörök - Második könyv</i> (eredeti cím, forrás, tanulságok).....	176
4. A kísérleti számítógépes program monitorképei	183
5. Magyar nyelvű összefoglaló.....	191
6. Angol nyelvű összefoglaló.....	193

I. BEVEZETÉS – A kulturális emlékezet egy 18. századi pillanata

Jan Assmann kérdése: *Miként emlékeznek a társadalmak? S emlékeikben hogyan képzelik el önmagukat?* – meghatározó jelentőséggel bír a 21. század bölcsészettudományára. „Az emlékezés fogalma köré a kultúratudományok új paradigmája épül, amely a különféle kulturális fenoméneket és területeket – művészetet és irodalmat, politikát és társadalmat, vallást és jogot – új összefüggésben láttatja”.¹

A kultúra *konnektív struktúrája* a hagyományok írásba foglalásával jelentősen módosult: az ismétlésre épülő *rituális koherencia* mellett a megjelenítést hangsúlyozó *textuális koherencia* jelentősége nőtt, az utánczás és megőrzés helyett az értelmezés és emlékezés, liturgia helyébe a hermeneutika lépett.²

Az emlékezet lehet kommunikatív vagy kulturális. Jan Assman szerint a kommunikatív emlékezet a közvetlen múlt és a jelen kortársi közösségei által birtokolt emlékeket tartalmazza, a kulturális emlékezet ellenben egészen a közösség eredetéig nyúlik vissza. Így lesz a kulturális emlékezet egyének, csoportok identitásának, önértelmezésének egyik eszközeként, az emberi emlékezet egy külső dimenziója. A különféle szövegmélekek is – mint a múlt szimbolikus felidézései –, egy adott csoport emlékezetes múltjának, személyiségeinek rituális, közösségi felidézését teszik lehetővé, s így a kulturális emlékezet egy sajátos, korszakokon átívelő hordozóivá váltak. A kultúra tárgyiasítja mindazokat az élményeket és emlékeket, amelyek egy közösség, csoport számára fontosak, és történetekbe kódolva őrzi meg őket.³ Ilyen történetnek tekintjük mi is vizsgálatunk tárgyát, az exemplumot, kultúrákon átívelő narratívumnak, ugyanakkor pedig egy olyan *allegorikus-tipológiai tükörnek*, amelyikben megjelenik a közösség arca.⁴

¹ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz Könyvkiadó, 2004, 11.

² Jan Assmann fogalomalkotását követve, valljuk, hogy a *tovahaladó jelen horizontján* az elmúlt idők eseményei, képei is megjelennek, mint a múlt és a jelen közötti kapcsolat meghatározó emlékei, élményei. Az egyes individuumokat közös *mi*-vé formálja a közös múlt, értékekre, szabályokra épülő közös tudás és önelképzelés konnektív struktúrája, amely ismétlődő kulturális mintákba rendeződve válik azonosíthatóvá, vizsgálhatóvá. ASSMANN, 2004, 15–25. A *kultúra fogalmát a közös* (a közösség minden tagja osztozik benne), *tanult, szimbólumokon alapszik, integrált* (összes eleme együttműködik) jellemzők által definiált, *komplex egész* értelemben használjuk. Vö. BOGÁR Lajos, PAPP Richárd, *A tükör két oldala: Bevezetés a kulturális antropológiába*, Nyitott Könyvműhely, Bp., 2007, 35–37. (a kultúra fogalma)

³ ASSMANN, 2001, 49–66.

⁴ Roland Barthes hasonlóan vélekedik a narratívum szerepéről: „A narratívum jelen van a mítoszban, a legendában, a mesében, a novellában, az eposzban, a történelemben, a tragédiában, a komédiában, a festészetben, ... az ónűveg ablakokon, moziban, képregényekben, az újságcikkekben, a beszélgetésekben. E szinten végtelen változatosságában a narratívum jelen van minden korban, helyszínen, minden társadalomban. A narratívum az emberiség történetével kezdődik, és soha sehol nem éltek emberek, akiknek az életében ne játszott

Az írott kultúra filológiai vizsgálóinak és a kultúra teremtőinek ígéretes párbeszédébe kívánunk bekapcsolódni, azt vizsgálva, hogy hogyan viszonyulnak a szövegek az emberhez. Azt a hermeneutikai szemléletet követjük, mely szerint az irodalmi szöveg akkor létezik, amikor befogadást nyer: nem maga a szöveg, hanem a történetek nyelvének értelmezői lehetősége lesz elsősorban a kutatásunk tárgya.

Mivel az irodalomtudományban is a sokáig jórészt egyeduralkodó *esztétikai-formális paradigma* helyett új megközelítési, vizsgálati módok jelentek meg – így például az *irodalomantropológia*, *kultúrtörténet*, *irodalomszociológia*, *receptiótörténet*, *mentaliástörténet* vagy *szakrális kommunikáció* irányzata –, ezek segítségével előtérbe kerülhettek az irodalom esztétikán kívüli, vagy esztétikai szempontból kevésbé látványos, erkölcsjavító, kegyességi irodalom, és az úgynevezett *használati irodalom* műfajai is.

Így értekezésünk tárgya, a *példázatos beszéd* vizsgálata is – mint *emlékező* írásos forrásanyag –, új lehetőségeket tartogat, a különféle tudományterületek kiaknázása által felszínre kerülhetnek eddig rejtve maradt kincsei is. Az exemplumkutatás egyik „alaproblémája” azonban éppen az, hogy a különféle tudományterületek saját céljaiknak megfelelően, saját módszerekkel, eszközökkel közelítik, használják a *gazdaszöveget*. Irodalmárok, folkloristák, történészek keresik kutatási diszciplínáiknak megfelelően ennek az évszázados *használati formának*, *peremműfajnak*, *funkcionális szövegegységnek* a retorikai gyökereit, vizsgálják a szövegváltozatok hagyományozódását, a népi kultúra örökségeit, eszme- és társadalomtörténeti vetületeit, de a párbeszéd helyett inkább csak specifikus monológok formájában.⁵ A 18. századi példatörténetek elemzésével azt kívánjuk bizonyítani, hogy a korszerű *irodalomtörténet* egy komplex multidiszciplináris kihívás, a kora újkor történeti és kulturális antropológiájának, és a folklorisztikának egyik jelentős értelmezési perspektívája.⁶

Taxonyi János műve – *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei I-II. Azaz: Némely ritka és válogatott történetek amellyekben az embernek mind jó, mind gonosz*

volna szerepet. A narratívum átível a kultúrákon és a történelmen”. A különféle típusú narratívumok és az egyén és közösség viszonyáról bővebben: LÁSZLÓ János, *Társas tudás, elbeszélés, identitás*, Bp., Kairosz kiadó, 1999, 52.

⁵ A Magyar Néprajzi Kutatóintézet sorozata, a *Folklór a magyar művelődéstörténetben* egy ilyen tudományközi párbeszédnek nyújt teret a folklór és más művészeti ágak viszonyát vizsgálva. A különböző tudományterületek képviselői együtt keresik a választ a folklór és az irodalom, a történelem, a vizuális kultúra és a zene kapcsolatára. Az évenként megrendezett konferenciák előadásainak kötetbe szerkesztett anyagai az Akadémiai Kiadó gondozásában jelentek meg.

⁶ Bővebben: *Antropológia és irodalom*, 2003., TÓTH Zsombor, *A történelmem terhe: Antropológiai szempontok a kora újkor magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Komp-Press, Kolozsvár, 2006., *Történeti antropológia: Módszertani írások és esettanulmányok*, szerk. SEBŐK Marcell, Bp., 2000.

tselekedeteik és azoknak jutalmazásában Istennek igazsága nyilván és világosan elő adatnak. Amellyeket néhány auktorokból össze szedvén, három Részre osztott és különféle üdvösséges Tanúságokkal meg-világosított (Győr, 1740) – saját korának egyik legjelentékenyebb s legnépszerűbb erkölcsstanító példázatgyűjteménye volt.

A *Tükörök* történetei, bár sokszor nem felelnek meg a szűkebb értelemben vett irodalmiság feltételeinek, eszközjellegűek – hiszen elsődleges céljuk az erkölcsi tanítás, megfelelő viselkedésmintát adni a hívőknek egy üdvös lecke által –, de színes forrásanyagként, a magyar irodalmi nyelv formálójaként, szoros kapcsolatban vannak az irodalommal, a gondolkodás, a magatartás alakítójaként pedig jelentős kultúrtörténeti adalékokkal is szolgálhatnak. Elemzésük révén képet kaphatunk a szöveg-hagyományozódás lehetséges formáiról, a kor vallásos és laikus eszmevilágának összetevőiről, s ezek kapcsolódási pontjairól, a különféle - antik, középkori, kora újkori - elemek továbbélési lehetőségeiről. Tetten érhetjük a befogadói rétegek szétválásának folyamatát is, s így a műfaj formálódását: *szépirodalmi és popularizációs* tendenciák megjelenését a szövegekben. Ez utóbbi szempont rendkívül látványosan jelentkezik vizsgált gyűjteményes kötetünkben is.

A vallásos tanítást közvetítő irodalmi szövegek – ilyenek a gyűjteményünk történetei is – az Isten és az ember, és az emberek egymás közötti spirituális és cselekvő kapcsolatának sajátos kommunikációs formái is: közlés és önközlés, amelynek természete a néprajz és az antropológia, a vallástudomány és a teológia, a nyelvészet és a kommunikációelmélet eszközeinek együttes alkalmazásával vizsgálható.

Az egyházi és világi művek szoros kapcsolata együtt adják a kora újkor magyar irodalmának sajátosságait. A 17–18. századi egyházi irodalom „a szépirodalom és a didaktika határán álló különféle átmeneti, köztes és peremműfajok gyűjtőmedencéje”.⁷ Ezek egyike az exemplum is, „a világirodalom mindenek szolgáltatója”.⁸

Vizsgálatunkban egyfelől – a modern, induktív leíró poétika műfajfelfogását követve – mi is *közlési változatnak* tekintjük az *exemplumot*,⁹ másrészt a *kulturális emlékezet* egy reprezentánsának, amely állandó kapcsolatban van a kultúra egyéb diskurzusaival, egy antropológiai szöveg *az individumról és koráról, az ember szelleméről és testéről*.¹⁰

⁷ TÜSKÉS, KNAPP 2001, 9.

⁸ SINKÓ Ferenc, *Csudatörténetek: Száz példa 17–18. századi katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből*, Bp., 1985, 3.

⁹ Bővebben TÜSKÉS, KNAPP 2001, 7.

¹⁰ KISS Noémi, *Antropológia és irodalom = Antropológia és irodalom: Egy új paradigma keresése*, szerk. BICZÓ Gábor, KISS Noémi, Csokonai Kiadó, 2003, 431–436.

A szövegek jelentésében ezt a két irányt illetve ezek érintkezését keressük: a szerző egyéniségének, az exemplum-témák aktualizálásának, szándékolt hatáskeltési törekvéseinek és a befogadói elvárásnak (kor, tágabb–szűkebb közösség) *formanyelvi* megtestesülését, jellemzőit, műfaji kölcsönhatások, módosulások jelenlétét és okait. Másrészt a történetek példaanyagának (téma, motívum, szereplők, tárgyi eszközök, társadalmi és kulturális hagyományok, népszokások, kommunikációs formák stb.) *hermeneutikai* – elsősorban olvasóorientált, néprajzi, antropológiai szemléletű alkalmazását. Az irodalmi kánonból kiszorult szerzők esetében különösen hatékony lehet az antropológizáló kontextualizáció módszertana, amely a mentalitás és tradíció (hiedelemrendszer, közösségi emlékezet, íráshasználati kultúra) kettőse felől javasol értelmezéseket.¹¹

Az exemplum története

Az exemplum fogalmának tisztázására, formai sajátosságainak számbavételére már sok kísérlet történt, a megközelítés nézőpontjai is sokfélék voltak. Úgy érezzük, nem érdektelen ezeket kronológiai rend szerint is áttekinteni, s így eljutni napjaink fogalomhasználatához az igen jelentékeny és termékeny nemzetközi kutatásokra alapozva. A *példázat* fejlődési-, alakulási tendenciáit nyomon követve, feltárul előttünk az a történeti út, amelynek mérföldkövei jelentős állomásai a magyar irodalomtörténetnek is. A görög-római retorikában gyökerező *exemplum* mint szónoki fegyver, retorikai alakzat, az évszázadok folyamán a változó használói és befogadói igényekhez igazodva módosult, s Taxonyi gyűjteményében már laicizálódó, szépprózai jellegzetességeket hordozó didaktikus elbeszéléstípussá, különleges hatékonyságú erkölcsi olvasmánnyá alakulva tűnik fel. Ennek a fejlődési útnak a felvázolásához érdemes szem előtt tartani, nyomon követni az antikvitástól kezdődően az exemplum folyamatos definícióalkotási és használati módosulásait, a tipologizálási szempontok változását, valamint a példázatok tematikai és formai gazdagodását.

Reményünk szerint az exemplumnak ezek a különböző nézőpontú elméleti megközelítései, a fogalom-értelmezések bemutatása hasznos információkat, kiindulópontot nyújthatnak további műfaj történeti, prózaelméleti vagy akár teológiai, dogmatikai kutatásokhoz is.

¹¹ TÓTH, 2006.

Azonban a történeti áttekintés révén az is nyilvánvalóvá vált, hogy annyira vegyesek, sokszor kaotikusak a tipizálási és fogalom-meghatározási szempontok, hogy nem összegezhetők, alkalmazhatók egy, a saját 18. századi vizsgálatunkat is biztonságosan alapozó, egységes vizsgálati módszerként. Komoly nehézséget jelent olyan jellemzőket találni, amelyek alkalmasak lennének egy pontos – minden történeti korban érvényes, valamennyi tematikai, stílus és formabeli sokszínűséget felvállaló – exemplumfogalom meghatározáshoz, értelmezéshez.¹²

Vizsgálati módszer

A leginkább használható megoldásnak számunkra is a magyar kutatók közül elsőként Tüskés Gábor által követett, javasolt monografikus igényű feldolgozás látszik, amely egy szerző *exemplumkezelő-gyakorlatát* mutatja be bőséges szövegpéldák segítségével.¹³

Szakítva az egyoldalú narratív formaként való értelmezéssel, *mint funkcionális szövegegységet, többszörösen beágyazott másodlagos irodalmi használati formát* definiáljuk mi is a kora újkori exemplumot.

A Taxonyi-kötet komplex vizsgálatával azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az exemplum mindig a szöveggörnyezetében, kontextusában, a konkrét alkalmazási célnak megfelelően, a szöveghordozó eszköz, a szerkezeti strukturáltság meghatározottságában kap jelentést. Nem az exemplum–szöveg „eredetisége”, annál inkább a felhasználásának módja, célja, jellemzői lesz a vizsgálatunk tárgya. Ez az irodalomértés viszont nem fért össze az ábrázolás- és produkció–esztétika műfelfogásával, inkább a befogadás- és hatásesztétikai értelmezést választja.¹⁴ Azonban történeti vizsgálataink során bebizonyosodott az is, hogy az

¹² A különböző *forrás-, tartalom/motívum- műfajelméleti* vagy pusztán *betűrend* alapú tipologizálások használati értéke nem megfelelő kutatási alap. Vö. TÜSKÉS, 1994., DÖMÖTÖR, 1992.

¹³ Az exemplumkutatás Tüskés Gábor által megjelölt kettős célja: 1. Egyes szerzők retorikai, szövegekezelői módszerének bemutatásával képet kapni az exemplumok hatásmechanizmusáról 2. Elbeszélő motívumok kutatása szerzői életművekben. A kétféle megközelítés találkozásaként pedig egyes szerzők exemplumanyagának vizsgálata az elbeszélő témák történetében (irodalomtörténet), egy motívum történeti összefüggései szöveggörnyezetében (folklorisztika). Tüskés a Wolfgang Brückner vezette würzburgi „exemplumkutató műhely” szerzői monográfiáinak nyomán, azok szellemében dolgozta ki módszertanát. Vö. TÜSKÉS Gábor, *Az exemplum használata és típusai Nádaszi János műveiben = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, Studia Litteraria XXXII, Debrecen, 1994, 127., a német kutatóműhely honlapja: <http://www.uni-bamberg.de/euroethno/publikationen/vvk/>

¹⁴ „Az irodalomértés megújítása megköveteli, hogy leromboljuk a történelmi objektívizmus előítéleteit, és a hagyományos alkotási és ábrázolási esztétikát egy befogadás- és hatásesztétikára alapozzuk. Az irodalom történetisége nem az irodalmi „tények” utólag létrehozott összefüggésén alapul, hanem az irodalmi mű előzetes olvasói befogadásán” még „Az egyéni olvasói tapasztalatokat mozgósítva hozható működésbe a kulturális emlékezet, amelyhez szorosan kapcsolódik a hagyomány fogalma: a kulturális hagyomány természetesen közösségi jellegű, de az emlékezésre csak az egyén(ek) képes(ek), és így a hagyomány sem lehet zárt készlet, hanem történés, folyamat. Az egyéni emlékezőképessége a kommunikációs folyamatokban alakul ki, a közösségtől kapja azokat a vonatkoztatási kereteket, amelyek közt az emlékezés egyáltalán lehetséges. Mivel az emlékezés koordinátái kulturálisan meghatározottak és változóak, maga a hagyomány ezért (is) mozgásban van,

exemplum analóg szerkezete visszatükrözi az emberi gondolkodás tipológikus irányultságát, egy olyan közös, szimbolikus, *ábrázoló-nyelvet* birtokol, amelyik a vallásos–kulturális kánonképzés funkciójával is rendelkezik.¹⁵

Így minden gyűjtemény egyedi, önálló alkotásként értelmezhető, viszont az egyes exemplumok bizonyos kitüntetett szempontok alapján nyilvánvalóan tipizálhatóak is.

Mindezek szellemében egyrészt a hagyományos tartalomelemzési módszerekkel, olvasóorientált megközelítésben dolgozzuk fel a szövegeket, másrészt egy statisztikai összehasonlításokon alapuló számítógépes adatbázist, vizsgálati rendszert is létrehoztunk.¹⁶

A példák emlékezete: a *Tükörök* szerkezeti, tartalmi, nyelvi elemzése

Taxonyi fő műve, a *Tükörök* két könyvből álló példatár, mely kötetenként egyaránt 3–3 nagyobb egységre tagolódik. Egy–egy rész 12 történetet foglal magába, melyek 3 tanulással vannak megvilágítva. Ezek a tanulások szintén számos elbeszélést, példát tartalmaznak, s így mintegy 360 rövidebb–hosszabb történet segítségével kell visszatárlnia az eltévelyedett embereknek az Isten által kijelölt, helyes útra.

Azt, hogy mi célra szolgálnak ezek a *Tükörök* az *Elő-járó beszéd*ben így fogalmazza meg Taxonyi János: „E könyvben nem romlandó és töredékeny üvegből tsinált (...), hanem ritka és válogatot történetekről készített Tükörök adatnak-ki, mellyekben kiki maga Lelke ismeretének mind szépségét mind pedig rútságát világossan meg láthattya...Ezen különbség vagon pedig az üvegből és ezen lett példákbul faragott Tükörök közt, hogy amazok, ha mutathattya- is, de nem tehetik szebbé az embert, ezekbe pedig ha kiki figyelmezve tekinget, alig ha nem fog szépülni lelkében”.¹⁷

Szerzőnk célja a közreadott *példa-tükörökkel* – folytatva a középkor gyakorlatát – erkölcsi útmutatást adni, tanítani. Bemutatja az *emberek erköltseit*: az evilági bűnök és

történi. A róla való beszéd viszont csak valamilyen diszkurzív rendben lehetséges” In. Hans Robert JAUSS, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, ford. BERNÁTH Csilla = *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Bp., Osiris Kiadó, 1997, 47.

¹⁵ „Azért értjük meg a régi szöveget, mert kultúránk őriz valamit a hajdani szituációkból, és azért értjük másképp, mert minden tudományos erőfeszítés ellenére lehetetlen az eredeti helyzetet rekonstruálni, és főleg lehetetlen ugyan úgy átélni. A leírás pillanatában elillan az élő közeg jelenvalósága. Ehelyett megjelenik a kontextus, amelyben az írott anyag hagyományozódik”. A bibliai kultúrát vizsgálva a kollektív emlékezet fő funkcióinak a *hagyományozás, kánonképzés, értelmezés* (mint vallásos-kulturális működések) tekinthetők. CZACHESZ, 1999, 187-209., vö. TÜSKÉS, 1994, 127–129.

¹⁶ A vizsgálati módszerek részletes bemutatása az adott fejezetnél történik.

¹⁷ TAXONYI, 1759. (nincs lapszám)

erények példáit, *históriáit*¹⁸ és *Isten igazságát*, mint az egyedül üdvözítő út megtalálásához vezető lelki szépülést hozó példázatos-történeteket. Taxonyi példáinak tematikai skálája igen széles. A katolikus erkölcsstan minden lényegi kérdésével foglalkozik, a Tízparancsolat törvényeinek betartatását azonban sokszor a hivatalos egyházi gyakorlattól eltérő módon – rendszertelenül, nem kanonizált, „hihetetlen”, profán történetekkel – igyekeznek ösztönözni. A klasszikus exemplumok – bibliai, antik, középkori példaanyag – mellett szívesen és gyakran használ a magyar történelemből és a korabeli népeletből vett példákat is.¹⁹

A példázatos történetek részletes tartalmi elemzésével, nyelvi és stiláris jellemzőinek bemutatásával, a funkcióközpontú példahasználat jellemzőinek kidomborításával igyekszünk meghatározni Taxonyi János sajátos exemplumkezelői gyakorlatát.

Különösen a *Tanúságokban* rejlő értelmezési lehetőségek: a funkció és a narratíva-típusok kapcsolatait, a szövegekben rejlő identitás- és kánonképző hatásokat, a hagyományörzés és teremtés jelentkezését, valamint ezek megjelenési formáinak bemutatását, rendszerezését tekintjük a feladatunknak.

Taxonyi exemplumai a folklór-műfajokban és a szokáshagyományban

Az exemplum a folklorisztikai kutatás számára „modellfogalom: struktúraképző eszköz, a valóságra irányult elvek csoporosító rendszerét mutatja”.²⁰ A jezsuita Taxonyi saját korának hagyomány-kontextusa – új források, funkció, nyelv, közönség – jelentős mértékben árnyalja, kiegészíti az elsődleges szerzői szándékot.

A népi hiedelmek, babonák, a mágia és bűbájosság – mint korának *élő és ható* jelenségei – központi helyet foglalnak el a gyűjteményében. Ez utóbbi ritka és egyedi feldolgozású példaanyag különösen izgalmas és értékes kultúrtörténeti adalékokkal szolgál, *emlékezik* a szerző társadalmi közegéről, hagyományairól, műve befogadó közönségének elvárásáról, igényéről, tudásáról. A példázat nemcsak kifejezés, hanem nyelvi cselekvés is, a nyelv élő és értelmező valósága.

¹⁸ „A *história*, noha távolról sem meríti ki az exemplum műfaji, tematikai, formai és morfológiai gazdagságát, mégis azon alcsoportok egyike, amelyek gyakran kerülnek az exemplum szerepébe”. KECSKEMÉTI, 1994, 73–75.

¹⁹ A történeti mítoszoknak és egyéb kollektív emlékezeti formáknak a nemzeti identitástudatban játszott lehetséges szerepeit, a Kárpát-medence kora újkori *kulturális pluralitását*, az itt létrejövő közösségi identitás-típusokat vázolta fel és további hasonló irányú feltáró munkára ösztönöz Bitskey István *Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében* című tanulmánya. Dolgozatunk szempontjából különösen jelentős a barokk korban megerősödő nemzeti katolikus identitástudat alkotóelemeinek a vizsgálata. Vö. BITSKEY, 2007, 11–24.

²⁰ DÖMÖTÖR, 1985, 326–327.

Nem véletlen, hogy Katona Lajos jeles néprajzkutató figyelt fel először Taxonyi Jánosnak erre a művére, megkockáztatva, hogy „ezeknek a köteteknek is lehetett némi behatása népünk meseszövő munkásságára, ha nem is mindig közvetlenül, annál gyakrabban a templomi szószékről hulló ige magvainak tovább csírázása alakjában”. Azt feltételezte, hogy mint a középkorban s még jóval utána is a népszerű *Gesta Romanorumot*, „úgy használták a XVIII. században Taxonyi példatárát is a prédikátorok kényelmesebbjei, akik ebben az elég ügyesen szerkesztett munkában mindenféle erkölcsi tanulságra alkalmas és a hallgatók képzelmet ingerlő csodatörténetet bőven találtak”.²¹

Ezekben a rövid példabeszédekben a népi hagyományoknak, szokásoknak, hiedelmeknek valóságos tárházára bukkanhatunk, az ilyen exemplumok voltak *a középkor hétköznapi életének Bibliája*.²² Dömötör Ákos összegzésével: „A példázatok tehát a folklór és az irodalom szakadatlan kölcsönhatásában a közvetítő szerepét játszották. Annyira átszötték a néphagyományt, hogy nélkülük a kultúra változásai nem érthetőek meg”.²³

Összegezve tehát kutatásunk célját: a társadalmi értékrendszereknek az irodalom tartalmi anyagába beépülő nyomait, elemeit keresve, mintegy nyersanyagként használjuk Taxonyi János művét, társadalmi, politikai, történelmi és különösen néprajzi, antropológiai jelenségcsoportok mentalitástörténeti feltárásához. Ezt azonban egy olyan értelmezői gyakorlattal tesszük, amelyik kiterjeszti a szerzői olvasatok tág horizontját a szöveg *irodalmi* státuszára is. Így a vizsgált szöveg az exemplumok tartalmi, szerkezeti és forrás elemzésekor az elbeszélő témák, típusok, motívumok, a funkcionalitás, és a szöveghagyományozódás jellemzőinek bemutatásakor szükségszerűen visszahelyeződik a hagyományozó irodalmak láncolatába is. Elsősorban persze a vizsgálatunk prioritásaként megjelölt *Tanúságok* szerzői interpretációjának tükrében.

²¹ KATONA Lajos, *Az ünneprontók*, Ethnographia, 1900, 305.

²² S. Battaglia kifejezését idézi BREMOND, 1982, 85.

²³ DÖMÖTÖR Ákos, *A példázatok szerepe a protestáns szentbeszédekben*, Theológiai Szemle, 1985/1, 20.

II. AZ EXEMPLUM ALAKULÁSTÖRTÉNETE

1. KRONOLÓGIAI ÁTTEKINTÉS

1.1. Az antikvitás exemplumfogalma

Az exemplum, a példázatos beszéd az antikvitásban, a görög-római retorikában gyökerezik. A jogi és politikai beszéd argumentációs technikájának egyik eszköze volt a meggyőzés szolgálatában, retorikai terminusként használták. Szónoki fegyverként – mint az egyik leghatékonyabb érvelési és bizonyítási mód – funkcionáltak ezek a rövid, didaktikus példák, közismert történelmi események vagy kiemelkedő hősök tetteinek, mondásainak felidézésével.

Arisztotelész *Retorikája* az enthümémát és a példát a három szónoki beszédfajta – tanácsadó, törvényszéki, bemutató – közös bizonyító alakzataként említi. A dialektika tudományával együtt vizsgálva a retorikát, az enthümémát retorikai szillogizmusnak, a példát retorikai indukciónak nevezi. Az arisztotelészi példa-fogalom így hangzik: „Példa az, amikor sok hasonló esettel bizonyítjuk, hogy valami úgy van”.²⁴ Azt állítja, hogy a példákon alapuló érvek ugyanolyan meggyőzőek, mint az enthümémákon alapulók, de az utóbbiakat jobban megtapsolják. Az exemplumot tehát bizonyítékként, retorikai igazolásként használja fel a szónok, amelyet közismert dologból, a legmegbízhatóbb emberektől kell venni. Két fajtáját különbözteti meg: az egyik a megtörtént események elmondása, a másik ilyen pedig az események kitalálása. „Ez utóbbinak egyik faja a parabola, a másik a mese”.²⁵

A klasszikus latin definíciók közül elsőként a Ciceróét érdemes felidézni, hiszen nemcsak széles körben használta az exemplumot műveiben, hanem gazdag elméleti alapot is nyújt a példák szerepét, felhasználását illetően: „exemplum est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotii confirmat aut infirmat”.²⁶

Cornificius, az *A. C. Herenniusnak ajánlott Rétorika* szerzője még azt is hozzáfűzi: „exemplum est alicuius facti aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propositio”, feladatát pedig a gondolat ékesebbé, érthetőbbé, hihetőbbé és szemléletesebbé tételében jelöli meg, és a hasonlathoz kötve értelmezi. Eszerint az exemplumnak három fontos jellemzője

²⁴ ARISZTOTELÉSZ, *Rétorika*, fordította, jegyzetek, utószó: ADAMIK Tamás, Bp., Gondolat, 1982, 1356b, 12.

²⁵ ARISZTOTELÉSZ, 1982, 1393b, 137., lsd.még bővebben: ADAMIK, 2002.

²⁶ MERQUET, Hugo, *Handlexikon zu Cicero*, Hildesheim, 1962, 243.

van: felidéz egy tettet vagy mondást, a történettel bizonyít vagy cáfol valamit, s egy szerző neve alatt jelenik meg.²⁷

Quintilianus a szónokok képzéséről szóló könyvében szintén a bizonyítékok közé sorolja a példát, amely vagy hasonlóságon, vagy különbségen, vagy ellentétben alapszik. Példaként alkalmazhatók történeti tények hitelével bíró dolgok, de *költött meséből vett példák* is, melyeknek azonban kisebb bizonyító erejük van, „de nagy hatással szoktak lenni különösen a falusi nép és a tanulatlan emberek lelkére, kik a költött dolgokat is jámbor hittel hallgatják s a hallottak élvezetétől megvesztegetve, könnyen elhiszik azt, a miben gyönyörűségüket lelik”.²⁸

A példázat tehát az antikvitás egyik közkedvelt, széles körben használt retorikai eszköze volt. A szónoki beszéd megszerkesztését megkönnyítendő különféle – főként tematikus – exemplum-gyűjteményeket is összeállítottak. Közülük Valerius Maximus *Factorum et dictorum memorabilia* című – többnyire római szerzők nyomán tárgykörök szerint csoportosított példatára – valamint Cornelius Nepos és Seneca művei a középkorban is igen népszerűek voltak.

1.2. Középkor: a példa virágkora

A kereszténység első századától kezdődően az exemplum fokozatosan átalakul, egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a középkori művelődésben.²⁹ Maga a fogalom három különböző jelentésben is használatos lett:

1. Legismertebb antik örökségként, mint követendő példa, erény- vagy magatartásmodell.
2. A retorika és grammatikaelmélet, a középkori *langage technique* az elbeszélés egy különleges válfajaként, jellegzetes elbeszéléstípusként tartja számon.

²⁷ „Id sumitur isdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur, apertorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit, probabiliorem, cum magis veri similem facit, aute oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu temptari possit” - „Ugyanazon okokból alkalmazzuk, mint a hasonlatot. *Ékesebbé* teszi a gondolatot, mikor semmi másért, csupán a szépségéért alkalmazzuk; *érthetőbbé*, amikor azt, ami homályos, világosabbá teszi; *hihetőbbé*, amikor valószínűbbé teszi; *szemléletessé*, amikor mindent olyan világosan fejez ki, hogy a dolog szinte kézzel fogható.” CORNIFICIUS, *A.C. Herenniusnak ajánlott Rétorika latinul és magyarul*, fordította, bevezető, jegyzetek: ADAMIK Tamás, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987, *Negyedik könyv XLIX*, 62, 276.

²⁸ *Marcus Fabius QUINTILIANUS Szónoklattan*, fordította és jegyzetek: ADAMIK Tamás et al., szerk. ADAMIK Tamás, KALLIGRAM, Pozsony, 2008, *V. könyv XI. fejezet*, 367.

²⁹ A szerző tanulmányában részletesen foglalkozik az antik és középkori exemplum összehasonlításával, különbségeik felmutatásával. DAVID Jean-Michael, 1980, 9–14.

3. A prédikátorok és morális művek szerzői részére pedig a meggyőzés eszköze. Ebben a jelentésben az exemplum már nincs egy személyhez, hőshöz kötve, pusztán valamely erény narratív illusztrációja.³⁰

A kutatók egyetértenek abban, hogy a középkori példázat története jól elhatárolható periódusokra bontható a tematikájában, szerkezetében, funkciójában, terjedési módjában bekövetkezett módosulások alapján. A modern nemzetközi szakirodalom kisebb pontosításokkal, kiegészítésekkel lényegében átveszi Jean–Thiébaud Welter napjainkban is nélkülözhetetlen, alapvető monográfiájának korszakolását:

1. Az exemplum keletkezésének és kifejlődésének időszaka a 12. század végéig
2. Az exemplum 13–14. századi virágkora
3. Az exemplum hanyatlása a 15. századtól kezdve

A francia *L'Exemplum* monográfia korszakolását követjük a továbbiakban, azt fogadjuk el további kutatásunk kiindulásaként.³¹

A, Eredet, kifejlődés

A keresztény vallás tételeinek igazolására, terjesztésére, a hit egyedüli üdvözítő voltának bizonyítására az egyháznak szüksége volt egy olyan szöveges eljárásra, amely képes utat találni a szélesebb tömegekhez, megérinti lelküket, képzeletüket, hatékonyan, eredményesen tudja az erkölcsi tanításokat közvetíteni a hívők felé. Az exemplumok alkalmasnak látszottak e szerep betöltésére: a keresztény tanítás, nevelés legfontosabb elemévé váltak.

Az exemplumok fő ihlető forrása kezdetben természetesen a Biblia volt. Jézus élete, tettei, evangéliumi parabolák, szentek legendái szolgáltatták a példázatok anyagát, majd az egyházatyák homiletikai és didaktikus művei már egyre bővülő tematikai skálán nyújtották az épületes történeteket.

Alanus ab Insulis *Summa de arte praedicatoria*-jában definiálja is a három exemplumfajtát:

³⁰ *LES EXEMPLA MÉDIEVAUX*, 1992.

³¹ 1. *L' exemplum antique*, 2. *L' exemplum chrétien*, 3. *Genèse de l' exemplum médiéval (IX–XII. siècles): du milieu monastique au milieu scolastique urbain*, 4. *L' exemplum médiéval (XIII–XIV. siècles)*, 5. *L' exemplum post-médiéval*. BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, *L'Exemplum, Typologie des sources du Moyen Âge Occidental*, Brepols Turnhout (Belgium), 1982.

1. Krisztus mint exemplum: „Si pauperibus praedicat, de paupertate disserat, commendans paupertatem; exemplum sumens a capite nostro Jesu Christo”.
2. Az egyházatyák mint exemplumok: „In exemplum etiam veniant antiqui Patres qui nudi Christum nudum secuti sunt... Si loquitur viris claustralibus et religiosis afferat ad eorum exempla antiquorum Patrum”.
3. A mártírok mint exemplumok: „...habeant exemplum instructionem vitae suae milites beatum martyrem Sebastianum militem...”³²

S. Battaglia állapítja meg *L' esempio medievale* című tanulmányában, hogy a *Vitae Patrum*-tól (4-5.sz.) Honorius Augostodunensisi-ig (12.sz.) az exemplum a keresztény etika főbb elveinek kifejezésmódjaként funkcionált, Fréderich. C. Tubach pedig a *protoexemplum* fogalmát használja erre az időszakra, s legfőbb jellemzőjeként a vallásos normák koherens kifejeződését említi.³³

A kor tudatának exemplum-képeről vall Szent Ambrus (+397) Biblia-kommentárjában, amikor aláhúzza: „exempla subjicit, ut facilius suadeat, quia cui verba satis non faciunt, solent exempla suadere”, „quoniam exempla facilius suadent quam verba, exempla commendat per quae facilius assequantur”.³⁴

Szent Jeromos (+420) *Contra Jovinianum*-ában már a szentírási példázat (*exempla ex scripturae*) és a világi históriákból vett példázat (*exempla e seculi historiis*) megkülönböztetését hangsúlyozza.³⁵

Szent Ágoston (+431) exemplumainak forrásai a Biblia történeti könyvei, a mártírok élete és csodái, profán antik példák, sőt már saját gyakorlati tapasztalatai is. Minden történethez morális konklúziót fűz, ahogyan majd a 13. századi hitszónokok is teszik.³⁶

Nagy Leo pápa (+462) a hagiográfiai exemplumok használatára hívja fel a figyelmet: „Ad erudiendum Dei populum nullorum est utilior forma quam martyrum. Eloquentia sit facilis ad exorandum; sit ratio efficax ad suadendum, validiora tamen sunt exempla quam verba”.³⁷

A 6. század végén Nagy Szent Gergely pápa (+604) új formát, új funkciót adott az exemplumnak: az egyházi doktrinák magyarázatának, bemutatásának lényegi segédeszközévé, alapelemévé tette. A Pokol vagy a Paradicsom ábrázolásakor az exemplumnak már narratív,

³² BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 28.

³³ F. C. TUBACH, *Exempla in the decline*, *Traditio* 18, 407–417. Idézi: GEREMEK Bronislaw, *L' exemplum et la circulation de la culture au Moyen Âge = Mélanges de l'École Française de Rome, Moyen Age/Temps Modernes* 92, 1980–1, 157.

³⁴ WELTER, 1973, 13.

³⁵ WELTER, 1973, 24.

³⁶ WELTER, 1973, 13.

kontemporális jellege, valószínűsége hangsúlyozódik, s formai összehasonlító analízisek igazolják, hogy Gergely pápa, az egyik legnagyobb keresztény pedagógus méltán nevezhető a „középkori exemplum atyjának”.³⁸

Így apránként, folyamatosan alakulnak ki, rögzülnek a klasszikus középkori exemplum jellegzetességei, használatának szabályai. Olyan nevek és művek fémjelzik még ezt a korszakot, mint Nagy Szent Gergely pápa *Livres des miracles*, Petrus Alphonsus *Disciplina clericalis*, Caesarius Heisterbaciensis *Dialogus Miracoloruma*, Étienne de Bourbon *Tractatus de diversis materiis praedicabilibus*, Jacobus de Vitriaco *Sermones Vulgares* prédikáció-gyűjteményei.³⁹

B, Virágkor

Az exemplum struktúrájának, karakterének lényegi változása a 13. században következik be. Az etikai tökéletesség pusztán metafizikai vonatkozása elveszíti jelentőségét, már nem képes ellátni szerepét. Az örök isteni szféra és a mulandó emberi világ szigorú oppozíciójának helyébe egy olyan komplex narráció lép, ahol emberi sorsok ábrázolása, egyénített jellemek, individuumok pszichológiai igényű megközelítései, a társadalmi, közösségi lét szituációi, problémái jelentkeznek.⁴⁰

Az átalakulás kulcsa: a 13. század társadalmi szerkezetében, gazdasági rendszerében, az emberek gondolkodásmódjában végbement erőteljes fejlődés, módosulás.⁴¹ Az egyháznak alkalmazkodnia kellett a megváltozott viszonyokhoz: utat találni a széles tömegekhez. A laikusokkal történő eredményes kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás leghatékonyabb módjának az igehirdetés megújítása tűnt. A dominikánusok és ferencesek új típusú prédikációi (népi prédikációk) lettek az egyházi nevelés, felvilágosítás alapvető eszközei, a keresztény vallás tételeinek, Isten ígéjének legfőbb hirdetői, terjesztői. E „néptanítás” nélkülözhetetlen segítője pedig az exemplum volt.⁴²

A középkori exemplum fogalmának meghatározására, jellemzésére, formai sajátosságainak számbavételére már sok kísérlet történt, a megközelítés nézőpontjai is

³⁷ WELTER, 1973, 14.

³⁸ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 49–50. lsd. még WELTER, 1927, 14–16.

³⁹ WELTER, 1973, 10–61. E korszakhoz tartozó jelentős művek, alkotók sorát idézi meg a szerző, bőséges anyagot szolgáltatva a további kutatásokhoz.

⁴⁰ GEREMEK, 1980, 157–159.

⁴¹ GUREVICS, 1974.

⁴² BERLIOZ Jacques, *Le récit efficace: l'exemplum au service de la prédication (XIII–XV. siècles)* = *Mélanges de l'École française de Rome*, 92, 1980–1, 116.; VICAIRE M.H., *La Prédication nouvelle des prêcheurs*

különfélék voltak. Úgy érezzük, nem érdektelen ezeket kronológiai rend szerint áttekinteni, eredményeiket további fejtegetéseink előtt összegezni.

A 13. században az angol John Garland a következő definícióval szolgál: „*exemplum est dictum vel factum alicuius autentice persone dignum imitatione*”.⁴³ Eszerint az idézett cicerói meghatározás oly módon alakult át, hogy az *exemplum* már maga a követésre méltó tett, mondás. Nem egy személy hitelessége adja a példa értékét, hanem a cselekedet önmagában, mint egy ismétlésre méltó, szolgáló recept.

Johannes Balbi *Catholicon* (1460) című művében három lényeges szempontra irányítja a figyelmet: meghatározza az *exemplar* és az *exemplum* kapcsolatát; Herennius *Retorika*-jának definícióját veszi át, de kiegészíti az *exemplum* céljának megjelölésével, ami nem más, mint az üdvözülés; s utal arra is, hogy az *exemplum* valójában egyfajta érvelési mód.⁴⁴ Így Jacques Le Goff szavaival élve, a középkori *exemplum* horizontja már egyetemes, minden halandónak szólnak a példázatok.⁴⁵

Az *Artes Praedicandi*-ban, a szentbeszéd argumentációs készletének három nagy csoportja egyikeként látjuk az *exemplumot*: *authoritates, rationes, exempla*.⁴⁶ Azonban különbséget tettek a prédikáció meggyőző funkciójú, rokon elemei között, mint például *parabola, miracula, similitudines, proverbe, exempla*.⁴⁷

A modern kutatás a középkori definíciókból kiindulva kísérelte meg e sokszínű kisepikai kategória meghatározását. A. Piaget francia kutató *exemplum*-fogalma talán a legrészletesebb, azonban ez már valójában a források, típusok megnevezésére is kiterjed:

„toutes espèces de récits, de toutes provenances, empruntés à l’histoire ancienne ou contemporaine, profane ou sacrée, aux vies de saints, aux légendes populaires, aux bestiaires;

méridionaux au XIII. siècle, Cahiers de Fanjeaux 6, 1971, 21–64.; LE GOFF Jacques, *Le temps de l’Exemplum (XIII. siècles) = L’imaginaire médiéval*, Gallimard, Paris, 1985, 99.

⁴³ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 29.

⁴⁴ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 29–30.

⁴⁵ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 30.

⁴⁶ PRÉCHER D’EXEMPLES, 1985, 10.

⁴⁷ 1. *Exemplum* és *similitudines* különbségéről: „inter exemplum et similitudinem hoc interest quod exemplum historia est, similitudo re adprobatur”, az igazolás az *exemplum* esetében a történetből ered, míg a hasonlatnál az összevetés realitásából. BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 31.

2. *Exemplum* és *parabola*: A dúsgazdag és a koldus Lázár (Lukács 16, 19-26) történetét vizsgálva: „Ipse autem, contra eorum avaritiam, exemplum eis proposuit de divite purpato et epulone, qui in inferno cruciatur quia receperat in vita sua bona, id est solla illa, quae putaverat bona. Nec fuit hoc parabola, sed in re ipsa, quod perpenditur, quia nomen mendici ibi ponitur Lazarus scilicet, qui positus est in sinum Abrahae” (Pierre le Mangeur, *Historia scholastica* 1164. CIII.) BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 54.

3. *Exemplum* és *miracle*: „Simile aliquid legitur de Karolo imperatore in Vita sancti Aegidii; sed miracula non sunt in exemplum trahenda. Hoc etiam scias quod huiusmodi scripturae authenticae non sunt” (Caesarius Heisterbacensis, *Dialogus miraculorum* 1220.) A hit igazsága felől ugyanis a csoda valós tetteket rögzít, nincs szüksége történelmi hitelességre. In. BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 54–55.

des anecdotes ou faits divers; tout récit enfin qui, comme le mot l'indique, pouvait servir d'exemple à l'appui d'un enseignement moral ou religieux".⁴⁸

Gaston Paris kiemeli, hogy az exemplumok egy része magába foglalja, egységbe építi a morális nevelést, implicit módon jelentkezik, vagy egyszerűen a kontextusból következik. Máskor viszont a szórakoztató, parabolisztikus történetek után, különváltan található egy didaktikus tanítás, a közreadó által levont tanulsággal.⁴⁹

Különösen sok erőfeszítést tett G. Frenken, J.A. Mosher, Rudolf Schenda, Jean-Thiébaud Welter az exemplum definiálására, az ő kísérleteik azonban a már eddig is említett ismérveket igyekeznek valamilyen szintézisbe rendezni, olykor a tanító szándékot, máskor a szórakoztatás célzatosságát hangoztatják erőteljesebben.⁵⁰ Úgy látjuk, a legjobban kidolgozott és átgondolt, a korábbi eredményekre építő, azokat szintézisbe foglaló a Bremond-Le Goff-Schmitt-féle rendszer. A három szerző monográfiájában utalás történik először a legfontosabb jellemzőkre: a narratív jellegre, a tömörségre, a hitelességre, a kollázs jellegre, a meggyőzés szándékára és retorikájára, a különleges közönséggel (hívők, tanítványok) való kapcsolatra, az ebből fakadó didaktikus tendenciára s a pedagógiai és szórakoztató célzat kettősségére. Mindezek alapján a középkori exemplum „un récit bref, donné comme véridique et destiné à être inséré dans un discours (en générale un sermon) pour convaincre un auditoire par une leçon salutaire”.⁵¹

Ezt a megalkotói által is tágnak és ideiglenesnek tekintett meghatározást elfogadhatónak, használhatónak látjuk, s egyben jó alapanak a további új eredményeket tartogató kutatásokhoz: a szerzőnkénti, művenkénti exemplumkincs feldolgozásához. Ennek a nemzetközi összefogást igénylő, közös munkának várható gyümölcseként az elemzett művek

⁴⁸ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 34.; WELTER, 1973, 2.

⁴⁹ PARIS Gaston, *Littérature française au Moyen Âge*, 1914, 218.

⁵⁰ FRENKEN definíciója: „Exemplum im homiletischen Sinne ist jede kurze Erzählung, die geeignet ist und angewandt wird, im Zusammenhang einer Predigt die theologische oder moralische Deduktion durch den sie induktiv beweisenden Bericht eines Interesse erregenden Vorgangs abzulösen.” (*Die exempla des Jacob von Vitry*, München, 1914.)

J.A. MOSHER: „The exemplum may be briefly and conveniently defined as a short narration used to illustrate or confirm a general statement. There is a strong probability, that in the great majority of cases the word exempla when used with reference to bestiary passages, figures of speech, moralizations and analogies, was used in the general sense of an illustration and not in the restricted sense of an exemplum.” (*The exemplum in the early religious and didactic literature of England*, New York, 1911.)

R. SCHENDA: „Das Exemplum ist eine didaktische Proposition mit moralisierender Tendenz.” ill. „Das Exemplum ist ein unterhaltsam vorgetragenes Lehrstück das die Sittlichkeit fördern will.” (*Stand und Aufgaben der Exempla-forschung*, Fabula 10, 1969, 81.)

J. Th. WELTER: „par le mot exemplum, on entendait, au sens large du terme, un récit ou une histoire, une fable ou parabole, une moralité ou une description pouvant servir de preuve à l'appui d'un exposé doctrinal, religieux ou moral” (WELTER, 1973, 1.)

A fenti definíciók – több másikkal kiegészítve - megtalálhatóak a BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 29-39.; WELTER, 1973, 1-2.

⁵¹ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 37-38.

együttes vizsgálatából majd további adatokhoz juthatunk, amelyek esetlegesen pontosíthatják eddigi elképzeléseinket. Arra azonban már most érdemes felhívni a figyelmet, hogy az exemplumok már a 13. században sem mindig vallásos jellegűek, didaktikus moralizáló tendenciájuk olykor épp a laicizálódás folyamatába illeszkedik, s a prédikációkon kívül a devóciós irodalom egyéb műfajaiba, az épületes és ájtatos művekbe is beépülnek.

1.2. 1. Exemplum – tipológiák és szempontjaik

A használható definícióhoz természetesen az exemplumok tipologizációja, s így a kronológiai, tematikai, szerkezeti sokféleség valamelyes rendszerbe foglalása is szükséges. Láthattunk példát a források alapján történő csoportosításra, sőt azok értéksorrendjének meghatározására, most néhány, az egész korszakot átfogó, modern osztályozási kísérlet bemutatásával igyekszünk a legjellemzőbb csoportosítási szempontokat megtalálni.

A francia Albert Lecoy de la Marche négy típusba sorolta az exemplumokat:

1. Az elsőbe a Bibliából, a szentek életéből, a krónikákból, az antik szerzőktől vett szemelvények tartoznak.
2. A másodikat kortárs eseményeket előadó exemplumok, a *domaine public* anekdotái és a szerző saját tapasztalatai alkotják.
3. A harmadikba az *exempla-fable* sorolható, kölcsönvéve a népi hős figuráját és a hagyományokat,
4. Az utolsó kategóriát pedig a *bestiariumok* leíró jellegű vagy morális példái képezik.

Érdekessége ennek a felosztásnak, hogy különbséget tesz múltbéli és jelenkori történetek között, s hogy az állatmeséket és a folklórelemeket is itt tartja számon. Gyengéje viszont, hogy a történet eredetének, forrásának kérdése túl nagy szerephez jut benne, s ez bizonyos mértékig elhomályosítja az exemplum funkcióját, egyéb strukturális jellemzőit, a szerkesztőnek, kompilátornak a munkáját.⁵²

Thomas Frederick Crane mindössze két típust különböztet meg: az *illustrative stories*-t és a *moralised stories*-t. Ennek az elfogadhatatlanul tág, elnagyolt csoportosításnak a valódi érdeme abban rejlik, hogy már bizonyos fejlődési tendenciát is jelez: a 14-15. század exemplum-használói gyakorlata már igyekezett elkülöníteni egymástól a történetet és a moralitást.⁵³

⁵² LECOY DE LA MARCHE Albert, *La chaire française au Moyen Âge*. Paris, 1886, Slatkine Reprints, Genève, 1974, 302–303.

⁵³ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 39–40.

Figyelemre méltó osztályozási kísérlet a Welteré, aki elkülönítette az irodalmi emlékeket (*monuments littéraire*), ezen belül a vallásos műveket (Biblia, egyházatyák művei, miráculum-gyűjtemények, elméleti teológiai könyvek stb.), valamint a profán műveket (antik irodalmi, filozófiai, történeti alkotásokat, középkori krónikákat, meséket, fabulákat, természettudományos értekezéseket stb.), másrészt a személyes tapasztalatokat (*l'expérience personnelle de l'auteur*), mint az exemplum forrásait. Majd további tíz típusát különbözteti meg a forrásoknak, ezek az alábbiak:

1. Bibliai exemplumok,
2. kegyes életet propagáló történetek a *Vitae Patrum*ból,
3. hagiografikus exemplumok (Mária és az Oltáriszentség csodái),
4. víziók (élő személy túlvilági utazása, halottak vagy természetfeletti lények példái),
5. profán, főként antik exemplumok,
6. történelmi események, nagy emberek tettei (általában a krónikákból idézve),
7. legendaszerű történetek mitológiai elemekkel, néphagyományból eredő motívumokkal,
8. eredeti orientális exemplumok,
9. földrajzi, természeti adottságokból származó csodák,
10. személyes, a szerző saját gyakorlati tapasztalataiból született exemplumok.⁵⁴

Welternek ez a felosztása kétségkívül a legsokoldalúbb, leggazdagabb szempontrendszerű exemplum-tipológia, amely információiban jelentékeny segítséget tud nyújtani a további kutatáshoz. A kritériumok azonban olyan heterogének, aprólékosak, hogy a felosztás inkább leltárnak, mint lényegi sajátosságokra alapozott osztályozásnak tűnik.

Ennél lényegesen egyszerűbb, s talán alapvetőbb összefüggéseket érintő tipologizálás az, amit a francia *L'Exemplum* monográfia nyújt a korábbi eredmények ötvözésével. Ez négy szempont szerint ad rendszerezést:

1. Eredet vagy forrás alapján:

- zsidó-keresztény, ill. ókeresztény exemplumok (Biblia, egyházatyák példái)
- pogány kori exemplumok, amelyek krisztianizálódtak
- modern exemplumok, amelyek vagy korabeli szerzőktől származnak, vagy személyes tapasztalat a forrásuk.

2. Az információ természete szerint:

- irodalmi eredetű példázatok,
- személyes eredetű példázatok.

⁵⁴ WELTER, 1973.

Ez a kategorizálás átveszi Welter csoportosítását, de itt kiegészül annak a információnak a figyelembe vételével, hogy a szerző olvasás vagy hallás útján (legi–auidi) ismerte meg a történetet. Ez a megkülönböztetés előtérbe állítja a kultúra terjedésének két nagy formáját, a középkorban nagyjából egyensúlyban lévő írásos és szóbeli hagyományozódási módszert. Az exemplum hitelessége két nagy kulturális tekintélyen alapul: egyrészt az olvasott, s a könyvek által hordozott, sokszor mágikus tekintélyen, másrészt autentikus személyek szavain.

3. A „színre vitt személyek természete” alapján:

- emberek
- állatok
- természetfeletti lények csoportjai.

Az exemplumok ilyen szempontú megkülönböztetésnél a realitásra, hitelességre törekvés folytán legnagyobb szerepet az emberi *hősöket* felvonultató példázatok kapják.

4. Az exemplum logikai és formális szerkezete szerint

- analógia alapján alkotott exemplumok, melyek igen közel állnak a hasonlatokhoz
- metonímián alapuló exemplumok, melyek az egyesből általánosítanak.⁵⁵

Végeredményben egyetérthetünk a monográfiának azzal a kijelentésével, hogy hangsúlyozni kell az exemplum szerkezetének és funkciójának egységét. A középkori exemplumot egy eszmerendszer inspirálta, határozott retorikai szerkezetbe foglalta, ez a modell szolgálta a sztereotip exemplumok létrejöttét.

A fenti kritériumok hatékony segítséget nyújtanak a konkrét, egyedi vizsgálatoknál is, feltétlenül irányadóak, de az is nyilvánvalónak látszik az eddigi áttekintésből, hogy az exemplum-használat egyéb jellemző sajátosságai – pl. földrajzi, társadalmi környezet, befogadó közönség, szerzői/kompilátori műveltség, egyéniség, gazdaszöveg – is döntő fontosságúak lehetnek, vagy a felsoroltak kiegészülhetnek újabb szempontokkal.

1.2. 2. Példázatgyűjtemények

Az exemplumok azonban nemcsak egy nagyobb szövegbe ágyazva, annak építő elemeként léteztek, hanem feltétlenül szólnunk kell a XIII–XV. században virágzó, az önálló példázatokat valamely rend szerint összefűző gyűjteményekről is.

⁵⁵ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, i.m., 41–42.

Welter a nyugat-európai kereszténységet vizsgálva 46 exemplumgyűjteményt sorol fel ebből az időszakból.⁵⁶ Természetesen ez a szám nem tekinthető véglegesnek, hiszen a kötetek többsége anonim, különféle címváltozatok alatt terjedtek, s az anyag folyamatos bővülése, egyéni alakítása következtében nehéz eldönteni, mikortól számít új gyűjteménynek, s mikor pusztán némely tekintetben módosított másolatnak, átvételnek egy-egy mű.

Frederick C. Tubach katalógusa napjainkig is alapműve a kutatásnak.⁵⁷ A forrásmunkák jegyzékében mintegy 250 művet sorol fel a szerző, de közülük 37 tekinthető szorosabb értelemben is exemplum-gyűjteménynek. Az 1969-ben megjelent, 5400 példázatos történetet adató index azonban az időközben feltárt hiányosságai miatt feltétlen korrekcióra, kiegészítésre szorul. Így napjaink alapvető feladata a lehető legteljesebb számbavétele, feldolgozása a középkori exemplumkincsnek és az eddigi tudományos munkák esetleges kiegészítése, javítása.⁵⁸

Az első jelentős középkori, mintaként és forrásként szolgáló gyűjtemények: Petrus Alphonsus *Disciplina clericalis*, Caesarius Heisterbacensis *Dialogus miraculorum* és *Libri octo miraculorum*, valamint Jacobus de Vitriaco *Sermones vulgares* és *Sermones communes* című munkái.

A legtöbb katalógus azonban – Welter adatainál maradva: 34 darab – 1250–1350 között keletkezett. Az ok érthető: az exemplumok egyre gyakoribb, széles körű alkalmazása a prédikációkban szükségessé tette a történetek felhalmozását, összegyűjtését, rendszerezését, hogy ily módon az adott témához rövid időn belül, minden nehézség nélkül találjon a felhasználó megfelelő példázatot. Ez a praktikus cél hívta életre az exemplumgyűjteményeket, megkönnyítve és meggyorsítva a szentbeszéd anyagának összeállítását és osztályozását.

Három csoportot alkotnak ezek a gyűjtemények. Az elsőbe a logikai rend (*ordre logique*) szerint sorolták be az exemplumokat: a liturgikus év ciklusai nyújtották az osztályozási szempontokat.⁵⁹

Az alfabetikus sorrendet (*ordre alphabétique*) követő, az előző csoporttal tematikailag megegyező exemplumok adják a gyűjtemények másik típusát.⁶⁰

⁵⁶ WELTER, 1973, 211–375.

⁵⁷ TUBACH Frederic C., *Index exemplorum: A Handbook of medieval religious tales*, Helsinki, 1969, ismertetése: VOIGT, 1971.

⁵⁸ Az élenjáró francia exemplumkutatás szakembereinek irányításával 1994. szeptember 27–28-án nemzetközi konferenciát szerveztek Fontenay-Saint-Cloudban, *Középkori exemplumok: új perspektívák* címmel. A jelenlegi európai kutatások összefogására, áttekinthetősége érdekében ekkor mutatták be azt a számítógépes adatbázist, mely az egységes és eredményes feldolgozást biztosíthatná mind az egyes szerzők, mind az exemplumgyűjtemények esetében.

⁵⁹ WELTER, 1973, 214–290. (Részletes ismertetés 20 gyűjteményről!) Néhány jelentősebb kötet címe: Stephanus de BORBONE, *Tractatus de diversis materiis predicabilibus*; Martin le POLONAIIS, *Promptuarium Exemplorum; Compilacio Singularis Exemplorum*.

A XIV. században virágzik az az irányzat, amely a morális tanítás narratív jellegű, allegorikus vagy szimbolikus interpretációjaként jelentkezik (*les recueils d'exempla moralisés*). Már egy tágabb befogadó közönséget céloztak meg ezek a történetek: a prédikáció egyik eszközéből mindennapi olvasmánnyá váltak.⁶¹

1.3. Az exemplum újkori továbbélési lehetőségei

A XIV. század második felétől mind kevesebb új exemplum-gyűjtemény születik, megáll a további történetek utáni kutatás, a feltárt anyag elegendő a prédikátorok számára, nincs már igazán szükség újabb kompilatori munkára. Welter az exemplum dekadenciáját ebben a stagnálásban látja, az eredeti alkotások eltűnését, a profán és narratív elemek eluralkodását a vallásos irodalomban, mely törvényszerű módosulásokhoz vezet.⁶²

Érdeemes néhány szóban utalni rá, hogy Frederich C. Tubach sokkal radikálisabb nézetei szerint ez a hanyatlás már a XIII. századtól elkezdődik, amikor is a vallási normákkal lényegében koherens exemplum átadja a helyét az elbeszélések heterogén tömegének: „The exemplum became a mirror of life, an organic part of social context and a vessel for literary and folkloristic imagination”.⁶³ Ezen elképzelés tarthatatlanságát azonban, úgy érezzük, kellőképpen alátámasztják eddigi történeti vizsgálódásunk eredményei.

Azzal az állásponttal értünk egyet, amely szerint még a XV. századtól kezdődően sem lehet az exemplum egységes hanyatlásáról beszélni. Külön egységként kell tekintenünk, értékelnünk a protestáns exemplumokat, a katolikus megújulás és ellenreformáció homiletikai exemplumait, a barokk pietizmus példázatait vagy a már laicizálódott exemplumokat. A Welter által egyértelmű minőségromlásnak ítélt jelenség, az új korpuszok hiánya valójában az exemplumok hatékonysági fokát jelentősen megnövelte: az állandó ismétlés következtében csiszolódott a szöveg, memorizálása könnyebbé vált mind a prédikátorok, mind a hívők számára.⁶⁴

A XVII. század végéig tovább folytatódott az exemplumok prédikációkba való beépítése, azonban jelentősen módosult a források jellege és felhasználásuk módja. A késő

⁶⁰ WELTER, 1973, 290–334. (8 gyűjteményről bővebben Pl. *Liber exemplorum; Tabula exemplorum; Speculum laicorum*; Arnold de LIÈGE, *Alphabetum narrationum*; Jean GOBI, *Scala Celi*; Jean BROMYARD, *Summa Perdicantium*)

⁶¹ WELTER, 1973, 335–376. Például Nicole BOZON, *Contes moralisés; Gesta Romanorum*; Robert HOLCOT, *Moralitates*.

⁶² WELTER, 1973, 379–455.

⁶³ GEREMEK, 1980, 158.

⁶⁴ BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, 1982, 69–60.; 63–69.

középkori exemplum a beszélő és a hallgató különböző kulturális hagyományának a találkozásában, a köztük lévő kommunikációban egy, az elvárásokhoz igazodó, hatékony kapcsolattartási eszköznek tekinthető.⁶⁵

A hagyományos egyházi gyűjtemények mellett egyre nagyobb teret nyertek a laikusok művei, Ezópusz és Phaedrus meséi, a történelmi munkák, krónikák vagy akár a folklórból származó, a hagyományokból eredeztethető példák. Az exemplum popularizálódott, alkalmassá vált az esztétikai, szórakoztató és gyönyörködtető funkciójú, irodalmi „élvezeti” műfajokban történő megjelenítésre is.⁶⁶

Ez azonban az a terület, ahol a kutatásban a legnagyobb elmaradás tapasztalható. Az exemplum hosszú továbbélése bizonyos irodalmi formákban, sőt komplex eszmények, ideák átörökítőjeként való megjelenése eddig is nyilvánvaló volt. Ami viszont alapjaiban megváltozott, az a példatörténetek társadalmi szerepe és terjedési módja. Ez a funkcionális módosulás azonban már megkérdőjelezi az eredendően *funkcionális szövegegységnek* tekintett exemplum létmódját. Ezt a problémát részletesen tárgyaljuk majd a példázat *műfajiságát*, *irodalmisságát* vizsgáló fejezetekben.

⁶⁵ DAVID, 1980, 9–14.

⁶⁶ GAILLARD Aurélia, *Fables, mythes, contes: L'Esthétique de la fable et fabuleux (1660-1724)*, Paris, Honoré Champion Éditeur, 1996, 213–216.

2. KUTATÁSTÖRTÉNETI VÁZLAT

2.1. A nemzetközi exemplumkutatás irányvai

Az exemplum történetét nyomon követve egyértelmű a programadó francia *L'Exemplum* monográfia kiemelt szerepe a modern kutatások elindításában. Hatására Franciaországban Jacques Le Goff életrehívott *Groupe d'Anthropologie Historique de l'Occident Médiéval (GAHOM)* és 1983 óta működtet egy kutatócsoportot (*Le groupe de recherches sur les exempla médiévaux*) a középkori exemplum vizsgálatára.

1992-ben megjelentették a *Les Exempla médiévaux* című kézikönyvet.⁶⁷ Egy olyan segédkönyvről van szó, amely a példázatkutatás lehetséges irányairól, a gyűjtés metodológiai problémáiról értekezik, az adatok felvételének és elrendezésének gyakorlati feladatait ismerteti részletes bibliográfiával. A könyv második részében Frederich C. Tubach *Index exemplorum*ának kritikai korrekciója található. Az új index a Tubach-katalógus 16 gyűjteményének javított, újraértelmezett anyagát közli.

A hatalmas mennyiségű középkori anyag feldolgozására a kutatócsoport, Marie Anne Polo de Beaulieu és Jacques Berlioz vezetésével létrehozott egy számítógépes adatbázist, *ThEMA – Thesaurus Exemplorum Medii Aevi* néven. Elsősorban a prédikációkban található példázatos elbeszéléseket gyűjtik, tematizálják, de a széles körben terjedő profán és vallásos didaktikus irodalomban fellelhető exemplumok adatolására is vállalkoznak. A korpusz elsősorban a X–XV. századi nyugati kereszténység idevágó anyagát vizsgálja.⁶⁸ Összeállítói kiemelt feladatuknak a Tubach–katalógusában nem indexált exemplumgyűjtemények feldolgozását tekintik. A számítógépes feldolgozás azonban nem követi az exemplumok klasszikus téma-, motívum- vagy mesetípus szerinti kategorizálását, hanem megadja a példázat szerzőjét, leírja rövid tartalmát, a kulcsszavait és a Tubach-katalógusbeli jelzését. Így könnyebben lehet keresni, vizsgálni az egyes történetek forrásait, narratív variánsait, valamint *tiszta* nyersanyagként használhatják a különféle irányú kutatások, szabadon választva szempontrendszer az éppen aktuális vizsgálati céljuknak.

⁶⁷ *LES EXEMPLA MÉDIÉAVUX: Introduction à la recherche, suivie des tables critiques de l'Index exemplorum de Frederich C. Tubach*, dir. Jacques BERLIOZ et Marie Anne POLO DE BEAULIEU, Garae-Hesiodé, 1992. Ez a nagy hiányt pótló mű olyan jelentős részeredményeket felvonultató munkák után született meg, mint *PRÊCHER D'EXEMPLES: Récit de prédicateurs du Moyen Âge*, 1985., *FORMES MÉDIÉVALES DU CONTE MERVEILLEUX*, 1989., Marie-Anne POLO DE BEAULIEU, *La Scala Coeli de Jean Gobi*, éd. critique, 1991.

⁶⁸ <http://gahom.ehess.fr/document.php?id=434>

2009. szeptemberében 46 gyűjtemény 8268 exemplumát tartalmazta az adatbázis.⁶⁹ A számítógépes adatbázissal összhangban az ott rögzített adatok értelmezésének, elemző bemutatásának helyet biztosítva, a kutatócsoport tagjai létrehoztak egy gazdag, jól használható elektronikus középkori exemplum bibliográfiát is *Bibliographie européenne des exempla - BIBLIEX* címen.⁷⁰

A francia kutatásokkal párhuzamosan és együttműködve Európa több országa is jelentős eredményekkel büszkélkedhet, különösen a német, olasz és spanyol exemplum kutatás van fellendülőben.⁷¹ Ám ezek közül is feltétlenül ki kell emelnünk a németországi Wolfgang Brückner professzor irányítása alatt dolgozó würzburgi exemplumkutató műhelyt, amely a szerzői monográfiák kiadásában jeleskedik, és a feldolgozást megkönnyítendő, saját kísérleti módszertanokat is kidolgozott.⁷²

2004-ben jelent meg Hans-Jörg Uther szerkesztésében az *ATU–The Types of International Folktales*, egy modern szemléletű nemzetközi katalógus a népmesék és a rokon narratív műfajok, műfajváltozatok indexálására. Az Aarne–Thompson katalógus rendszerezési

⁶⁹ A feldolgozott gyűjtemények: Adolphe de Vienne, *Doligamus* (XIVe siècle, 9 *exempla*), *Alphabet of Tales* (traduction du XVe siècle, 832 *exempla*); Anonyme, *Ci nous dit* (1313-1330 ; 817 *exempla*); Anonyme, *Collectaneum exemplorum et visionum Clarevallense* (3e quart du XIIe siècle ; 164 *exempla*); Anonyme, *Liber exemplorum* (XIIIe siècle, 223 *exempla*); Anonyme, *Libro de los gatos* [éd. Darbord] (XIVe siècle ; 66 *exempla*) ; Anonyme, *Libro de los gatos* [éd. Gayangos] (XIVe siècle, 67 *exempla*); Anonyme, Londres, British Library, Add. 27909 (XIIIe siècle ; 95 *exempla*); Anonyme, *Menasgier de Paris* (XIVe siècle, 22 *exempla*); Anonyme, Paris, BnF, lat. 16481 et 16482 (XIIIe siècle, 240 *exempla*); Anonyme, *Rotschild Canticles* (c. 1300 ; 13 *exempla*); Anonyme, *Tabula exemplorum* (XIIIe siècle, 173 *exempla*); Anonyme, *Le Tombel de Chartrose* (1334-1339 ; 31 *exempla*); Césaire de Heisterbach, *Libri VIII miraculorum* (XIIIe siècle, 187 *exempla*); Domenico Cavalca, *Esempi morali* (XIVe siècle, 97 *exempla*); Etienne de Bourbon, *Tractatus de diversis materiis...* [ed. Lecoy] (XIIIe siècle, 465 *exempla*); Etienne de Bourbon, *Tractatus...*, livre I (1ère ½ du XIIIe siècle ; 428 *exempla*); Eudes de Cherinton, *Fabulae et parabola* (XIIIe siècle, 323 *exempla*); Federico Visconti, *Sermones* (fin du XIIIe siècle ; 28 *exempla*); Galand de Reigny, *Parabolaire* (XIIe siècle, 36 *exempla*); Geoffroy de Courlon, *Libellus super reliquiis sanctorum et sanctorum Sancti-Petri-Viri Senonensis* (1290-1300 ; 16 *exempla*); Humbert de Romans, *Liber de eruditione praedicatorum* (XIIIe siècle, 5 *exempla*); Jacopo Passavanti, *Lo specchio di vera penitenza* (XIVe siècle, 51 *exempla*); Jacques de Vitry, *Historia Occidentalis* (XIIIe siècle, 27 *exempla*); Jacques de Vitry, *Sermones feriales et communes* [ed. Frenken] (XIIIe siècle, 104 *exempla*); Jacques de Vitry, *Sermones feriales et communes* [ed. Greven] (XIIIe siècle, 107 *exempla*); Jacques de Vitry, *Sermones vulgares* [ed. Crane] (XIIIe siècle, 314 *exempla*); Jacques de Voragine, *Sermones aurei-Quadragesimale* (XIIIe siècle, 357 *exempla*); Jacques de Voragine, *Sermones des sanctis* (1267-1286 ; 202 *exempla*); Jourdain de Pise, *Raccolte esempi* (XIVe siècle, 143 *exempla*); Juan Ruiz, *Libro de buon amor* (1330-1343 ; 34 *exempla*); Les *Dits* de Jean de Saint-Quentin (début du XIVe siècle ; 24 *exempla*); Muhammad Ibn Zakariyyâ al-Razi, *La médecine spirituelle* (IXe - Xe siècle ; 11 *exempla*) ; Nicole Bozon, *Contes moralisés* (XIVe siècle, 172 *exempla*); Odon de Cluny, *Collationes* (917-927 ; 52 *exempla*); Paul de Monembasie, *Récits édifiants* (Xe siècle, 16 *exempla*); Philippe de Ferrare O.P., *Liber de introductione loquendi* (1321-1347 ; 396 *exempla*); Pierre Alphonse, *Disciplina clericalis* (XIIe siècle, 33 *exempla*); Pierre le Vénérable, *De miraculis libri duo* (1ère moitié XIIe siècle ; 63 *exempla*); Ranulphe de la Houblonnière, *Sermones* (1272-1273 ; 38 *exempla*); Robert de Gretham, *Le Miroir ou les Evangiles des Domnées* (XIIIe siècle, 18 *exempla*); Roberto Caracciolo, *Quaresimale in volgare* (1474 ; 45 *exempla*); Sancho IV (?), *Castigos* (1292-1293 ; 180 *exempla*); Thomas de Cantimpré, *Bonum universale de apibus* (XIIIe siècle, 634 *exempla*); Vincent Ferrier, *Sermones* (1411-1412 ; 47 *exempla*)

⁷⁰ <http://gahom.ehess.fr/bibliex/Bibliex.php>

⁷¹ lásd a *Bibliex* legfrissebb adatai

szempontjainak továbbgondolásával (innen a név: Aarna/Thomson/Uther-ATU) egy olyan bibliográfiai eszköz, adattár jött létre, amelynek segítségével a különböző tudományterületek kutatói számára egyszerűsödött a témák, szüzsék, motívumok, források, szövegváltozatok keresése, vizsgálata. Így az exemplumként is használt narratívák eredményesen kutathatók ebben a rendszerben.⁷³

2.2. A magyar exemplumkutatás eredményeiről

Napjaink nemzetközi exemplum-kutatása – mint láthattuk – igen jelentékeny eredményeket ért el, és a vizsgálati anyagban rejlő sokféle megközelítési-, értelmezési lehetőség biztosítani látszik a további élénk érdeklődést. Az exemplum sokszínűsége, gazdag információhordozó képessége a különféle tudományágak képviselői számára egyaránt értékes adatokkal szolgál. A magyar kutatók figyelme is ráirányult az igen gazdag, régi magyar anyagra. Megkezdődött e téren a számbavétel, tipizálás és kiadás munkája.

A magyarországi középkori példázatok többsége ferences és domonkos rendi szerzetesek munkája, több mint 40 kéziratos kódexünkbe foglalva latin és magyar nyelven íródtak.⁷⁴ A magyar kutatás elsősorban a Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát műveiben fellelhető több száz exemplum feldolgozását kezdte el.⁷⁵ A *Példák Könyve* gazdag, 43 levél terjedelmű exemplumgyűjteményének hasonmás és kritikai szövegkiadása 1960-ban jelent

⁷²W. BRÜCKNER vezette würzburgi „exemplumkutató műhely” szerzői monográfiái, kiemelten BECK Wolfgang exemplum-feldolgozási gyakorlatát. Vö. <http://www.uni-bamberg.de/euroethno/publikationen/vvk/>

⁷³UTHER, Hans-Jörg, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, vols 1–3. FF Communications No. 284–286, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2004.

AT Types of Folktales – The Gold Scales. <http://oaks.nvg.org/folktale-types.html#atu>

⁷⁴Számos kutatási lehetőséget tartogat még ez az anyag, például Györkös Attila hívta fel a figyelmet a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött *Cod. lat. 65. ff.72–112. és ff.116–157.* még kutatásra váró, kéziratos példázatgyűjteményre. Az első kompiláció 230 exemplumot tartalmaz Arnold de Liège *Alphabetum narrationum* alapján, a második Thomas Cantimpratensis *Bonum Universale de Apibus* művéből meríti 102 példázatát. GYÖRKÖS, 2004, 197–198.

⁷⁵SZILÁDY Áron, *Temesvári Pelbárt élete és munkái*, Bp., 1880., HORVÁTH Cyrill, *Temesvári Pelbárt és beszédei*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1889., KATONA Lajos, *Temesvári Pelbárt példái*, 1982, 413–434., *Temesvári Pelbárt írásai magyarul = Sermones Compilati* – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet, <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/> HORVÁTH Richárd, *Laskai Osvát*, Bp., 1932.; BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi* = Studia Litteraria, Debrecen, 1994, 99–116., KERTÉSZ Balázs tanulmányai például: *Krónikaszüvegek Laskai Osvát prédikációiban, Középkori krónikáink és legendáink használatának problémája Laskai Osvát prédikációiban*

meg.⁷⁶ A gazdag magyarországi középkori anyagról több részfeladatot megoldó, értékes tanulmány készült, de szisztematikus rendszerező feldolgozásukra még nem került sor.⁷⁷

A 16–18. századi magyar nyelvű prédikációs irodalom élénkülő vizsgálata révén, a bennük rejlő gazdag exemplumkincs is egyre több figyelmet kapott. Előbb a protestáns, majd a katolikus prédikációk exemplumaiból jelent meg antológia.⁷⁸

Az *eredetiség–kritérium* egyeduralmát elutasító, a hagyományos *formális–esztétikai* paradigmától elszakadó új típusú vizsgálatok az úgynevezett *használati irodalom* műfajainak a feldolgozását kezdték el. Ez a szemlélet jótékonyan hatott az exemplum–kutatásra is. A különféle tudományterületek művelői – elsősorban irodalmárok, folkloristák, történészek – mind gyakrabban fordulnak a gazdag, feltáratlan anyag felé. A magyar kutatók - a külföldi próbálkozásoktól inspirálva – először kisebb részfeladatok elvégzésére: forráskutatásra, motívum-vizsgálatra, folklórelemek, vándorló történelmi témák nyomon követésére törekedtek a különböző szerzői anyagokban.

A teljesség igénye nélkül, de feltétlenül szólnunk kell az irodalomtörténészek közül Tüskés Gábor, Knapp Éva, Lukácsy Sándor, Kecskeméti Gábor, Győri L. János, a téma feldolgozását alapjaiban meghatározó tanulmányairól.⁷⁹ Itt kell megemlíteni Gábor Csilla kutatásait Káldi György példázatairól, vagy *Ponciánus Császár históriájának* épületes olvasmányként való értelmezéséről.⁸⁰ Jelentős eredményeket hoztak és tovább további kutatásra ösztönzőek S. Sárdi Margit szüzsétörténeti dolgozatai.⁸¹ A fiatal kutatók közül Tasi Réka, Széles Ágnes, G. Czintos Emese, Maczák Ibolya, Szabó Zsuzsanna, B. Kis Attila, Hammerstein Judit dolgozatai járultak hozzá a magyar exemplumkincs megismeréséhez.⁸²

⁷⁶ *Példák Könyve 1510*, közzétette BOGNÁR Ágnes, LEVÁRDY Ferenc, Bp., 1960.

⁷⁷ VOIGT Vilmos már 1971-ben a Tubach–katalógust bemutató írásában kiemelt feladatként jelöli meg „egy teljes magyar exemplum-index összeállítását, amely tartalmazná a magyarországi magyar nyelvű és latin nyelvű példák összességét”, ami pedig az exemplumok és a magyar folklór kapcsolatát illeti a magyar legendamesék katalógusának elkészítését tekinti a következő lényegi feladatnak. VOIGT, 1971, 520.

A magyar legendamesék típusai (AaTh 750-849), összeáll. BERNÁT László, Bp. 1982. megjelent, már a magyar állatmesék, tündérmesék, novellamesék, rászedett ördög mesék, rátódiádák, a magyar népmesék tréfakatalógusa, trufa- és anekdóta katalógusa, a hazugságmesék, formulamesék, és a cigány mesemondó repertoárjának bibliográfiái is elkészültek (<http://www.etnologia.mta.hu/index.php/hu/kiadvanyok-menu/85-nepm>), de a magyar exemplum-katalógus még várat magára...

⁷⁸ SINKÓ Ferenc, *Csodatörténetek: Száz példa 17-18. századi katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből*, Bp., 1985., SZABÓ Lajos, *Monda nekik egy példázatot: Száz szépprózai szemelvény a 17. századi protestáns prédikációkból*, Bp., 1982.

⁷⁹ Vö. a dolgozat irodalmjegyzékével!

⁸⁰ GÁBOR Csilla, 1994, 2006, 2008.

⁸¹ *Két rabló, ki hűségével megmentette életét*, S. SÁRDI, 1994, 171–180., *A Senki-sziget motívuma Faluditól Jókaiig = Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*, Bp., 1996, 224–234., *Jelbeszéd = „Mint sok fát gyümölcsrel”*: Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére, Bp., 1997, 86–94., „Régi gyöngyök új foglalatban” = *Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, Bp., Anonymus, 2002, 28–41., *Középkori témák a folklórból és az irodalomban*, S. SÁRDI, 2005, 102–116.

⁸² G. CZINTOS, 2007., SZABÓ, 2005., B. KIS, 1997., SZÉLES, 2008., HAMMERSTEIN, MACZÁK 2010.

Az etnográfusok közül elsősorban Benedek Katalin, Dömötör Ákos, Kriza Ildikó, Erdélyi Zsuzsanna, Lammer Annamária, Nagy Ilona, Pócs Éva, Ujváry Zoltán, Perger Gyula, Szacs vay Éva, Szalánszki Edit foglalkoztak a példafunkciójú szövegekkel.⁸³ Küllős Imola a XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata során a közköltészet és népköltészet kapcsolatáról, a verses és prózai ponyvairodalom, az angol és a francia „kék könyvtár” (ponyvák), és az írott és szóbeli kultúra egymásrahatása, recepciója tárgykörében nyújt értékes elemzéseket, alapos bibliográfiai áttekintést.⁸⁴

A történészek közül Klaniczay Gábor elsősorban a középkori boszorkányhitről írt tanulmányával, Láng Benedek a középkori mágia értelmezésével, Györkös Attila egy 15. századi francia kézirat példázatait elemző bemutatásával járult hozzá a példázatos elbeszélések mind szélesebb spektrumú vizsgálatához.⁸⁵

Hiányoznak azonban a nemzetközi gyakorlathoz csatlakozó, monografikus igényű, szisztematikus feldolgozások, a magyar exemplumkincs szerzőnkénti vagy művenkénti komplex vizsgálati módszerrel történő feldolgozásai.⁸⁶

Alapjaiban ezt a kutatási irányt kívánjuk saját gyakorlatunkban folytatni, megvalósítani: célunk egy 18. századi magyar jezsuita szerző, Taxonyi János 2 kötetes erkölcsstanító példatárának komplex vizsgálata, exemplum-használati jellemzőinek számbavétele és ezek elemzése, értelmezése révén kívánjuk megtalálni, kijelölni helyét, szerepét a magyar kultúrtörténetben.

⁸³ BENEDEK, 1992., DÖMÖTÖR, 1985, 1987, 1992, 1995., KRIZA, 1982., UJVÁRY, 2009.

⁸⁴ KÜLLŐS, 2004.

⁸⁵ KLANICZAY, 2004., LÁNG Benedek, *Mágia a középkorban*, Bp., Typotex Kiadó, 2007., GYÖRKÖS Attila, „*Non debent predicare fabulas*”: Egy 15. századi franciaországi kézirat példázatainak elemzése és átírása, PhD. értekezés, Debrecen, 2004.

http://phd.okm.gov.hu/disszertaciok/ertekezesek/2005/de_2138.pdf

⁸⁶ TŰSKÉS Gábor Nádasi János életét és munkásságát bemutató kötete tekinthető a monografikus igényű exemplum-kutatás első és mindmáig egyedüli példájának. TŰSKÉS, 1997.

3. AZ ÉRTELMEZÉSEK VITÁS KÉRDÉSEI

3.1. Az exemplum műfajiságának és irodalmiságának kérdéséről

Alapvető, lényegi problémákat – elsősorban fogalomértelmezési különbségeket – felvető kérdés az exemplum irodalmiságának és műfajként való értelmezhetőségének vizsgálata. Mivel az exemplumok kutatásának háttérbe szorulása, az irodalomtudományos kutatás peremére kerülése talán leginkább ezzel függ össze, ezért érdemesnek tartjuk összefoglalni a témáról jelenlegi ismereteinket. A történeti fejezetben felvázolt definícióalkotási, tipológizálási kísérletekből indulunk ki, ezeket árnyaljuk specifikus elemzési szempontrendszerre építő megközelítések eredményeinek továbbgondolásával, s így kívánunk eljutni az általunk elfogadott végső konklúzióhoz, amelyre építhetjük további fejtegetéseinket.

Dolgozatunk célja szempontjából szükségtelennek érezzük e két fogalom különféle elméleti szempontú narratológiai, irodalomelméleti, retorikatörténeti értelmezési változatainak számbavételét, mivel a kutatásunk szűkebb témáját érintő alapvető szakirodalom tételei között konszenzus látszik körvonalazódni e fogalmak értelmezésében. Így az *irodalmiságot* esztétikai kategóriaként, a *műfajiságot* pedig általános értelemben egyedi alkotások olyan csoportjaként definiáljuk, amely önállóan körülhatárolható tartalmi-formai egységet alkot.

Miért vetődik fel tehát időről–időre a *műfaj*, mint *terminus technikus* használatának eltérő gyakorlata a példázattal kapcsolatosan? Az esztétikai–értékkategória értelmező státuszának változása hogyan befolyásolta ezt a gyakorlatot?

Az antikvitas exemplum–fogalma tisztán megfogalmazható: a beszéd argumentációs technikájának része, egy eszköz – bizonyíték, díszítőelem – a meggyőzés szolgálatában. A műfajiság kérdése ebben az esetben fel sem vetődik. A gyönyörködtetést, szórakoztatást viszont a hatékony példa egyik lényegi elemének tekintették.

A középkori exemplum esetében már más a helyzet. Először is láthattuk, hogy a középkor folyamán sokféle változata, formája alakult ki a példázatnak. Különféle szöveggörnyezetben jelentkezhet: prédikációban, tudományos traktátusban, krónikában, erkölcsstani értekezésben, vitairatokba ékelve. Tartozhatnak tehát egy műfajhoz, olyan elbeszélés-betétként, amely morális és/vagy vallásos tanítással kíván szolgálni, de csak retorikai alkotóeleme a befogadó műfajnak, nem autonóm szövegegység.

Megjelennek azonban az exemplumok önállóan, szövegkörnyezetükből kiemelve, betűrendes, vagy tematikus katalógusokba rendezve is, de a cél még ekkor is a visszaemelés a különféle gazdaszövegekbe a meggyőzés, tanítás egyik lehetséges eszközeként. Az egyes példák valamely közös tartalmi-formai egységéből adódó önállósága nem merül fel a kor, a használó tudatában ebben az esetben sem.

Tehát a középkori exemplum egy terjedelmesebb szöveg, beszéd kontextusába ágyazva létezett csak, mint alárendelt, függő szöveg. Egy cél, szándék egyik eszközül szolgált valamely üzenetben. Ez az üzenet tartozhatott egy műfajhoz, de az exemplum csak mint ennek alkotóeleme funkcionált, hiszen szövegcéltől függően új kontextusba kerülhetett, de itt sem hozott létre, nem alapozott meg feltétlenül új strukturális vagy tematikai szövegegységet.⁸⁷

A középkori exemplum forrását, tematikáját tekintve nagyon heterogén összetételű, és formájára nézve is állandó változtatásoknak volt kitéve a mindenkori kompilátor, felhasználó igényéhez igazodva. Így a példázatgyűjtemények összeállítója olyan célszerű szerkesztői elv alapján kellett, hogy dolgozzon, amely a minél szélesebb körű használhatóság érdekében kénytelen volt redukálni az exemplumokat. Olyan minimális narratív és didaktikai vázzá alakította azt, amely már nem rendelkezik sem esztétikai, sem jellegzetes formai kategóriákkal, így *nulla fokú irodalmiság jellemzi*.⁸⁸ S mivel a befogadó szövegek is alapvetően a szónoki vagy didaktikai típusba sorolhatók, nem elbűvölni, hanem meggyőzni akarnak, az esztétikai élmény csak alkalmi kiegészítésként érvényes mind a gazdaszövegek céljára (pl. prédikáció, vitairat műfaja), mind a szöveg eszközére nézve.⁸⁹

A modern francia szakirodalom narratológiai szempontú meghatározásai, elnevezései az exemplumra vonatkozóan szintén az előzőekben felvázolt elképzeléseket erősítik: *récit-type, genre carrefour, sous-genre*.⁹⁰ A magyar gyakorlatban is elfogadottá váltak a Tüskés-féle terminológiai kategóriák: *átmeneti, köztes vagy peremműfaj, másodlagosan*

⁸⁷ DAVID Jean- Michael, *Présentation = Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Âge/Temps Modernes*, Tome 92–1980–1, 9–14.

⁸⁸ BREMOND, 1994.

⁸⁹ Az exemplumok élőszóbeli előadásakor azonban *felhízlalta* szikár történeteit a prédikátor, így a példázat-használati-vizsgálatok – forrás hiányában – szükségszerűen korlátozottak. Erre a jelenségre részletesen kitérünk Taxonyi exemplumainak vizsgálatakor, már itt is utalva rá, hogy szerzőnk példái írásbeli leképezései lehetnek ennek a gyakorlatnak.

⁹⁰ Az 1994-ben Franciaországban rendezett nemzetközi konferencia „Középkori exemplum: új perspektívák” előadásainak nyomtatott összefoglalásaiból származnak az elnevezések.

beágyazott irodalmi használati forma, funkcionális szövegegység. Mindezek szintén ehhez a felfogáshoz illeszkednek.⁹¹

A retorikatörténeti kutatások alapján a különféle homiletikai munkák az exemplumot a prédikációszerzés egyik alkotóelemének tekintették, szabályozták, leírták a használatának módját, lehetőségeit.⁹² A jezsuita Jeremias Drexel segédkönyve (*Aurifodina*, 1638.) a kompilációs gyakorlat egyik lépésének, a jegyzetelés (*ars excerpenti*) típusát határozta meg. A *lemma* (szó vagy szókapcsolat), *adversaria* (*sententia, dicta*) és a *historia* – ez utóbbival maga a szerző is azonosítja az exemplumot –, azonban nem írói technika, írásmód értelemben használatos, hanem mint olvasási mód, amely egy szöveg jobb, teljesebb megértését szolgálta, és nem egy új szöveg létrejöttét.⁹³ Ebben az esetben már megjelenik az exemplum-használat kétféle lehetősége: a szó szerinti és a nem szó szerinti felhasználást egyaránt elképzelhetőnek tartják az elméletírók. Akkor pedig már joggal vetődhet fel a „kompilátor” bizonyos fokú szerzői önállósodásának kérdése.

A vallás szolgálatában álló exemplum-használat történeti gyakorlatát, alakulását nyomon követve úgy látjuk, két nagy korszak különböztethető meg a példázatos beszéd fejlődéstörténetében. Elsőként a középkor imént bemutatott hierarchikus felépítésű, szintetizáló jellegű felfogása, ahol a cél egy nagy egész (a *HIT: Isten, Egyház, vallás*) szolgálata sok kis egység (*önálló műfajok, funkcionális szövegegységek, utalások*) összességével. Ekkor a *részek* csak mint az *Egésznek* alárendelt, attól függő, célorientált alkotóelemek funkcionálnak. Ezt követően pedig az exemplum hanyatlásaként definiált időszakban⁹⁴ jelentkező analízis igény: egy dolog, jelenség elemző módon történő bemutatása. Mivel – ahogy már utaltunk rá – nem keletkeznek újabb gyűjtemények, megváltozik a példák terjedésmódja, a befogadói elvárások, ekkor már a példa, a példában szereplő személyek, események, történetek *önmagukban* (de nem öncélúan!) is a felhasználó „alapanyagává” válhatnak.⁹⁵ Valamely érdekes, különleges, aktuális tulajdonságuk folytán kiválasztva, különféle elvárásoknak megfelelően egyre hitelesebb, árnyaltabb bemutatásuk, megrajzolásuk lesz már a cél, hiszen csak így biztosítható,

⁹¹ TÜSKÉS-KNAPP, 2001, 9.

⁹² *Retorikák a barokk korból*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, 2003 (Csokonai Universitas Könyvtár Források, 10). 25, 38 (A Soarius neve alatt kiadott retorikának II/XIV-es fejezetében, articulus 1: „In Exemplis tam veris, quam fictis, qualia sunt”).

⁹³ MACZÁK Ibolya, *Örökölt argumentumok: Ars compilandi és ars excerpenti néhány 18. századi prédikációban*, *Plastrum seculi*, 2009, http://sermones.elte.hu/page/361tan_plaus_mibolya.pdf, valamint uő., *Elorzott szavak. Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, Bp., WZ Könyvek (Szépmíves Bt.), 2010, 148–156.

⁹⁴ BREMOND, 1994.

⁹⁵ Az *orális, kézíratos és nyomtatott hagyományozódási, kommunikációs forma* jellegzetességeinek vizsgálata még tovább árnyalná az exemplum *műfaji* formálódásának lehetséges állomásait.

tartható fenn hatékonyságuk. Önállóvá, értelmező szövegkörnyezetüktől függetlenné válhatnak a példatörténetek, mert a részletes, elemző bemutatás által előbb-utóbb saját életet kezdenek élni. Ekkor következik be a döntő fordulat az exemplumként használt szövegek történetében: fokozatosan elhalványul az eszközjellegük, ahogy változik a befogadó közönség, elvárás.⁹⁶ Az emberek életközeli, izgalmas, szórakoztató történetekre vágnak, melyekben kicsit önmagukra is ismerhetnek didaktikus, merev külső értelmezések nélkül is. Megváltozik az exemplum-szövegek terjedési módja is: a könyvnyomtatás elterjedése lehetőséget teremtett a prédikációk, vallási, erkölcsi, tudományos traktátusok legnépszerűbb elemeinek kiemelésére, de már nem újabb beépítésre szánva, hanem önállóan, mindennapi otthoni olvasmánnyá alakítva. Az így kiemelt betétek sokszor azonban még mindig nem feleltek meg egy kerek, lezárt történet követelményének. Meg kellett tehát változtatni a szöveg formai jegyeit is. S talán innentől követhető leginkább nyomon az exemplum és az önálló irodalmi, népköltési műfajok – novella, mese –szoros kapcsolata. A befogadói igénynek megfelelő stílus-, kifejezőeszköz- és tartalmi átrendeződés következtében, laicizálódva, valamiféle „irodalmi autonómiát” nyerhetnek a példák. A *műfajjá formálódás* és az *irodalmisság* tekintetében ettől a ponttól történik meg az elmozdulás. A középkori exemplumok, mint formai szempontból rövid, szikár, narratív, pusztán funkcionális szövegegységek megindulhatnak azon az úton, amelyen esztétikailag átformált független szöveggé válhatnak.

Néhány utalás erejéig ezen a ponton ki kell térnünk a példázat, valamint az irodalmi- és folklórműfajok szoros kapcsolatára. A középkori exemplum és a rövid narratív műfajok összefüggésrendszerének kiterjedt vizsgálata külön értekezés témája is lehetne.⁹⁷ Ezek az érintkezések látványos, hálás témáivá váltak a kutatásnak az esztétikai szempontú megközelítés uralkodó gyakorlata révén, s a műfajiság kérdésében itt tapasztalható a legnagyobb bizonytalanság. Csak néhány példa az exemplum és a különéle narratív műfajok összevetéséből született, inkább a modern irodalmisság kategóriái által megközelített, és nem a saját korának élő valóságában létező meghatározások közül:

⁹⁶ Természetesen nem csak narratívumok, hanem különféle képzőművészeti alkotások – festett és faragott ábrázolások – is exemplumként funkcionálhattak. Vö. BITSKEY István, *A Caritas Romana motívuma az irodalomban és a folklórbán*, Ethnographia, 2008/4.

⁹⁷ Ezen tanulmányok esetében jelentkező eltérő terminológiahasználat vizsgálata meghaladja jelen dolgozat kereteit, számunkra éppen a példázatos szövegek különféle célú felhasználása és ennek megfelelő alakítása izgalmas.

szépprózai szigetek, a világirodalom mindenek szolgáltatója, regénycsúcs, miniatűr lovagregény, az irodalom kaméleonja, gazdaműfaj, fürges műfaj stb..

Hans Robert Jauss a középkorban használt példa-műfajokat (*les petits genres de l'exemplaire: proverbe, parabole, allegorie, fable, exemplum, legende, conte, farce, nouvelle*) azzal a céllal hasonlította össze, hogy az irodalmi kommunikációs rendszerben milyen szerepet tölthettek be. Az általa kidolgozott szöveghermeneutikai vizsgálati rendszer szempontjai meghatározóak voltak saját vizsgálati módszerünk kidolgozásában is.⁹⁸

A középkori szimbolikus jellegű, jelképes, átvitt értelemben használt három elbeszélés-típus – *exemple, parabole, fable* – összehasonlítását Strubel Armand végezte el.⁹⁹

A nemzetközi exemplum-kutatócsoportok antropológusainak, folkloristáinak különösen preferált területe a néphagyomány, a népköltési műfajok és a példázat érintkezésének, egymásra hatásának vizsgálata.¹⁰⁰ A magyar irodalomtörténészek pedig a különböző irodalmi műfajok: széphistória, históriás ének, fabula, história, keretes elbeszélésfüzér exemplumként való alkalmazására mutattak rá.¹⁰¹

Ezek a kutatások is egyértelműen jelzik a példázat szerteágazó, többszintű kapcsolatát a rokon műfajokkal, bizonyítják az exemplum műfaji átjárásait, alakíthatóságának irányait, és bizonyos műfajok exemplumként való alkalmazásának lehetőségeit is. Azonban soha nem szabad elfelejtenünk a példázat funkciójáról, amely által definiálódik! Ha ez már nem tartozik hozzá egy szöveghez, akkor nem is tekinthető exemplumnak.

⁹⁸ JAUSS Hans Robert, *Une approche médiévale: les petits genres de l'exemplaire comme système littéraire de communication = La notion de genre à la Renaissance*, Editions Slatkine, Genève, 1984, 35–57. Érdemes összevetni: SULEIMAN Susan, *Le récit exemplaire: Parabole, fable, roman à thèse*, Poétique 32, 468–489.

⁹⁹ STRUBEL Armand, *Exemple, fable, parabole: le récit bref figuré au Moyen Âge*, Le Moyen Âge 94, 1988, 341–361.

¹⁰⁰ *FORMES MÉDIÉVALES DU CONTE MERVEILLEUX*, Textes traduits et présentés sous la direction de Jacques BERLIOZ, Claude BREMOND et Catherine VELAY-VALLATIN, Stock/Moyen Âge, 1989., GAILLARD Aurélie, *Fables, mythes, contes: L'esthétique de la fable et du fabuleux (1660–1724)*, Paris, Honoré Champion Éditeur, 1996., POLO DE BEAULIEU Marie-Anne, *Exempla et contes populaires = Le conte de tradition orale dans le bassin méditerranéen*, Actes des rencontres de Carcassonne, réunis par Jean-Pierre PINIES, Garae/Hesiode, 1986, 47–68.

¹⁰¹ G. CZINTOS Emese, *Exemplum és fikció határán: a széphistória = Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2007, 9–37., B. KIS Attila, *Historia elegantissima: A példázat szerepe Enyedi széphistóriájában = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35, Szeged, 1997, 253–263., DÖMÖTÖR Ákos, *A Gesta Romanorum története mint exemplumok*, Debrecen, 1994, 117–127., GÁBOR Csilla, *A történet kerete, a keret története: változatok Ponciánusra*, B. PAPP Andrea, *A „Száz fabula” mint példázat*, Művelődés/3 (Kolozsvár), 1996, 9–12.

Nézetünk szerint bármely rövid, narratív szöveg használható exemplumként – másik szövegbe építve vagy önállóan – ha a funkciója a példa általi tanítás, meggyőzés, értelmezés. Az exemplum mindig a kor, a használói által meghatározott fogalom: lehet pusztán használati forma, lehet egy változékony, képlékeny formájú elbeszélés-típus, mely kidolgozottságának mértékétől függően magára öltheti egy-egy műfaj köntösét, de mindegyik esetben elsősorban mint egy tudatos (tanító) szándék eszköze, *funkcionális szövegegységként* értelmezendő.¹⁰²

Az esztétikai értelemben használt *irodalmisság* jelenléte pedig mindig a példa funkcionális meghatározottságából adódik. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy mivel az antikvitás díszítőelemként definiálta, így a gyönyörködtető, szórakoztató jellege elismert, tudatosan alkalmazott, létező volt. A középkor az *argumentationes inartificiales* között tartja számon. Elsődleges feladata a didaktikus *docere*, melyet, esetlegesen kiegészítő *voluptas* funkciója miatt ugyan jól ismernek, de prédikátoraink többsége elítéli a *fülcsiklandozó beszédet*, így az esztétikai funkció (tudatosan) nem érvényesülhet. Ahhoz azonban, hogy ezek a szövegek tovább élhessenek és hassanak, újra *visszakérik, elvárnak* – a megváltozott használói kör igényének megfelelően – egy bizonyos fajta irodalmi autonómiát.

¹⁰² Vizsgálataink alapján úgy véljük, az exemplum műfajiság-problematikája az esetek többségében inkább csak a *műfaj* szó használati következtelenségeiből ered, inkább egy klasszikus irodalomtörténeti értelmezői kánon öröksége, nem érint lényegi szempontokat, mivel használata nem elméleti, hanem szokásjogi alapú.

3.2. Az exemplum funkciója, különleges hatékonysága

Az exemplumnak a felhasználók és a befogadók körében egyaránt megmutatkozó töretlen népszerűségét sokan, sokféleképpen magyarázták. Az exemplum történetét felvázoló fejezetben igyekeztünk bemutatni, hogy a koronként módosuló definícióalkotási szempontokban, a tipológizálási kísérletekben meghatározó szerepe volt a példázat változó funkciójú használatának. Így nem tartjuk szükségesnek korszakonként újra felidézni az exemplum funkciójában bekövetkezett változásokat, de további vizsgálódásunk szempontjából kitüntetett szerepe van egy olyan összegzésnek, amely egyik fontos tényezője lesz a 18. századi gyűjteményünk vizsgálatának is. Azt keressük: miért, hogyan képes megfelelni a különféle elvárási horizontoknak (használó és befogadó) az exemplum, mi az oka annak, hogy évszázadokon keresztül „élő” tudott maradni, hogy földrajzi, felekezeti határoktól függetlenül elfogadták, használták? A választ nyilvánvalóan a példázat különleges hatékonyságában, *alkalmazkodó képességében* találjuk meg, ennek a domináns tulajdonságnak az árnyalása, kifejtése segíti a továbbiakban gondolatmenetünket.

A magyar példázatos irodalom vizsgálatában Pirnát Antal *Fabula és história* című tanulmányát irányadónak tekintjük. Egy adott korszak irodalmi terminológiájának megértése révén, bőséges szövegpéldával alátámasztva írja le a *lött dolog (res gesta)* és a *költött dolog (res ficta)* használatának szabályait, melyeket alapvetően a történetek célja határozott meg. Az exemplum alkalmazásának középkori gyakorlata ebben a tekintetben – megjelölt célok hierarchiája, értékelése – párhuzamba állítható a történetírás *história-felfogásával*: legfontosabb az igazság, aztán az erkölcsi, morális haszon, majd a *szépen írás*. A historikus (miképpen az exemplumot használó személy is) azonban „semmiképpen sem keverhet művébe fikciót, és semmiképpen sem tűzheti maga elé azt a célt, hogy műve csak szórakoztató, gyönyörködtető legyen anélkül, hogy magasabb rendű erkölcsi hasznot, komoly tanulságot nyújtana olvasóinak”.¹⁰³

Kecskeméti Gábor, amikor a 17. századi toposzok és exemplumok hasznairól értekezik, szintén a históriát hívja segítségül. Mivel a korabeli irodalomelméleti, retorikai és homiletikai munkák kevés információt adnak az exemplumok funkciójára, rendeltetésére vonatkozóan, ezért az *exemplum gyakori képviselőjének tekinthető*

¹⁰³ PIRNÁT, 1984, 141.

historiát vizsgálja és alkalmazza a példázatra. A legszélesebb körben hangoztatott és elismert haszon a *pietas*, ezt követi a *voluptas, dignitas, eloquentia, prudentia*.¹⁰⁴

A német szakirodalom alapján Benedek Katalin négy pontban foglalta össze az exemplum feladatát: *illusztrál* – elvont szövegeket, tételeket megvilágít, *demonstrál* – a kijelentésekbe foglaltakat induktíve bizonyítja, *segédeszközt nyújt* – a kontextustól függetlenül dogmatikus vagy didaktikus művekben, *gyönyörködtet* – a befogadók tanítását, épülését, szórakozását moralizáló implikációval segíti.¹⁰⁵

A példázatos elbeszélés középkori használói, alkotói tehát elsősorban az *elvont hittételek igazságáról* akarták meggyőzni hallgatóikat, olvasóikat, s ennek érdekében érvelési, bizonyítási eszközként használták az exemplumot. Ahhoz azonban, hogy a meggyőzés hatékony legyen, az alkotó/kompilátor és a befogadó/értelmező közönség között állandó, szoros kapcsolatnak kellett lennie. A hasznosság egyik alapfeltétele a megfelelő hang megtalálása volt hallgató és előadó között, tehát a példák hallgatóinak, olvasóinak igényéhez kellett alakítani a szövegeket a széles körű alkalmazhatóság érdekében. A középkori exemplum közönségét, amelynek igényeihez, elvárásaihoz, nyelvi és műveltségi szintjéhez leginkább alkalmazkodni kellett, a *simplices, in fide rudes, debiles, agrestes, populus, simplices personae* kifejezésekkel határozták meg a prédikátorok. Hogyan lehet ezt a befogadó közönséget „a jó felé tolni, a rossztól eltávolítani”, a magatartását, viselkedését megváltoztatni? Jacques Berlioz külön tanulmányt szentel a „hatékony elbeszélésnek”, mely igen alkalmas eszköznek mutatkozott ennek a feladatnak a megoldására. Az exemplum hét „*adujának*” a következőket tartja: rövidség, egyneműség, autentikus, egyedi jelleg, valóságosság, hihetőség, szórakoztatás, örömforrás, metaforikus karakter, könnyű megjegyezhetőség (*l'unvocité, la brièveté, l'authenticité, la vraisemblance, le plaisir, son caractère métaphorique, sa mémorisation*).¹⁰⁶

Berlioz egy *egyenletet* is felvázolt, amikor az exemplum *hihető igazságát* vizsgálta, eszerint egy morális alapelv és egy *egyszerű* szöveg konszenzusaként jön létre a példázat, amely kölcsönviszonyban az erkölcsi tanítás határozza meg a történetet.¹⁰⁷

¹⁰⁴ KECSKEMÉTI, 1994, 73–91.

¹⁰⁵ BENEDEK Katalin, *A középkori exemplum műfaj Magyarországon = Közelítések*, Debrecen, 1992, 37–63.

¹⁰⁶ BERLIOZ Jacques, *Le récit efficace: L'exemplum au service de la prédication = Mélanges de l'École Française de Rome*, 92–1980–1, 116., 118–130.

¹⁰⁷ BERLIOZ, 1980, 118.

(signifiant) (signifié)
 texte primitif + principe moral

EXEMPLUM = -----
 consensus

Ez a modell is az exemplum alakíthatóságában, *folyékonyságában* látja bizonyítottnak a sikerességét, ez a fajta alkalmazkodó képesség pedig a használók folyamatos, kölcsönös kommunikációjának az eredménye. Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy az exemplumok hatékonyságát esetről–esetre, országról–országra, periódusról–periódusra kell vizsgálni. Az exemplum, mint rövid narratív történet úgy tanít, nevel, hogy konkrétumokkal mutatja meg az elvontat. Azt pedig, hogy milyen *konkrétumot* választ a használója, azt a környezetéről való tudása határozza meg.

Egy másik megközelítésben Hervé Martin – a középkor végi prédikáció-irodalmat vizsgálva – az exemplumot az Egyház pedagógiai eszközének tekintette, és öt funkcióját különítette el (*la fonction religieuse*):

1. A keresztényi félelemkeltés eszköze (*faire peur*)
2. Érthető, világos alternatívák felmutatásának eszköze, a választási lehetőségek – helyes és helytelen viselkedés – ábrázolása révén (*présenter des alternatives claire*)
3. Az értékes művek használatára való ösztönzés a prédikátori gyakorlatban (*inciter aux bonnes oeuvres*)
4. A *lelki segítségkérés* gyakorlatának terjesztése (*diffuser les pratiques de recours*)
5. Hihetővé kovácsolni a példaként állított elvont hitigazságokat (*forger du „croyable”*).

A megjelölt szerepek betöltésének feltételeként kiemeli, összegzi az exemplum sajátos „varázserejét” adó jellemzőket: képes megnevetetni, láttatni, magában hordozza az idő és a földrajzi környezet pluralitását, része lehet egy álomnak, fikciónak, és a nép kultúrájának, hagyományának hordozójaként is funkcionál.¹⁰⁸

A fenti példákából is látszik, hogy az exemplum hatékonyságát alapvetően két irányból közelíti meg a szakirodalom: az átadó elit *nagyhagyománya* és a közönség *kishagyománya* felől. Egyrészt tehát mint az írásos retorikai hagyományból származó,

¹⁰⁸ MARTIN Herve, *Approche quantitative: La place des „exempla” dans les sermons = Le métier de prédicateur à la fin du Moyen Âge*, CERF-Paris, 1988, 486–535.

tanult argumentációs eszközt, másfelől mint az orális kulturális hagyomány változásait hűen tükröző, követő narratív példaanyagot. A Peter Burke által az 1500 és 1800 közötti időszak európai népi kultúrájának vizsgálatához megalkotott modelljét, hagyományfelfogását, fogalmait érvényesnek tekintjük saját vizsgálatunkban is.¹⁰⁹ Így bizonyítottnak fogadjuk el a két kulturális hagyomány létezését és a közöttük lévő állandó kölcsönhatást is. Az elit réteg kétnyelvű, kettős kultúrát birtokolt: részt vett a többség *kishagyományában*, és sajátja volt a zárt, intézményes keretek – iskolák, egyetemek – által közvetített *nagyhagyomány*. A prédikátorok ebbe a kettős kultúrájú rétegbe tartoztak, részt vettek mindkét hagyományban, így nem véletlen, hogy a leghatékonyabb meggyőző eszközük a közönség számára az *élő, közös értelmező nyelvet* bíró exemplum volt. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kettős kultúrájú elit másként viszonyult a két hagyományhoz: a saját *nagyhagyományát* komolyan vette, míg a *kishagyományt* szórakozásnak tekintette, sőt idővel egyre inkább jellemző egyfajta lenéző kivonulás belőle. E kettősségre utalnak az egyházi íróknak, prédikátoroknak a laicizálódó, szórakoztató jellegű exemplum elleni támadásai, és a védelmében tett oly gyakori kitételek is.

A példázat hatékonyságának tekintetében kitüntetett szerepet tulajdonítunk annak a mindenkori *közös nyelvnek, közös hagyománynak*, amely értelmezte, aktualizálta, *élővé* tette a készen kapott szövegeket, s így részévé vált egy jelentést, értéket adó közlésfolyamatnak.

A szöveg csak értelmezésében él: ennek a gadameri gondolatnak a szellemében alakítottuk ki saját vizsgálati módszerünket, amelyet az alábbiakban körvonalazunk.

¹⁰⁹ Nem gondoljuk, hogy egy az egyben adaptálni lehet Burke modelljét a magyarországi viszonyokra, de tendenciájában beilleszthetőnek véljük mostani vizsgálódásainkba. BURKE Peter, *Népi kultúra a kora újkori Európában*, Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Bp., 1991.

III. TAXONYI JÁNOS: *AZ EMBEREK ERKÖLTSEINEK ÉS AZ ISTEN IGAZSÁGÁNAK TÜKÖREI I-II.*

1. A *TANÚSÁGOK TANULSÁGAI*: A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

Irodalomtörténetünk hagyományos álláspontja szerint Taxonyi János műve egy jól szerkesztett, ügyes kompiláció, jelen vizsgálatunk azonban nem ezt a szövegszerkesztési szempontot helyezi előtérbe. Úgy véljük, Taxonyi műve a 18. század *kulturális emlékezetének* egy pillanata, s ebből a szempontból lehet termékeny mostani fejtegetésünk.

Ennek a két nézőpontnak a megkülönböztetését indokoltnak látjuk, s ez a mű interpretációjának változásaként is felfogható. Az első kijelentés egy általánosan elfogadott, irodalomtörténeti álláspont a *Tükörökre* vonatkozóan: „Taxonyi János *Tükörei* (1740) csupa antikvált jezsuita és középkori forrást népszerűsítenek”.¹¹⁰ Nincs okunk alapján megkérdőjelezni ezt az ítéletet, de a *teljes* szöveggel kapcsolatos előzetes ismereteink birtokában – olvasásélmény és elméleti háttér – feltételezzük a mű jelentős *alkotói*, egyedi sajátosságait is.¹¹¹ Ennek a tételnek a belátásához azonban, úgy véljük, feltétlenül különbséget kell tenni Taxonyi önálló példái és az azokat követő „3 *Tanúságok*” között. A fenti summázat *mintájára* az irodalomtörténeti kutatás a *Tanúságokat* jobbra csak a *főszövegnek* tekintett önálló történetek járulékos didaktikus magyarázatainak minősíti (le), szinte tudomást sem vesz róla. Tehát a fenti kijelentés is alapvetően a 72 önálló példázatos elbeszélést minősíti. Így eddig fel sem merült, hogy a Taxonyi által is tudatosan megkülönböztetett, két alapvetően eltérő szerkezetű, funkciójú szöveget elsődlegesen a *Tanúságok* szövegeire alapozva, mint jellegzetes *szerzői értelmezői lehetőségeket* rejtő, s ezáltal funkcionáló – élő, ható – szöveg(ek)et vizsgálja. Pedig ez a fajta megközelítés visszahat, minősít(het)i a *főszövegeket* a tudatosan vállalt, „jelenidejű” *megvilágosító* szerepéből adódóan.¹¹² Az „ügyes fordítások” így „Bonfiniből Taxonyivá” válhatnak. Az átalakulás kulcsát pedig Taxonyi János *emlékező nyelvében* véljük megtalálni (*Tanúságok*), mellyel képes élővé varázsolni az exemplumokat.

¹¹⁰ BÁN, 1976, 200. De bőségesen idézhetnénk az ezzel lényegében megegyező irodalomtörténeti értékeléseket

¹¹¹ Az irodalomtörténeti summázat a kor elvárásának megfelelően elsősorban esztétikai, alkotói önállóság tekintetében minősítette Taxonyi munkáját.

¹¹² „Jelenidejűség” alatt itt az olvasónak (Taxonyi) a szöveghez kötött időbeliségét értjük, annak is a legtágabb értelmében: vagyis a 18. századi magyarországi viszonyok tükröződésének lehetőségét a *régi auktorok szövegeiben* (kiemelés Taxonyitól).

Hermeneutikai szemléletű, olvasóorientált modellre alapozzuk a vizsgálatainkat.¹¹³ Egy előzetes, alapvetően kétpólusú tudásra épülő (exemplum, Taxonyi és kora) kutatói nézőpontból – ami szükségszerűen korlátozott! – kialakított vizsgálati szempontsort konstruáltunk. Így kijelöltük a kutatási területünk lehetőségeit (egyben persze a határait is), irányait, csomópontjait. Ezek alapozzák meg egyrészt a hagyományos tartalomelemzési módszerekkel történő szövegfeldolgozást,¹¹⁴ másrészt egy számítógépes adatrögzítésen és statisztikai összehasonlításokon alapuló vizsgálatot.

Alapelvek:

1. Minden válogatás interpretáció, értelmezés
2. Az olvasóorientált megközelítésmód elveinek elfogadása, alkalmazása:
 - A szöveg kötött az időbeliséghez, az olvasó, az aktív befogadó által
 - Az olvasás egy sajátos *aktus*, aktív cselekedet. (Iser) – „*A szöveg előtt ülő olvasó önmagát értelmezi a szöveg fényében*”
 - A szöveg által kiváltott *hatásnak* és a hatásra adott *válaszoknak* fontos szerepe van
 - Az egyéni olvasatokat a közösség szentesíti vagy korrigálja
3. Az exemplum a nyelv élő valósága

Mivel a két vizsgálati módszer azonos elméleti alapokon nyugszik, joggal merül fel, vajon miért szükséges a kétféle megközelítés. A számítógépes feldolgozást – bár a nemzetközi gyakorlatban már használt, elfogadott alapokon nyugszik – a vizsgált anyag (összesen körülbelül 350 példa) statisztikai szempontból csekély száma miatt csak kísérletnek tekintjük, azonban előnyeivel és problémáival együtt az egyik első lépés az áhított magyar példázat-katalógus felé. Felhívás, inspiráció a végleges rendszer kidolgozására.

¹¹³ Bővebben: FABINYI Tibor, *Olvasóorientált megközelítés = Szóra bírni az írást: Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében*, Hermeneutikai Kutatóközpont, Bp., 1994, 36–41.

¹¹⁴ Kvantitatív alapokra épülő, de sokkal inkább kvalitatív szövegvizsgálat, amely nem kívánja meg, hogy az elemzési kategóriák megalkotását és a kiválasztott szövegelemek, tartalmak ezekhez való sorolását más-más személy végezze, s megengedi a kategóriák módosítását is. „*A tartalomelemzés túllép a vizsgálódási tárgya, a tartalom hagyományos felfogásán, és sokrétű kapcsolatban áll a szimbolikus jelenségek újabb keletű felfogásával...Olyan tudományos módszer, amely következtetések levonását teszi lehetővé az alapvetően verbális, szimbolikus vagy kommunikatív adatokból*”. Vö. KRIPPENDORFF Klaus, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*, Balassi Kiadó, Bp., 1995, 9–12.

Számítógépes vizsgálati eszköz:

Egy táblázatos formában, de két különböző funkciójú számítógépes feldolgozási rendszerbe rögzítettük Taxonyi János művének példaanyagát.

1. Általános adatbázis

A francia *ThEMA – Thesaurus Exemplorum Medii Aevi* mintájára, alapadatok keresésére

Keresési szempontok:

- A gyűjtemény neve
- A példázat helye (kötet/könyv/történet száma)
- Megjelölt forrás
- Tartalom
- Kulcsszavak

2. Egyéni monografikus igényű számítógépes feldolgozási rendszer

Elsősorban Taxonyi János példázataira vonatkoztatva, saját értelmezői kategóriák által történő, alapvetően statisztikai elemzésre, összevetésre, adatrögzítésre alkalmas eszköz. A *megalkotott* szempontok, mint egyéni kutatói értelmezés termékei, természetesen önkényesnek tekinthetők, de nyilvánvalóan a példázat *évszázados* kategorizálási hagyományának termékei is. Így elsősorban Tüskés Gábor és a német exemplum-kutató műhely, S. Sárdi Margit szüzsé-vizsgálatai, Dömötör Ákos protestáns exemplum-katalógusa, és Hans-Robert Jauss kispikái műfajvizsgálatának szempontjai alapján állítottuk össze saját rendszerünket.

Keresési szempontok:

- Megjelenési forma (önállóan/tanulmányban)
- Forrás (1.jelölt/jelöletlen, 2.kor, 3.magyar/külföldi)
- Idő
- Helyszín
- Tartalom
- Szerkezet
- Szövegosztály

Problémák

- Mint a legtöbb kísérleti rendszer esetében, itt sem látható előre, kérdéses az *újítás végső hozadéka*
- A természettudományok mintájára alkotott, egzakt rendszerek pontossága a narratívák csoportosításánál elérhetetlen ideának tűnik
- A narratívák ontológiai sajátossága a meghatározhatatlanságuk, így elemzési szempontjaik mindig önkényesek. Azonban tudomásul kell venni, hogy nemcsak a narráció, hanem a tipológiája is egyfajta szellemi konstrukció, az értelmezési szabadsága, és nem a kizárólagossága az előnye
- A nemzetközi kutatási rendszerekhez való kapcsolódás során jelentkezik a nemzeti nyelvű *narratívák fordíthatóságának* problémája (lsd. kulcsszavak)
- A konkrét vizsgálati szempontok megállapításánál – a *megjelenési forma, forrás, tartalom, szerkezet, szövegosztály* fő- és alkategóriái – minden kitüntetett elem indoklást igényel(het), de a *megfelelés ideája* elérhetetlen. Természetesen saját választásunk indokait és korlátait a szöveges elemzésnél minden szempont esetében külön-külön is feltétlenül jelezzük.

Lehetőségek

- A nehezen hozzáférhető, kis példányszámú régi kötetek példázatanyagának közkinccsé válásához ideális eszköz egy számítógépes adatbank
- A feldolgozott egyedi példák, gyűjtemények számának növekedésével kikristályosodnak a példaszövegek „végső” specifikumai
- Lehetőség nyílik a gazdag magyar anyagot bekapcsolni a nemzetközi tudományos vérkeringésbe
- A rendszer lehetőséget ad több mint 40 féle szempont különböző variációkban történő összevetésére: statisztikai, számszerűsíthető adatok és „nyitott kategóriák”, a műből származó konkrét megnevezések (szavak, szókapcsolatok beírása) megjelenítése révén is

Taxonyi János: *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei I-II.*

Számítógépes adatbázis vizsgálati szempontjai

1.Általános leírás

Példázat címe:

Helye a kötetekben:

Rövid jelölése:

Megjelölt forrás:

Tartalom:

Kulcs-szó:

2.Részletes leírás

(jelmagyarázat: /-al elválasztott egységek kattintással választható kategóriák, : a szövegből szabadon beírható szavak, szókapcsolatok helye (a kategória pontosítására)

Forrás

1, Jelölt/jelöletlen

2, A forrás kora: Biblia / antik / középkori / koraújkor, saját kora +

3, A forrás nemzetisége: külföldi/ magyar

Tartalom

helyszín: nincs megjelölve / ország / város/falu / egyéb:kolostor,templom +

idő: nincs megjelölve / Biblia / antik / középkori / koraújkor, saját kora +

főszereplő

1, **neme:** férfi / nő / természetfölötti lény +

2, **száma:**

3, **neve:** van/nincs +

4, **foglalkozás:** egyházi/világi +

5, **tulajdonsága:** erény /vétek,bűn +

mellékszereplő: férfi / nő / csoport / természetfölötti lény / állat +

jellegetes tárgy: van/nincs +

Szerkezet

terjedelem: rövid narráció (2-5sor) / hosszú narráció(6-15sor) / 1-2 oldal / 3-4 oldal

narráció: E/3. elbeszélés / E/1személyű

exemplum-használat: felsorolásszinten / tekintélyi hivatkozással / szerzői megjegyzéssel

stilisztika: cifrázó / számmisztika / szólás, közmondás / humor / beszéltetés+ □

Szövegosztály □

A kísérleti program Microsoft Access 2007 adatbázis kezelő program alatt fut. A feldolgozás, adatbevitel során nyilvánvalóvá vált, hogy további fejlesztési igény fog felmerülni, mert az adatbevitel szempontsora nem fedheti le teljes mértékben a feldolgozott anyag minden jellegzetességét, de mégis irányadó lehet. A szempontsor esetleges túlburjánzása az adatbevittelt és a program működését nehezítheti, tehát meg kell találni azt a legkisebb közös többszöröst, aminél még kezelhető méretű az adatmennyiség, de a kapott eredmények, listák is értelmezhetők. Ennek a feltétele az is, hogy ne csak egyetlen szerző egyetlen gyűjteménye legyen a feldolgozás alapja. Ez a munka még távlati feladatunk...

A számítógépes adatbázis főmenüje (4/A melléklet) két menüpontot tartalmaz:

Adatok bevitele – módosítása

Itt a fenti összetartozó adatok rögzíthetők és módosíthatók. A felnyíló ablak képe a dolgozat következő oldalán és a 4/B mellékletben látható. Egy kitöltött adatlapot a 4/C mellékletbe illesztettünk.

A felületen lévő felfelé mutató nyilak segítségével további ablakok nyithatók meg a részletesebb, bővebb adatbevitelhez. Ilyen monitorképeket tartalmaz a 4/D,E,F,G melléklet.

Adatok lekérdezése, nyomtatása

A programnak ez a felülete alkalmas a bevitteli adatok alapján keresések, listázások, kimutatások készítésére. Keresési szempont lehet minden adatbeviteli típus. Jelenleg a program még fejlesztés alatt áll, a lekérdezés tökéletesítésre szorul. A kereső felületet a 4/H melléklet tartalmazza.

Készült: Pandinak - [Exemplum - adatbevitel: 2010. május 27. csütörtök]

Kérdése van? Írja be ide.

2010. május 27. csütörtök

Adatok bevitel - módosítása

Példázat címe helye: Számlái: Rövidjelítés: Kulcsszó: Új adat bevitel
 Kulcsszó: Statistikaához

Példázat címe helye: Számlái: Rövidjelítés: Kulcsszó: Új adat bevitel
 Kulcsszó: Statistikaához

Tartalom: Főmenü
 Kitépés

Megjelölt forrás

Megjelenési formák

Helyszín: 1: Helyszín megnevezése

Forrás

Idő: Jellegzetes tárgy:

Forrás: Főszereplő neve, megnevezése
 Forrás kora: Főszereplő neve, megnevezése
 Nemzetiség: Főszereplő neve, megnevezése

Szerkezet

Tejfedelem: stilsztika megnevezése

Szövegszély

Rekord: 41 összesen 41
 Űrlap nézet

NUM

Exemplum - ada...
 Exemplum-02 : ...
 D:\

Start

12:50

2. TAXONYI JÁNOS MŰVELTSÉGI HORIZONTJA

Tanulmányai, hitszónoki- tanári munkája

Taxonyi János életével és munkásságával mindeddig nem sokat foglalkozott az irodalomtörténeti kutatás.¹¹⁵ A róla szóló egyetlen monográfia 1910-ben készült, a kor színvonalán álló, adatgazdag munka, a modern kutatás azonban korántsem elégedhet meg az abban foglaltakkal.¹¹⁶ Clauser Mihály rövid Taxonyi–portréja jobbára csak ismeretterjesztő funkciót töltött be.¹¹⁷ Lukács László katalógusa állította össze legteljesebben a jezsuita író életrajzának adatait, több ponton helyesbítve Szinnyei és Sommervogel lexikonadatait.¹¹⁸

Mindezek alapján foglaljuk össze a legfontosabb ismereteket Taxonyi életét és munkásságát illetően. Születési idejét pontosan nem ismerjük, ez mindenesetre 1677 és 1679 közöttre tehető, a Sáros megyei Hanusfalván, nemesi családban látta meg a napvilágot.¹¹⁹ Gyermekkoráról és családjáról szinte semmilyen adatunk nincsen. Az bizonyosnak látszik, hogy középiskoláit Trencsénben fejezte be, s ugyanitt, 1697-ben lépett be a Jézus Társaságba.¹²⁰ A trencsényi noviciátusban eltöltött két év alatt a szerzetesnövendékek az isteni gondviselésről való elmélkedéseken túl a pályára való alkalmasság próbáját is kiállták. Jellemük alakulása érdekében „hat kísérletnek vetette alá jelöltjeit a rend”: 1 hónap teljes visszavonultság a lélek tisztulására, elmélkedések, 1–1 hónap betegek szolgálatában és háziszolgaként – engedelmesség, alázat, szeretet tanulása, 1 hónap zarándokút pénz nélkül – testi fáradtság, nélkülözés, anyagi gondoktól való függetlenedés, 1 hónap hitoktatás gyerekeknek, szónoklás, gyóntatás egyszerű népnek – érintkezés az egyszerű emberekkel.¹²¹

¹¹⁵ Nevét *Taksonyinak* és *Taxoninak* is írják

¹¹⁶ JABLONKAY Gábor, *Taxonyi János S. J. a 18. századbeli magyar író élete és erkölcsstanító példatára*, Kalocsa, 1910.

¹¹⁷ CLAUSER Mihály, *Taxonyi János = Száz jezsuita arcél II*, Bp., 1941, 491–503.

¹¹⁸ Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis III*, Romae, 1988, 1692–1693; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIII*, Bp., 1909, 1361–1362; BACKER, SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, Bruxelles-Paris, 1906, vol. VII, col. 1901–1902.

¹¹⁹ A monográfiát író Jablonkay a születési helyként megjelölt Hanusfalvát nem látja bizonyítottnak, és a születési időt is 1679-re teszi a trencsényi *Liber Novitiorum* hivatalos jegyzékét tartva hitelesnek, a nagyváradi évkönyv az elhunyt rendtársak rövid életrajzait rögzíti, 1677-es bejegyzését pedig tollhibának. Bővebben: JABLONKAY, 1910, 8–11. Vizsgált kutatási területünk szempontjából nem tartjuk relevánsnak ezen adatok igazolását.

¹²⁰ A trencsényi főgimnázium tanulóiának névkönyvében 1697-ben szerepel Taxonyi a rhetorok között: „*Johannes Taxoni Nobilis Hungarus Sarossiensis Catho*” és a Jézus-társasági noviciátus szintén 1697-es bejegyzése a rendbe lépő ifjút, mint „*Ungarus Saarossiensis*” említi. JABLONKAY, 1910, 7.

¹²¹ Bővebben: *Institutum Societatis Jesu* a Jézus Társaság szervezetének és törvényeinek hivatalos gyűjteménye. JABLONKAY, 1910, 12–20.

A nagyszombati egyetemen végzett bölceletet. Tanárai közül különösen Szentiványi Márton *Encyclopaediája* (amit felhasznál a *Tükörökben*) hatott rá¹²², továbbá Szerdahelyi Gábor tanítási módszertana is (tény→ átértés→ ellenvetés/megfejtés→ megbeszélés/vita→ védelmezés/cáfolat) visszaköszön a *Tükörök* tanulságaiban¹²³. Taxonyinak alkalmá volt megismerkedni Csete Istvánnal is, beszédeit hallgatni, kiváló szónoki mintáját beépíteni saját munkásságába.¹²⁴

A három évig tartó bölceleti tanulmányok után Gyöngyösön és Egerben középiskolai tanár és hitszónok lett. A Rákóczi-felkelés indította háborús állapotok nem kedveztek az iskolai oktatásnak. Taxonyi így ismét Nagyszombatba ment, ahol 1706-tól elvégezte a teológiát és 1709-ben pappá szentelték.¹²⁵ Egy próbaévet teljes visszavonultságban, hivatásáról való elmélkedéssel Leobenben töltött, majd visszatérve Győrbe a pestis pusztításával is szembesült, s a betegek gyógyításának szolgálatába állt. 1711-ben Kassára rendelik, ahol a főiskolán bölceletet és hitoktatást tanít. A doktoravatások alkalmával emlékül egy könyvecskét kaptak a növendékek, melyen a *promotor*, az előléptető – 1713-ban és 1714-ben Taxonyi János – nevét tüntették fel. Az első gyűjteményről bebizonyosodott, hogy nem Taxonyi munkája, a *Horologium* szerzője azonban Jablonkay szerint nagy valószínűséggel ő volt.¹²⁶

1715-ben Kolozsvárra helyezték, kazuisztikát és kontroverzteológiát adott elő, középiskolai igazgatóként és lelkipásztorként is tevékenykedett. Még ebben az évben ünnepélyes szerzetesi fogadalmával a *négyfogadalmasok* közé iktatták, s a tanítás helyett inkább az evangéliumi prédikálást választotta.¹²⁷

1716-ban Győrbe irányították, a kollégiumban teológiát tanított, 1717-től pedig haláláig hitszónokként működött. A *Mária-kongregáció* és a vele egyesített *Congregatio*

¹²² SZENTIVÁNYI Márton több kötetes *Encyclopaediája – Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* – a 17. századi ismeretek tárházának tekinthető, lsd. még SOMMERVOGEL, SZINNYEI, JABLONKAY, 1910, 25.

¹²³ SZERDAHELYI Gábor 3 éven keresztül tanított bölceletet Taxonyi osztályának. Vö. SOMMERVOGEL, JABLONKAY, 1910, 26.

¹²⁴ Bővebben Csete István irodalmi munkásságáról: TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Sedes Musarum: Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*, Csokonai Könyvtár 44, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 125–130., GÁBOR Csilla, *Változatok a sorsértelmezésre: Csete István prédikációi Mária országáról és annak történetéről = Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, Studia Litteraria XLV, Debrecen, 2007, 227–242.

¹²⁵ Taxonyi bölceleti és teológiai tanulmányait lezáró nyilvános szigorlatról (*actus publicus*) elogiumában életrajzírója kiemeli, hogy Arisztotelész és Szent Tamás tanait tehetségének nagy elismerése mellett védelmezte. Idézi: JABLONKAY, 1910, 35.

¹²⁶ *Mausoleum honoris Sociis Jesu ceterisque animarum Zelotibus Nuperrime per Ungariam Ab obsequiis pestiferorum Defunctis erectum*, 1713. A szerzője Fasching Ferencz lsd. SZINNYEI, 1909.; JABLONKAY, 1910, 43.

¹²⁷ A hagyományos hármas szerzetesi fogadalmat (szegénység, tisztaság, engedelmesség) + a római pápa iránti engedelmességet tartalmazza, és legalább 17 évi próbatétel után léphetek tagjai közé.

agoniae vezetője lett, s megjelentette első magyar nyelvű művét *A Purgatórimu-beli lelkeknek állapottya* címen 1718-ban.

1720-tól Nagyszombat, Nagybánya, Ungvár, Komárom, Szatmár, Rozsnyó, Komárom, Kőszeg, végül ismét Győr jezsuita rendházaiban és templomaiban kamatoztatta kiváló szónoki képességeit. A nagyváradai elogium szerint „álló huszonkét éven át hirdette az evangéliumot, még pedig mint korának legjobb magyar szónoka”.¹²⁸ Két és fél évtized alatt szinte az egész országot bejárta, prédikált, gyóntatott, betegeket látogatott, temetett, házat szentelt, elítélteket támogatott, ínségben tengődőket támogatott alamizsnagyűjtéssel, mindig ott, ahová éppen a rendje küldte. 1731-től Győrben tevékenykedett, a jezsuiták kollégiumának rektora volt, s több mint egy évtizeden keresztül szerkesztette a rend évkönyveit *Életének* utolsó két évét Nagyváradon töltötte, és itt is halt meg 1746. június 4-én, „mint az egész város szeretetének s halálakor fájalmának tárgya”.¹²⁹

Jellemzése

A rendfőnökhöz küldött értékelésekben kétszer is szerepel (1726., 1743.) Taxonyi vérmérsékletének *melancholico–sanguinicus*ként való jellemzése, vagyis egyrésről a jókedélyű, tréfálkozásra, ugyanakkor a könnyen felszínre törő szomorúságra való hajlandóságát is jelölték.¹³⁰

Jablonkay Gábor monográfiájában alapos, részletes leírását találjuk Taxonyi noviciusmesterének 1695-ben írt két kötetes könyvéről, melyben a jelöltek pedagógiai képzésének lényegi sajátosságait veszi górcső alá.¹³¹ Ezen elvek tudatos alkalmazása, a *Manuductio* hatása Taxonyi „tanításaiban”, példázataiban sorra fellelhető, szerzőnk árnyalt pedagógiai műveltsége innen gyökerezethető, s ezek az általános erkölcsi és speciális *tanítói szónoki* tulajdonságok neki is sajátjai voltak. Nem véletlen, hogy kortársai a szónokok fejedelmének nevezték, noha tudjuk, hogy a barokk korban igen könnyen osztogatták ezt a laudáló jelzőt. A *Tükörök* példázat–használatát is jelentősen befolyásoló személyes jellemzők bővebb ismertetésére majd az egyes exemplumok elemzésekor kerítünk sort.

¹²⁸ Idézi: JABLONKAY, 1910, 56.

¹²⁹ *Annuae Resid. M.-Varadin. S. J. a. 1746.* idézi: JABLONKAY, 1910, 98.

¹³⁰ JABLONKAY, 1910, 14.

¹³¹ Pl. A tanári erényekről, lehetséges túlkapasokról, a növendékek és a kollégák iránti magaviseletről, saját tudományos továbbképzéséről és az előadásokra való felkészülés fontosságáról, a tanítványok befogadóképességének szintjéhez igazított tudásátadási képességről (!), a velük való bánásmódról, jutalmazás/büntetés kérdéseiről, a hozzátartozókkal való kommunikáció jelentőségéről. *Manuductio a vita Novitiali ad Collegialem* és *Manuductio ad religiosam Institutionem Juventutis tenerae. Magistris scholarum inferiorum accommodata*, Anno 1695. A R. P. Emerico Csakany Soctis Jesu Sacerdote. Trenchiny in Hungaria. Idézi, elemzi: JABLONKAY, 1910, 14–20., Az egységes tananyagról még MÉSZÁROS István, *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, Szent István Társulat, Bp., 2000, 134–138.

1726-ból fennmaradt jellemzése a rendfőnökség oklevéltárából, eszerint: „Ingenium bonum. Prudentia bona. Experientia bona. Melancholico–Sanguinicus. Profectus in litteris bonus. Aptus ad concianadum, regendas domos et sodalitates”.¹³²

Elogiumában pedig ez áll: „Tréfás és emellett vallásos társalgás útján törekedett a szívekre hatni s evvel oly sikert ért el, hogy egyháziak és világiak egyaránt kedvelték és atyjoknak nevezték”.¹³³

Munkái

Az első Taxonyinak tulajdonított mű egy, a bölcséleti doktorrá avatás alkalmával szokásos ajándékkönyvecske: a *Horologium sapientis*.¹³⁴ Útmutatást kíván nyújtani ahhoz, hogy hogyan kell helyesen, bölcsen eltölteni egy napot. A *Tükörök* szempontjából különösen érdekes az olvasás szerepének, a könyvek választásának, az írás és jegyzetelés kitüntetett helyének bizonyítása.¹³⁵

Írói tevékenységének jelentős terméke, első magyar nyelvű könyve a spanyol Martin de Roa latin művének fordítása: *A purgatorium-beli lelkeknek állapottyok, s azoknak az ő jó-tévőjökhez hálaadatosságok* címmel.¹³⁶ A kései barokk devóció e tipikus témáját igen jelentős számú példázatos történettel színesítve adja elő a könyv, a tudományos rendszeres dogmatika helyett inkább *népszerűsítő* formában, az olvasóközönség igényeihez igazodva. Először 23 részben tárgyalja a Purgatórium mivoltát, az oda kerülők sorsát, állapotát, és a lehetséges megmenekülésük példáit, majd hat elmélkedés következik, „mellyek szolgálnak a Purgatóriumbéli lelkekhez-való áitatosságnak fel-indítására”.¹³⁷ A nemzetközi exemplumkincset már ekkor alaposan megismerhette Taxonyi. Ennek jele az is, hogy művéhez csatolta Nádas János exemplumgyűjteményének (*Maria agonizantium mater*)

¹³² Idézi. JABLONKAY, 1910, 81.

¹³³ JABLONKAY, 1910, 87.

¹³⁴ *Horologium Sapientis Duodecim Diei Actiones Horarias indicans Honori Reverendorum, Praenobilium, ac Nobilium Dominorum. Cum in Alma Episcopali Universitate S. J. Cassoviensi Promotore R. P. Joanne Taxonyi è Soc. Jesu AA. LL. et Philosophiae Doctore ejusdemque Professore emerito, nec non Facultatis Seniore Supremâ AA. LL. et Philosophiae Laureâ insignirentur. Ab Addictissimis Condiscipulis gratiosè oblatum Anno MDCCXIV. Tyrnaviae, Typis Academicis: Per Georgium Roden.*

¹³⁵ Bővebben: JABLONKAY, 1910, 43–47.

¹³⁶ *A purgatorium-beli lelkeknek állapottyok, s azoknak az ő jó-tévőjökhez hálaadatosságok, a mellyek deák nyelven meg-irattattak Péter Roa Márton által. Most pedig Péter Taxonyi János által magyar nyelvre fordítottak, Nagy-Szombat, 1718 (Lósi és hédervári Viczay Teresia kisasszonynak ajánlva, aki a szerzőt e fordításra ösztönözte. Újabb kiadása. Győr, 1742.).*

¹³⁷ Az általunk használt példány a kolozsvári Erdélyi Múzeum tulajdonában lévő kötet (46553).

magyar változatát, Nádasiról pedig tudjuk, hogy a barokk kegyességi irodalom egyik legsokoldalúbb, legtájékozottabb művelője volt.¹³⁸

A negyvennap böjtnek szentsége, avagy a Krisztus kínszenvedéséről a nagyböjtnek minden napjaira elmélkedések címmel megjelent munkája szintén fordítás, Hevenes Gábor rendtársának böjti meditációit ültette át latinból.¹³⁹ Krisztus szenvedéseit bemutatva a nagyböjt minden napjára épületes olvasmányt kíván nyújtani a magyar olvasóknak is. Hevenesinek ez a kötete nagy nemzetközi elismertségnek örvendett: korabeli német, francia, szlovén és lengyel fordítással is rendelkezett.¹⁴⁰ Az eredeti szöveg gondolatiságát, szerkezetét hűen követő, jól sikerült, gördülékeny magyarságúnak ítélik meg a fordítást.

Önálló munkája a Győrben 1739-ben megjelent imagyűteménye: *A Kálvária hegynek szentsége. Avagy a Kálvárián, és arra vezető úton álló, és a mi Megváltó urunknak, a Jesus Kristusnak kínszenvedését részenként elő-adó képek előtt buzgó Imádságok.*¹⁴¹ Egy győri példányát találta meg Jablonkay Gábor. A keresztút 8 állóhelyéhez, stációjához illesztett, Jézushoz és Szűz Máriához intézett imádságok gyűjteménye, ez litániákkal és a *Miserere* zsoltár-parafraziséval kiegészítve.

1740-ben Győrben fejezte be és adta ki fő művének, *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei* első kötetét, majd ugyanitt jelent meg újra, 1743-ban az időközben elkészült második kötetel kiegészítve. Teljes címe: *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei I-II. Azaz: Némely ritka, és válogatott történetek, a mellyekben az embereknek mind jó, mind gonosz tselekedeteik és azoknak jutalmazásában Istennek igazsága nyilván és világosan elő-adatnak. Amelleyeket egynéhány authorokból össze-szedvén, három részre osztott, és külömb féle üdvösséges Tanuságokkal meg-világosított.* További kiadásai még: Kassa, 1759. két kötetben, megjobbított nyomtatás, és Pozsony és Pest, 1805. két kötet.¹⁴²

¹³⁸ Bővebben TÜSKÉS, 1997., uő: *A 17. századi elbeszélő áhítati irodalom európai kapcsolatai: Nádas János*, ItK, 1992, 579–593.

¹³⁹ *A negyvennap böjtnek szentsége, avagy a Krisztus kínszenvedéséről a nagyböjtnek minden napjaira elmélkedések, a mellyek ..deák nyelven megíratnak..Pater Hevenes Gábor által, ... most pedig más pap által magyarra fordítottak*, Nagy-Szombat, 1739(Névtelenül. Ugyanaz: Eger, 1793. és Pest, 1818.).

¹⁴⁰ Bővebben SOMMERVOGEL adataiból.

¹⁴¹ *A Kálvária hegynek szentsége. Avagy a Kálvárián, és arra vezető úton álló, és a mi Megváltó urunknak, a Jesus Kristusnak kínszenvedését részenként elő-adó képek előtt buzgó Imádságok mellyeket kivált-képpen a Halálra-vált Jézus Gyülekezetének lajstromába bé-irattatott keresztjén Hiveknek kedvéért, és aitatosságokért a Jézus Társaságából való P. Taxonyi János szerzett, és ki-botsátott. Nyomtatat. Győrött, Streiberg Gergely János, 1739-ik Eszten.*

¹⁴² A többszöri kiadás ellenére a kötetek hozzáférhetősége napjainkban erősen korlátozott, kevés példánnyal rendelkeznek a könyvtáraink. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban azonban a kötet több kiadása is megtalálható.

Vállalt feladatunk, a *Tükörök* most következő elemzése során nagy segítségünkre volt a Taxonyi János saját *olvasói, értelmezői attitűdjét* – véleményünk szerint – meghatározó életrajzi- és műveltségelemeinek a számbavétele.

3. A PÉLDÁK EMLÉKEZETE: TAXONYI JÁNOS LEHETSÉGES INTERPRETÁCIÓI

3.1. A Tükörök forrásai és forráshasználata

I. Forrástípusok és hivatkozási gyakorlat

A *Tükörök* forrásai 2 nagy csoportba sorolhatók: az írott források és a személyes tapasztalatok. Ez utóbbi csoportba tartoznak a szóbeli elbeszélés útján szerzett információk is.

Az írott források felkutatásának, feldolgozásának hatalmas filológusi *búvármunkáját* Taxonyi lelkes, precíz életrajzíró monográfusa, Jablonkay Gábor már elvégezte. Egy kritikai felülvizsgálat árnyalhatja, kiegészítheti ugyan a megállapításait - a többszörös áttételű, sokszor pontatlan hivatkozásokat nem minden esetben sikerült azonosítani -, de az alapos összehasonlító vizsgálat bőséges szövegpéldákkal igazolva (*A főforrások megállapításai, Néhány elbeszélés részletes egybevetése a forrásokkal*) gondos, adatgazdag munka, végső konklúziójában nincs okunk kételkedni. A Jablonkay-féle forrásvizsgálat eredményeit saját kutatásunkkal kiegészítve, elsősorban kijelölt vizsgálati elképzelésünk felől igyekszünk majd pontosítani, árnyalni, értelmezni Taxonyi János forráshasználatának jellemzőit. Így nem tekintjük feladatunknak a források azonosításának további filológiáját

A források számbavételére a szövegben található hivatkozások kínálnak lehetőséget. Taxonyi János a főszövegek esetében minden történetnek megadta a forrását, így 36 különböző szerző és/vagy mű megjelölését számoltuk össze. A *Tanúságokban* (is) megjelöltekkel együtt közel 80 szerző megnevezésével talákoztunk a *Tükörökben*. Ezek a hivatkozások 11 valószínűsíthető közvetlen alapforrásra szoríthatók:¹⁴³

- Claus Joseph Ignaz: *Spicilegium Concionatorium* (1733., 1735.) és *Spicilegium Catechtio-Concionatorium* (1740.)
- Ardia Johannes Antonius: *Tuba catechetica* (1738., 1740.)
- Pexenfelder Mihael: *Concionator Historicus Rariorum Eventuum Exemplis ad Instructionem moralem explicatis Delectans ac Docens* (1679., 1680.)
- Stengelius Georgius: *Mundus theoreticus divinatorum iudiciorum* (1686.)

¹⁴³ Bővebben: JABLONKAY, 1910, 152–168. A névalakok írásában megtartottuk a Jablonkay által használt formát.

- Majolus: *Dies Caniculares* (1600.)
- Bonfini Antonio: *Rerum Ungaricarum Decades quatuor cum dimidia* (1606-os hanai kiadás, amelyik Zsámboki János *Appendix*-eivel bővült ¹⁴⁴)
- *Magnum Speculum Exemplorum* (1481)/Johannes Maior 1603. Johannes Dauroult S.J./
- Engelgrave Henrik: *Lux Evangelica és Coeleste Pantheon*
- Surius Laurentius *De probatis Sanctorum historiis*
- Nádasdi János
- Segneri Pál
- Barzia József

„Az összes, körülbelül 360-ra rúgó példák közül ide–oda háromszázat a már említett szerzőknél megleltünk, némelyiknél többet is”, az összehasonlító vizsgálatok eredményeként pedig kijelenthető, hogy az első öt felsorolt gyűjteményben található meg Taxonyi példáinak döntő hányada. ¹⁴⁵

A hivatkozott példák anyaga többségében – áttételesen, a használt alapforrásoknak megfelelően – középkori gyökerekre vezethető vissza. Legtöbbször Stengelus művének a közvetítével Thomas Cantipratanus vagy Heisterbachi Caesarius példázatgyűjteményeinek exemplumait idézi. A tanulságokban találkozunk többek között Szent Ágoston (több mint 30 megnevezés), Szent Ambrus, Szent Bernát, Nagy Szent Gergely nevével. Az ő mondásaik, exemplumaik hivatottak alátámasztani Taxonyi érveléseit, de sorolhatnánk még bőségesen az idetartozó szerzőket, műveket, azonban így is megállapítható, hogy a középkori példázat-irodalom egyfajta reprezentatív gyűjteményének is tekinthetjük a *Tüköröket*.

Így természetes az is, hogy az antik szerzők, Seneca, Cicero, Cato, Plinius, Euripides, Xenophón, Horatius is a Taxonyi által gyakran idézett írók közé került. A pogány szerzők *használatának* 17–18. századi *korlátozó* gyakorlata ellenére szép számban jelentkező hivatkozások pedig érdemessé teszik majd közelebről is megvizsgálni ezt a szerzői gyakorlatot.

Taxonyi hivatkozásai között gyakoriak a *mi szerzetünkből való* jezsuita szerzők példáinak citálásai, és bőségesen idéz neveket és műveket a kortárs európai vallási és didaktikus irodalom művelői közül. Érdeklődési körének, műveltségének, teológiai képzésének, egyéni ízlésének, sőt nemzeti öntudatának is szerepe lehetett a példának

¹⁴⁴ JABLONKAY, 1910, 163., RMK III/1, n° 1027.

¹⁴⁵ JABLONKAY, 1910, 168.

választott történetek kiválasztásában. Jellemző a történeti munkák, útleírások, életrajzok, *tudós munkák* gyakori citálása.¹⁴⁶

Külön ki kell emelni a szerző–prédikátornak azokat a saját gyakorlati példáit, amelyek jelentős számban a hétköznapi élet mindennapjainak élményrétegéből származnak, Taxonyi társadalmi tapasztalatainak a tükrői.

A teljes szövegben több mint 620 szerzői hivatkozást találunk. Ezek többsége – közel háromnegyede - bibliai citátum a szöveg és forráshely együttes megjelölésével, de – ritkán - előfordul a bibliai hely megjelölése nélküli szövegpélda, tanítás, zoltárrészlet, ima idézése, és a csak szöveghely megjelölésével történő hivatkozási forma is. A szó szerinti idézetek dőlt betűvel vannak elkülönítve, kiemelve a szövegből. A szónokok legbecsesebb forrásanyaga a Szentírás legfőbb bizonyítékeként elsősorban a *Tanúságok* sok profán példáját igyekszik hitelesíteni, s így az elsődleges vallási tanítást, az Isten országához vezető utat biztosítani a szövegben. A további hivatkozásokban pedig a fent említett műveket, szerzőket nevesíti Taxonyi, de szervesen a saját narrációjába építve, e példák *részeként*, és nem adja meg a pontos adatait az *elsődleges forrásoknak*, hanem elmeséli a híres emberek híres eseteit, példáit.

II. Taxonyi forráshasználati gyakorlatának jellemzői

Saját kutatásainkra is érvényesnek tartjuk Gábor Csilla Káldi György forrásainak vizsgálatakor megfogalmazott állítását, mely szerint a késő középkori prédikációirodalom forráshasználatának gyakorlata esetében „egy virtuálisan létező, egységes hagyományról van szó, amely leginkább éppen az újrafogalmazás műveletében manifesztálódik”.¹⁴⁷

Mint látjuk, Taxonyi János is folytatja a kései középkor gyakorlatát: nem a közvetlen forrásokból kompilálja művét – nyilvánvalóan a korlátozott hozzáférés miatt is - de előszeretettel nevezi meg forrásként azokat is, nemcsak a valóban használt gyűjteményeket. A tekintélyelvű hagyománykövetés ésszerűségének a belátása is sajátja már ezeknek az idézeteknek, így többszörösen megalapozza a meggyőzést.¹⁴⁸ Taxonyi is így emel ki egy *értékes* példát a hagyományból (fő-történet), és illeszti vissza a hagyományba (*Tanúságok* példái), nem annyira a szerzői tekintély, mint inkább a meggyőzés érvényessége miatt (Ő

¹⁴⁶ A felvetett lehetőségek kibontására a *Tükörök* tartalmi elemzésénél kerítünk sort, és a számítógépes vizsgálat összehasonlítási lehetőségei biztosíthatják az esetleges dominanciák kimutatását is, a szöveges elemzések pontosítását, kiegészítését. Melléklet.

¹⁴⁷ GÁBOR Csilla, *Káldi György latin forrásai*, Palimpszeszt, 1. szám

¹⁴⁸ Bővebben uo.

jobban tudhatja, mint mi). Ugyanez a gyakorlat megfigyelhető a *Tanúságok* szövegegységén belül is: itt a hivatkozott példák pragmatikus használata a hétköznapi gyakorlatában ad megerősítést. Az uralkodó retorikai gyakorlat követésén túl a hivatkozások nagy száma érezhetően már személyes jelleget is hordoz: egy széles műveltség alapokon nyugvó, *tanítói* gyakorlat egyéni érdemeinek, hatékonyságának elismertetése (*dignitas* és *prudencia*) is egyben.

Napjainkban már elfogadott az az álláspont, hogy a különféle formájú, terjedelmű, szerzőjű szövegek egységes egésszé szervezése egyfajta szintetizáló gondolkodásmód termékének tekinthető: Pázmány azt mondja, *nem szolgáljak, hanem eggyezőjök vagyok a régieknek*,¹⁴⁹ Káldi vallja, hogy *bátorságosan azt szedegettem, a mivel hallgatóimnak használhattam*,¹⁵⁰ Taxonyi *egynehány authorokból össze-szedvén (...) külömb-féle üdvösleges Tanúságokkal meg-világosított*.¹⁵¹ Így a forráshasználat tekintetében is tetten érhető szerzői szándékot már az *alkotói szuverenitás* megjelenéseként is értelmezhetjük.

Így az a tétel, mely szerint Taxonyi önálló történetei csak jól sikerült fordítások, átvételek, nem állja meg a helyét. Véleményünk szerint már maga a műválasztás és a fordítás *szabadsága* önmagában véve egyéni értelmezői gesztus, amely Taxonyi János *saját* művévé (is) teszi az *összeszedett* történeteket. A *Tanúságok* értelmezői státuszából nézve pedig még tovább árnyalható a források felhasználásának alkotói szabadsága. Nem tartjuk véletlennek ugyanis, hogy az antik szerzők életközeli, profán, és *költői* történetei ebben a szövegegységben ilyen nagy számban jelennek meg. Itt kapnak helyet a személyes tapasztalatokból származó példák is, amelyek szinte mindegyik *főttörténet* tanulságai közt jelen vannak, hangsúlyosak, meghatározóak. Taxonyi olvasóközönségének *Isten igazságát* ilyen élhető és élvezhető *eszközökkel* lehet a leghatékonyabban közvetíteni, értelmezni. Ám a kor vallásos retorikai, didaktikai gyakorlatának megfelelően jezsuita szerzőnk itt fokozottan rákényszerül a Biblia – a befogadók számára is fundamentumként elfogadott, ismert és hiteles – tanúsító erejének kihasználására, több száz alkalommal történő citálására. Ez a kettősség: a két hagyománynak való szerzői megfelelés kényszer, a prédikátori gyakorlatból adódó *kettős kultúra* hatása figyelhető meg Taxonyi János forráshasználati gyakorlatában is.

¹⁴⁹ Idézi: GÁBOR, 1996.

¹⁵⁰ uo.

¹⁵¹ TAXONYI, 1759. *címlap*

III. Esettanulmányok

1. Latin-magyar összehasonlító szövegvizsgálat eredményei

Taxonyi János fordítástechnikájának vizsgálatára Jablonkay a *Tükörök* három történetét közli párhuzamosan latin eredetijükkel. Az *Egy pár Házastárs a' fősvényesség miatt mind magokat, mind a fiokat rútvál el-vesztik* (I/2/12) megjelölt forrásával Stengel szövegével, *Egy nemes ember egy óra alatt Török-Országból Frantzia-Országba által-vitetik* (II/1/4) szintén Stengel latin szövegével, *Zrinyi Miklósnak Vitézi erősségéről, és áttatos s boldog haláláról* (I/2/9) a végső forrásnak tekintett Claus változatával veti egybe.¹⁵²

A szövegek párhuzamos elemzésének következtében *nagy eltérések* figyelhetők meg Taxonyi szövegei és forrásai között. „Még ahol fordítani látszik is, sohasem ülteti át szóról-szóra, vagy mondatról mondatra az eredeti szöveget, hanem idomítja, változtatja”.¹⁵³ Más esetben – ilyen például a Claus-szöveg -, már önálló alakításról, szabad *meseszövevről* lehet beszélni, csak bizonyos nagyobb részletek emlékeztetnek az eredeti szövegre. Ezekben az esetekben Jablonkay szerint szerzőnket már *önálló elbeszélőnek kell tekintenünk*. Fordításai, átdolgozásai nagy olvasottságának, jó memóriájának, következetes, célirányos szerkesztésnek köszönhetően többek ügyes, gördülékeny magyarításnál. Taxonyi példái hol rövidebbek, hol hosszabbak forrás-szövegeiknél, van, amikor elhagy belőlük motívumokat, máskor egyéb forrásból (vagy épp saját kútfőből) származó példákat told be az eredetibe, mindig a kitűzött céljának megfelelően alakítva a forrását.

2. Ugyanaz a történet, két magyar fordításban, közös latin alapforrásból

A *Purgatóriumbéli lelkeknek állapotja* című művéhez Taxonyi csatolta Nádas János rendtársától, Jászberényi Tamástól magyarra fordított - *Mária a halállal tusakodók Anyja* -, példákban bővelkedő könyvét. Itt és a *Tükörökben* is megtalálható az azonos forrásra hivatkozó történet:

A Purgatóriumbéli lelkeknek állapotja, I/2/1. Konrád Császár minden ok nélkül s'azoknak a Jó-tévőjökhez-való hada indit Sz. Ifván Magyar-Orfzágnak hálaadása...(270-272.) ***első Királya ellen.*** (93-95.)

Minekutánna Sz. Henrik Császár, kinek

¹⁵² Közli a teljes szövegeket JABLONKAY, 1910, 169–199.

¹⁵³ JABLONKAY, 1910, 199.

Nagy erős haddal be érkezett vala immár Magyar Országban Conrádus Császár, hogy azt tűzzel vassal semmivé tenné.

Meg-félemlék ilyen hatalmas ellenségtől a' Király, és nem látván mint állhasson ellene, nagy bizadálmassan Máriá-hoz folyamodék, és e' képpen könyörge: Ha néked mennyek Királynéja, neked ugy tetczik, hogy ezt az Országot, mellyet én neked örökbe vallottam, tűzzel és vaffal puszticsa az ellenség, és hogy a' te Fiad hite-mellyet e' fényes Nemzet fzivében újonnan plántáltam, ottan kigyomlátafsék kérlek ne tulajdonitafsék az én tunyaságomnak, hanem légyen a' te jó tetzféfed. Ha mit a' Király vétett, kire a' te népedet biztad, ő büntetődgyék, ne fzenvedgyenek az ártatlanok. Vedd Anyai

Húgát, Giselát, vette vala magának feleségül Sz. Iftván Magyar-Országának első Királlya, meg-hólt volna: Konrádnak Vormátziai Hertzegnek a' fia: a' ki-is Attya nevére Konrádnak hivattatott vala, választatott Tsászárságra. Ez igen távúl esett vala Sz. Henriknek jámborságától: mivelhogy: melly békességet Sz. Henrik mindenkör hiven megtartotta vala Sz. Istvánnyal, azt mingyárt Országlásának kezdetin Konrád fel-bontotta: mert az egész Német Országban hadat gyűjtván, és egy táborba vervén, azt minden ok nélkül Magyar-Ország ellen indította. Sz. István Király minek-utána meg értette volna, melly temérdek haddal akarna, Konrád bé-ütni az Országba, mingyárt a' Püspököket, és a' fő-Urakat öszve hivatá, és eleikbe adá, melly nagy veszedelme következnek az Országának a' Németektől. Az után ő maga-is olly nagy tábort gyűjtve-öszve, a' minémü az előtt soha nem vólt nékie. A' hadnak ki-menetelét pedig ekképpen ajánlá a' Böldogságos Szüz Marianak: Ha úgy tetczik néked Meny-Országának Királynéja, és magyarok Patrónája, hogy ez a' te Országod, mellyet örökössön birodalmod alá vetettem, és gondviselésedre, 's-oltalmodra biztam, tűzzel, és vaffal el-pusztitassék az ellenségtől; kérlek, hogy azt nem az én tunyaságomnak, hanem a' te magad engedelmének tulajdonitsad. Ha az én részemről, a' kire ezt a' te népedet biztad, valami véték e-sett, kérlek, én bünhedgyem-

kegyelmedben ezt a' te új örökségedet, és óltalmazd-meg minden ellenségtől.

Meghallgatta jámbor szolgájának kívánságait Aszszonyúnk, és minden vér ontás nélkül meg-óltalmazá örökségét a' vefzedelemtől.

Az előtt váló estve, hogy a' derék ütközetnek kell vala lenni, egy jel hordozó az egézf táborba sátorokról sátorokra méne, és a' Császár nevével paráncsola, hogy ki-ki haza készülne.

Más nap jó hajnalba fél-kelevén a' Császfár, hogy a' feregeket á' harczra el-rendelnye, látá, hogy az egész tábor indulo félben vagyon.

meg érte: az ártatlanok pedig büntetlenül ne rontassanak. Söt inkább a' te szokott kegyességed-szerént minden gonosztól óltalmazad ezt a' te örökségedet: és ne engedgyed, hogy tsak minap a' Sztzitiai szivekbe plántáltatott Sz. Fiadnak hite azokból ki-gyökereztessek. Ezt pedig a' könyörgéft sűrű köny-húllatási között folytattya vala. Az imádság után Bóldogságos Szüz Máriától belső képpen meg-bátorittatván, és bizván, hogy igaz ügyében az Isten meg-segíti; a' tábort a' Németek ellen meg-Inditá, és az Ország szélére szállitá. Azon-közben tsudálatos dolog történt. Egy nappal az ütközet előtt egy néminémü Strása mester mind el-jára a'Németek strásáló helyeit; úgy a' sátorait-is: és a' Tsászfár nevével meg-parantsolá, hogy semmit sem késvén, ki-ki hazájába men-nyen: mivelhogy már a' Tsászfár, és a' Magyar-Országí Király meg-alkuttanak, és egymás között békességet szerzettenek.

Más nap, még hajnalkor fél kelevén a' Tsászfár, láttya, hogy az egész tábora eloszlott volna, és hogy még most-is némellyek hazájok felé ballagnának. E' nem vélt újságon el-tsudálkozván, kérdezi, ki parantsolattyából, avagy mi okból el-széledett volna a' tábor? Minnyáján azt felelék, hogy az ő parantsolattyából: mivelhogy egy Strása mefter az ő nevével meg-hagyá mind a vitézeknek, hogy mentest hazájokba indullyanak. Előhivatá mind a'

Kinek midőn okát meg-értette volna, eleget kerestette ugyan azt a' jel hordozót de sehult nem kaphatván, akkor juta eszébe annak szentsége, a' ki ellen kardot kötött. Az-ért arra magyarázá a' dolgot, hogy az a' jel-hordozó Isten Angyala vólt, és hogy nem tetszik Istennek, hogy az újonnan született keresztények ellen hadakozzák. Az-ért barátságot szerevny Sz. Istvánnal, minden kár-tétel és ellenkezés nélkül viszsza méne Német Orfzágban.

A' Király pedig által-értvén, kinek segítségével menekedet légyen – meg olyan nagy veszedelemtől, bóldog Afzfzonynak nagy hálákat ada. Ezek után betegségbe esék a' Király, melly mivel naponként inkább hatalmazik vala, eleit az Orfzágnek magához hivatá, kiket minek utána minden jámborságra, és a' Krisztus hitének megtartására sok szép szókkal intett volna: végtére a' Szent egyházakat; a' Papi rendet, az Országot és lelkét az egész alatta való néppel sok sebes köny-hullatásokkal az Isten Anyának, ugy mint örök Szüznek, és Magyar Orfzág egygyetlen egy Aszszonyának s' óltalmazójának ajánla.

Stráfa mestereket: kérdezé, ki lett volna közülök olly vakmerő, a' ki azt merte elkövetni? Mindeneket meg-visgálván, úgy talállya, hogy azt fenki az ő Strása mesterei közül nem tselekette volna: hanem más, Menyből küldetett, Strása mesternek, az-az, a' Strása mester képében Angyálnak kellett annak lenni: mert eszébe jutának mind azok, a' miket hallott vala István Királynak Szentségéről. Annak okáért, hogy ilyen sz. Királynak népet ok nélkül ne háborgatná, és az uj Kerefztyének hitiben valami kárt ne tenne, maga-is jóvá hagyá az Istennek rendelését: és meg-újítván a' Németek, 's Magyarok között a' régi szövetséget, erőssen fogadá, hogy látván, melly nagy gondviselése vagyon az Istennek reájok, soha többé hadat nem indit ellenek. Ezek után viszsza tére Német Országba, Sz. István pedig térdre efvén nagy hála adáffal megköszöné Bóldogságos Szüznek a' tapasztalt párt-fogását, és az ő tisztességére mindenütt az Országban Sz. Miséket mondatott.

Az azonos forrásszöveg használatát bizonyítja a szerkezeti és a szó szerinti átültetés hűsége mindkét *fordító* esetében. Azonban a Taxonyi szövegére jellemző magyarázó mellérendelések, az erős érzelmi töltetű, személyes vallomás bővítettsége, az értelmező jelzők, határozók használata, *Isten Angyalának* „strázsa mesterré” antropomorfizálása a példázat *irodalmisságát* erősíti, a hagiografikus narráció és a legendamesék sajátosságait is mutatja. A párbeszédese, több motívumra épülő meseszöveg, az elbeszélő, árnyaló nyelv a szüzsét kerek szöveggé formálja. Ez pedig a már említett befogadói elváráshorizont és az egyéni alkotóképesség szintézisének a terméke.

3. Egy történet két változata a Tükörökben

Az azonos szüzsé, a *Lajos királyt győzelemre segítő Mária-kép* motívumára épülő történet két különböző főszöveg tanulságaként jelenik meg, és azok céljának megfelelően *függetlenedik* az alapforrástól.

Konrád Tsászár minden ok nélkül hadat indít Szent István Magyar Országának Első Királya ellen. I/2/1.

2. Tanúság: *Bóldogságos Szűz MÁRIA Magyarok segítője.*

Nem csak maga Szent István Király, mindenkor nagy ajtatossággal viseltetett a Boldogságos Szűz MÁRIAhoz, és naponként mind magát, mind az Országát az ő hatalmas óltalmába ajánlotta: hanem a népeit is közönséges parantsolattal arra kötelezte, hogy ötet kiváltképpen-való Pátrónájoknak tartván, minden testi lelki szükségekben hozzája folyamodgyanak: hogy az ő Menybe

Kálmán Magyar Országai Király Sz. Miklós Püspöktől meg-veretik

2. Tanúság: *Gondgyok vagyon a Szenteknek azokra, a kik gondviselésekre bízzák magokat.*

(...) Mivelhogy Jádra Városának lakosi Sz. Miklós Püspöket, ugymint magok Patronusát, nagy bötsülettel tiszteltek: ő-is viszontag őket óltalmazta, és a veszedelemtől megszabadította. Hasonlóképpen, minthogy Sz. István Király óltalmazójának, gondviselőjének, és kiváltképpen-való Patronájának választotta a Bóldogságos Szűz MÁRIÁT Magyar Országának: azokáért az-is gyakorta sok, és nagy veszedelmeket elfordított tőlle.

fel-vétele napját, mennél nagyobb ajtatossággal lehet meg-üllyék, és azt Nagy Asszony napjának nevezzék: hogy a többi ünnepeinek estén-is böjtöt tartsanak, és azokat-is hasonló búzgósággal megszenteljük: hogy gyakorta mind magokat, mind az egész Országot az ő gondviselésébe ajánlyák. És hogy ennek a Parantsolatnak emlékezete mindenkor a Magyaroknál fenn maradna, azt-is végezte, hogy a pénzen ilyen környül-való irással: *Patrona Hungarie*: az-az, Magyarok Patrónája, Bóldogságos Szüznek Képe verettetnék. Maga pedig, hogy annál jobban kedvét a Magyarokhoz felindítaná, Székes-Fejér-Váratt ama szép, és roppant, mellyhez hasonló kevés találtatott e világon, Szentegyházat építtette, és azt az ő Menybe fel-vitelének emlékezetére és tisztességére Szentelte. Tapasztalta-isa Sz. Király sok izben, de kiváltképpen most a Konrád Tsászár dühössége ellen az ő óltalmát, és segedelmét.

Tapasztalta Lajos Király-is 1363. esztendőben a Törököknek kegyetlensége ellen: a kiknek temrédek sokasága által kelvén a tengeren Asiából Európába, nagy dühösséggel igyenessen Magyar Országra siet: olyan szándékkal, hogy azt hirtelen elnyomja, fel-prédállyá, és egészen elpusztítsa. Lajos Király (minthogy a Török tsak magával hozta vala a hirét) készületlen lévén, nagy hamarsággal, többire tsak parasztságból hadat gyűjte, és eleibe méne az

Nevezet szerint 1346. esztendő tájban Lajos Királynak idejében: a mikor a Török egész Asiának erejével által-kelvén a tengeren. igyenessen Magyar Országba siet, hogy azt egészen el-foglalá, és maga rabjává tenné.

Lajos Király (mert a Török tsak magával hozta vala a hirét) minden készület nélkül lévén, hamarjában, többire tsak parasztságból, gyűjtött vala kevés hadat, és azzal eleibe méne az ellenségnek. De meg-

ellenségnek: de meg-látván annak számba nem vehető sokaságát, nem mere vele meg-ütközni.

Mindazon-által buzgó imadsággal ajánlá magát a Bóldogságos Szüz MÁRIAnak óltalmába, és segítségébe; a' ki-is álmában meg-jelenvén, és bizonyos győzedelmet ígervén neki, biztatá az ütközetre.

Hogy pedig ne alítaná ezt az álm-látást hívságosnak lenni, a Képet, a melly előtt az estve imádkozott vala, és az asztalon hagyta vala, a melyére tévé: amint-is azt, fel-ótsódván, rajta találta vala. Annak okáért neki bátorodván azzal a kevés népével erőssen reá-üte az ellenségre, szörnyü-képpen meg-veré, és a többit meg-futamtatá.

Szent László olly győzedelmes Király volt, hogy tsak egyszer sem vesztette-el a hartzot, miért? mert a mi Nagy Aszszonyunkat ajtatossan, és álhatatossan tisztelte. Egy szóval olly ditsőséges Nemzet vala régente a Magyarság, hogy az egész Európát és Asiát be-töltötte vólt sok győzedelmének hírével. De miólta a Luter, és Kalvinus Eretneksége meg-dögletette az Országot: és a Menynek, és földnek Királynéját tsak köz Aszszonyok rendibe ütötte, azólta oda van minden ditsősége

látván a Töröknek száma nélkül-való sokaságát, nem kevésé meg-félemlenék, és vakmerőségnek itilvén illy kevés, és még a' hadban nem próbált népet nyilván-való veszedelembe ejteni, fel-tévé magában, hogy inkább félre tér, és el-kerüli az ütkezetet. Mikor ebben a fel-tett szándékában el-alutt vólna, megjelenék néki álmában a Magyarok Pátronája, és hogy a félelmét le-tegye, bátor szivet vegyen, és erőssen reá rohannyon az ellenségre, mert bizonyal győzedelmet veszen rajta, inté, és biztatá. Hogy pedig az álmod hívságosnak ne itilné a Király, a maga, az-az Bóldogságos Szüz képét, mellyet Lajos mindenütt vele hordozott vala, az asztról fel-vevé, és a Király mellyére tévé. Ezekkel Lajos meg-vidámulván, és meg-erősödvén, más nap az ellenséggel meg-ütközik, meg-veri, és tsak nem egy lábíg el-veszti.

Ennek a Boldogságos Szüz Mária jó tétéményének örök emlékezetére Lajos Király Tzelben Stájer Országban egy roppant Sz. egyházat épitet: a melynek ajtaja felett Deák nyelven ezen írást fel-tétete: *Lajos, Magyar Országnak Királya, az irgalmasságnak Annya által Török ellen ditsőséges győzedelmet nyert.* Saróltát Geysának, Magyarok Fejedelmének a feleségét, és Sz. István Királynak az Annyát, maga inté Sz. István I.M. hogy a neki születendő fiát az ő nevére kereszteltesse: fogadván, hogy ő lészen néki tellyes életében

gondviselője, és védelmezője, Sz. Péter, és Sz. Pál Ap. a'kik Olasz Országának, kiváltképpen Rómának, fő Patronusai, elrettentették Atilát Olasz Országának pusztításától, és Róma Városának, a mint azzal fenyegeti vala az Olaszokat, tövig-való elrontásától.

Lajos király története a csodatévő Mária-képpel az első esetben Szent István királyunk Mária-tiszteletének bemutatását folytatva, a főszöveghez szervesen kapcsolódva – Szent István alakja - idézi fel Taxonyi a Szent Szűz egy segítő példáját. A megelőző bőséges példák miatt a történet szikár, csak az érdemi mondanivalóra, szövegcéllra koncentrálnak. A második esetben a főszöveg és a tanulság példája között nincs tartalmi kapcsolat, a védőszentek segítségét sorjázó példák sorába illeszti szerzőnk az exemplumot. Így mint egy új történetet kezdi mesélni, a történelmi helyzetet, körülményeket részletesen bemutatva, színes költői eszközökkel, a főszereplő Lajos király személyes vívódását is leírva. Az eltérő kidolgozottságú narrációk, az esemény idejének eltérő dátuma a motívumnak a szöveggörnyezetétől, szövegcéltől való függését bizonyítja, és a történelmi hitelesség másodlagossá válik.

A források pontos idézése mint a hitelesség záloga más alkalommal is csorbát szenved: A I/2/10. történetben először *1266. Esztendőben*, majd az elbeszélés végén dőlt betűvel idézve egy sírfeliratot *Ezer két száz hatvan kettődik esztendőben* jelöli meg a leírt esemény idejét. Előfordul, hogy hiteles példaként, név szerint is akar hivatkozni egy személyre – *így szól a meg-nevezett Atya* – de előzetesen elfelejtette megnevezni (I/2/10-1).

Összességében elmondhatjuk, hogy Taxonyi *Tükörében* meghatározó szerepet játszik a különféle forrásmunkák felhasználása, de elsősorban tudatosan válogatott, értelmezett alapanyagokként, kiaknázandó nyersanyagokként. A kölcsönzött különféle típusú szövegeket eszközként használja mondanivalója megvilágítására, bizonyítására. A források megnevezése nem egyszerűen tekintélyi jellegű, elsősorban a témájuk, mint a 18. századi befogadó számára beépíthető, *emészthető* tudásátadási lehetőség a fontos. Így érthetően nem az utána kereshetőség, megbízhatóság, ellenőrizhetőség filológusi pontossága jellemzi Taxonyi forrásmegjelölését, -használatát, hiszen nem a hitviták bonyolult logikai érveléseinek igazolása vagy cáfolata a szövegei célja. A *Tükörök* műfaja – az erkölcsstanító olvasókönyv

megjelölést találjuk a legmegfelelőbbnek – alapvetően meghatározta a források kiválasztását és felhasználását, a hivatkozások rendszerét.

Külön érdekes összehasonlító vizsgálati szempont a koronként és szerzőnként újra és újra felbukkanó azonos tematikájú exemplumok feldolgozási különbségeit megnézni, s az esetleges hangsúlyeltolódások, szemléletváltások okaira rávilágítani. Ez azonban már jóval túlmutat a forráshasználat szabadságának kérdéskörén, és az exemplum, mint korának *élő nyelvű* szövegformája, aktualizáló, funkcionalizáló tendenciája felé mutat.

3.2. A Tükörök szövegstruktúrája

I. A mű külső váza

A vizsgált mű a 18. század egyik legjelentékenyebb s legnépszerűbb erkölcsstanító példázatgyűjteménye: *AZ EMBEREK ERKÖLTSEINEK/ ES/ AZ ISTEN IGAZSÁGÁNAK/ TÜKÖREI/ Az-az:/ NÉMELY RITKA, és VÁLOGATOTT/ TÖRTÉNETEK./ A' mellyekben/ Az Embernek mind jó, mind go-/nosz tselekedeteik, és azoknak jutalmazásában Istennek/ Igazsága nyilván, és világossan elő-adatnak./ A'mellyeket/ Egynehány Authorokból öszveszedvén, három Részre/ osztott, és külömb-féle üdvösséges Tanúságokkal meg-/világositott/ A JÉZUS TÁRSASÁGÁBÓL-VALÓ/ P. TAXONYI JÁNOS*¹⁵⁴

Az 1740-es kiadáshoz tartozó ajánlólevél a *Tekintetes, Nemes és Nemzetes Urhoz Biró Istvánhoz Nemes Királyi, és Győr Vármegyei Tábláknak ASSESORÁHOZ, Tsászár és Koronás Királyunknak ő Felségének CONSILIÁRIUSÁHOZ, Nékem kegyes Patrónus Uramhoz ő kegyelméhez* szól, és a kor szokása szerint a könyv célját és a mecénás méltatását tartalmazza. Ez utóbbi a nemes família címerének magyarázatára épül: a *Szerentse, Pálma-fa, Oroszlány, Unikornis, Paizs* allagóriájának megfejtése révén. A kassai kiadás már elhagyja a Biró Istvánra vonatkozó részeket, az *elő-járó beszéd* egyenesen az olvasóhoz szól.¹⁵⁵

E két könyvből álló példatár egyaránt 3–3 nagyobb egységre tagolódik. Egy–egy rész 12 történetet foglal magába, melyek 3 *Tanúsággal* vannak megvilágítva. Ezek a tanulságok szintén számos elbeszélést, példát tartalmaznak – azok elsődleges befogadó környezetét, közvetlen kontextusát alkotva –, s mintegy 360 rövidebb–hosszabb történet segítségével kell visszatalálnia az eltévelyedett embereknek az Isten által kijelölt, helyes útra. Vizsgálatunk szempontjából így az egyes exemplumokat két eltérő szövegtípusban: az önálló történetek (továbbiakban főszöveg megjelöléssel), és a 3 *Tanúság* (együtt tekintjük egységnek) kontextusában is értelmezzük. A két eltérő szerkezetű, funkciójú szöveg érintkezésének módjában, *nyelvében* értelmezzük, keressük Taxonyi példázathasználatának jellemzőit.

Ez a szerkesztésmód eltér a középkori betűrendes, vagy az egy–egy erkölcsi igazság kifejtéséhez fűzött példák gyűjteményes mintájától, hasonlít viszont Michael Pexenfelder

¹⁵⁴ A Debreceni Egyetem Könyvtárában a *Tükörök* 3 példánya található meg. A *Győr, 1740. Streibig János Gergely, Könyv-Nyomt. Által 1740. Eszt.* kiadott első kötet – 752054 raktári jelzéssel, negyedrétt formában. Az 1743-ban szintén Győrben kiadott 2. kötetből nincs önálló példány. A két kötetnek csaknem változatlan egybefűzött kiadása a mecénási ajánlólevelet hagyja el, és kisebb nyomdahibákat, stilisztikai javításokat végez - Kassán 1759-ben nyomtatott negyedrétt formában. Ennek a kiadásnak 2 példánya van meg: a 779732-es számú kötetben fordított sorrendbe van befűzve, a 779012-es jelzésű a helyes sorrendben tartalmazza Taxonyi művének 1 és 2. kötetét. Ez utóbbit használok a dolgozatomban. Ezekon kívül még egyszer kiadták a *Tüköröket* 1805-ben Pozsonyban és Pesten a Landerer nyomdában, „második megjobbított nyomtatásban”, folyamatosan számozva a két kötet történeteit.

*Concionator Historicus*ához, amely a forrása is volt Taxonyinak. Pexenfelder hitszónokok számára, segédkönyvnek írta művét: elmond egy történetet, és külön fejezetben fűzi hozzá a doktrínákat. Ez a mű szolgáltathatta a Tükörök külső szerkezetének vázát

Azonban míg Pexenfelder egyes történeteire fűzött tanulságainak a száma változó, előfordul, hogy egy sincs, addig Taxonyi tudatos, látványos szerkesztői munkája a tökéletesség igényét hordozza. A hármas szám szimbolikus ereje, a szabályos, következetes építkezés: 1 történet-3 tanulság→12 történet -1 könyv→ 3 könyv-1 kötet, az egységek szinte oldalszámra megegyező kibontása mind-mind egy igényes, olvasóorientált szerkesztőre vall.

A kötet szerkesztésének alap gondolata az lehetett, hogy a címben megjelölt két témát, az emberek jó és gonosz cselekedeteinek leírását, bemutatását (fő történetek), és ezek isteni jutalmazását (*Tanulságok*) tárja az olvasók elé. Stengel könyve, a *Mundus theoreticus divinorum iudiciorum*, amelyből Taxonyi legtöbb példája származik (47 a főszövegek történetei közül), szintén erre a kettősségre épül: az emberek erkölcsének a képét, és ezekkel szemben Isten igazságosságát teljes rendszerben tárgyalja.¹⁵⁶ Azonban Taxonyi nem építi rendszerbe sem a főszövegek elbeszéléseit, sem a tanulságok hármas egységét.

A katolikus erkölcsstan rendszerének szinte minden fejezetét érinti vagy az önálló történetekben, vagy a tanulságok példáiban, kommentárjaiban. Ám nem rendszerszerű feldolgozásról, tárgyalásról van szó, hanem azokkal a részekkel foglalkozik behatóbban, amelyeket olvasói közönsége számára legszükségesebbnek lát. Taxonyi célja már egyértelműen egy erkölcsstanító olvasókönyv összeállítása, amely változatos, nem riasztja el a kevésbé képzett olvasókat, így széleskörű alkalmazhatósága, terjesztése garantált. Ezek a történetek nem csak olvasás útján terjedtek, hanem tartalmi, formai jegyeik alapján – mint az élőbeszédhez közel álló, képzeletmozgató rövid, cselekményes, *mesés* történetek – alkalmasak voltak a könnyű memorizálására, ezáltal a szóbeli továbbmesélésre.

¹⁵⁵ Az *Elő-járó beszéd* teljes szövege megtalálható a mellékletben

¹⁵⁶ Stengel 4 kötetes művének részletes tematikus bemutatását közli: JABLONKAY, 1910, 156–157.

II. A részek belső szerkezete

1. Az önálló történetek (főrész)

Az exemplum hagyományos felépítése a következő: forrásmegnevezés, a történet elbeszélése, az erkölcsi tanulság megnevezése. Taxonyi azonban tudatosan elkülönítette az önálló, részletes narrációt tartalmazó főszöveget és az erkölcsi tanulságok szövegegységét.

A forrásmegnevezés szerkezeti egysége a *Tükörök* esetében még két állandó szövegegységgel egészül ki: Taxonyi önálló példázatos elbeszélései mindig a történet számának megjelölésével kezdődnek (*Első történet*), majd a címmel folytatódnak, s végül a forrás megnevezésével záródnak. A nyomdatechnikailag is kiemelt, nyomtatott, vastag, nagyobb méretű betűkkel szedett címeket mindig dőlt betűs hivatkozás követi.

A címek több fajtájával is találkozunk:

- A történet tartalmát összefoglaló, hosszú, részletes leírás: I/1/8. *Egy bölts Tanító bizván az ő tudományában, halálakor az ördöggel vetélkedik, tölle meg-tsalatik, és örökre el-kárhozik,* II/2/11. *Egy Ifiúnak, a'ki inkább jó erköltsű, hogy sem gazdag feleséget választott, véletlen meg-gazdagulása,* II/3/2. *Egy embernek meg-hólt feleségét, és két fiatskáit életre hozza a Boldogságos Szűz Mária,* II/3/7. *Egy gazdag, de fösvény beteg ember alamisnája által meggyógyúl, de annak vissza-vételével szörnyü halállal hal-meg*
- Utalás a történet tartalmára, szereplőkre, motívumra: I/2/3. *Szüleit keserítő fiú szörnyü-képpen meg-büntettetik az Istentől,* I/2/4. *Szent Udalrik Püspök egy Grófnénak tsuda által kijelenti ártatlanságát,* I/3/6. *Szent László Király temetése és Koporsója ,* I/3/12. *A Nagyszombati Zsidóknak istentelenségekről.,* II/3/4. *Egy Ifiü ördögöt vészen feleségül*
- Talányos, többértelmű cím: I/1/10. *Fekete bünös, fejez igazzá válik,* I/1/12. *Királyi remete,* II/1/3. *Hogy a vétkes éllyen, meg-hal az ártatlan,* II/1/9. *Egy sült Kakas és Tyúk meg-elevenednek,* II/2/1. *Szemfény-vesztő tőke, és ökör,* II/3/8. *A torkosságnak szörnyü büntetése*
- Tartalmi utalás + kérdés: I/3/9. *Két azon Mesterségü emberekről, kik közül egyik jól, a másik tsekélyül birta magát. S miért?* II/3/3. *Egy Urnak a felesége eb ábrázatú fiat szül. S miért?*
- Kérdés formájú cím: II/1/2. *Mi jót tanúlt légyen azon Sz. Efrem egy hires Kurvától?* II/1/10. *Melly hasznos a'MártYROK vére a meg-térésre?*

A főszövegek történetei általában egyenes vonalú, több epizódból álló, E/3. személyű, 3-4 oldal hosszúságú elbeszélések, amelyek általában tartalmaznak különféle *külső* hivatkozásokat is. A következő kivételek fordulnak elő:

- *A főszöveg 2 történetet tartalmaz:*

I/1/2. *Két töredelmesek ingyenessen a Gyóntató székből mennek Meny-Országba*

I/1/4. *Rut fekete két házasság-török*

I/1/9. *Két Usorásokról, kik közül egyik fiával, a másik feleségével, fiaival, és Gyóntató Atyával el-kárhoznak*

I/2/7. *Egy embernek Feszület vala szivében, a másinak szive a Feszületen*

II/2/5. *Vak többet lát a szemesnél: a halált kereső meg-nem hal, azt nem kereső meg-hal*

II/2/6. *Akaszto-fán kell annak meg-halni, a'ki arra-való*

II/3/8. *A torkosságnak szörnyü büntetése*

II/3/10. *Szépségét inkább, hogy sem Szüzességét akarta el-veszteni egy Királynak leánya*

- 3 példát tartalmaz:

II/2/7. *Két férfiak tréfálódnak feleségeik halálán*

II/2/10. *Férjeket igazán szerető Aszszonyok két példái*

- Önálló mesei, novellaszerkezet:

Ide soroljuk azokat a történeteket, amelyek szerzői vagy tekintélyi hivatkozás nélküli, homogén tartalmi és szerkezeti egységek, kerek egészek tekinthető példázatok szövegei. A klasszikus hármastagolásnak megfelelően – bevezetés, tárgyalás, befejezés – felépített, koherens nyelvi megformáltságú, hagyományos műfaji jellegzetességeket mutatnak:

„Egy Ifiúnak, a'ki inkább jó erkölsü hogysesem gazdag feleséget választott, véletlen meg-gazdagulása.(II/2/11)

„Egy gazdag Nemes embernek egyetlen-egy fia lévén, más hasonló-képpen gazdag Nemes embernek egyetlen-egy leányával meg-akará ötet házasítani. A' melly leány noha szépségével minden egyéb Uri leányzókat fellyül – halladott; de mivel-hogy rossz, és feslett erkölsü vala, az ifiu pedig isten-félő és tiszta életü, egy átallyában nem akará ezt a leányt magának házastársul venni. Mikor pedig látná, hogy az atya meg-nem szünnék sürgetni a házasságot, fel-adván mind a házán, mind örökségén, alattomban Attya hire nélkül el-szalada, és bujdosóba méne. Uttyában egykor meg-hevülvén, és amiatt igen meg-szomjuhozván, egy ital vizet kérni tére egy vén embernek kalibájához, a' melynek ajtaja előtt ül vala a' gusalynál az orsót pergetvén, és Isteni ditséretnek énekelvén azon vén embernek egyetlen-egy leánya. Az ének pedig, melyet mond vala a leány, hála-adást foglal vala magában az Istennek sok jótéményeiért. Halgattyá vala az ifiu az éneket, és álmélkodán rajta, mondá a Szüz leányzóknak: Tsudálkozom jó leányzó a te dolgodon. Hallom hogy ugy áldod az Istent az ő jótéményeiért, mintha sok gazdagságot, és nagy kintset vettél volna tőle; holott, amint látom, szegény és szükölködő vagy a vén Apáddal egyetemben. Felele a leányzó: Nem tudom

Atyám-fia, ki légy, de én-is tsudálkozom rajtad, hogy még azt sem tudod, hogy valamint a kis orvosság gyakorta nagy, és nehéz betegséget gyógyít: úgy az Istennek kis jó-téteményeiért-való hála-adás-is sokszor nagyokat szokott megszerezni. (...) Ezeket halván az ifiu el-hült az ő okos beszédén, éles elméjén és a Menyei dolgoknak illy nagy tudományán: és mingyárt el-vegezte magában, hogy ötet, nem más vészen feleségül; annyira megkedvelte. Azokáért kihíván az Attyát, azt mondá neki: Édes Apám, én midön a házasságot kerülöm, imé Házastársra akattam, kerülöm azt, kit szabad életéért nem szerettem, és arra akattam, kit természetinek jó indulattyáért, eszének okosságáért, életének ájtatatosságáért, és erköltseinek szépségéért, igen meg-kedveltem. Az pedig a te leányod. Halgasd-meg azért kérésemet, és add nékem ötet házas-társul. Ismérte vala a vén ember az ifiunak a Szüléit, és tudta vala, hogy azok igen gazdagok volnának, ezért mondá az ifiunak: nem illik, hogy a gazdag emberek fiai szegény embernek leányit vegyék: sem hogy amazoknak leányi, ezeknek fiaihoz férjhez mennyenek. Mondá az ifiu: Ha gazdagot akartam volna, már most feleségem volna: de én nagyobbra bötsülöm a feleségben a jóságot, hogy sem a gazdagságot. Sem feleségem, ugymond a vén ember, sem ennél az egy leányomnál több gyermekem nintsen, ki gyámola, és istápja lehetne az én vénségemnek: azért el-nem bocsáthatom magamtól. Nem kívánom, felele az ifiu, hogy ötet el-botsássad: mert én kész vagyok veletek maradni, és a mint ti éltek, én-is úgy akarok élni. Ezt mondván le-vevközék a maga fényes ruháiból, és a vén embernek egy toldozott foldozott tzondrájába öltözék. Megengedé a vén ember, hogy nála meg-maradna: de minek előtte jól meg-nem visgálná szándékát, és ki-tanulná természetét, és erköltseit, nem adá néki leányát feleségül: hanem minek-utánna alkalmas idő alatt meg-tapasztalta volna, hogy álhatatos szándéka volna; és pedig nem buja szeretetből, hanem tisztán tsak jóságáért, leányát akarná el-venni: annál inkább, hogy gazdag Szüléiknek fia lévén, kész volna a jóságos tselekedeteknek szeretetéért vélek együtt szegénységben élni, oda adá néki, hogy öszve kellyen véle. Mihelyen pedig vissza-térének az esküttetésről, fogá a vén ember Vejének a kezét, és egy kis kamarába vezetvén, annyi pénzt, és olly nagy kintset mutatott néki, a minémüt sem maga gazda Attyának házánál, se másutt az ifiu soha nem látott. Akkor mondá neki: mivel hogy a gazdag feleségnél az én jó erköltü lányomat inkább választottad: imé mind a kettőt meg-nyerted. Mert e mái napságtól fogva leányommal együtt ezt a kintset-is kezede botsátom”.

- főszöveg hivatkozásokkal

A. Szerzői megjegyzések:

Gyakran használja és szinte mindig zárójelbe teszi Taxonyi ezeket a rövid kiegészítéseit - így is jelezve a történet szövegének egységét - de nem bírja megállni, hogy ne szóljon bele a történet folyásába.

Típusai:

- **Tartalomértelmezés, megvilágítás:** Ezt elsősorban az olvasóközönség műveltségi szintjéhez való közeledés indokolja:

1. zárójeles:

(ez vala az egyiknek neve), (így nevezték a másikat) I/1/3.

(mivelhogy az otthon üléshez nem szokott vala) I/1/2.

(mert a hold szépen világosodik vala) I/1/4.

(izgatván ötet erre a felesége is) I/1/5.

(mondá a lelki Atya) I/1/6.

(mert annak Püspökségéhez vagyon a város) I/2/2.

(kapván a jószágán) I/2/3.

(előbb össze-tanácskozván vélek) I/2/4.

(kik negyvenen valának) I/2/6.

(kapván a jószágán) I/2/3.

(minthogy népe is többire mind el-veszett vólt) I/2/9.

(itt megnevezé szüleit) I/2/12.

b, zárójel nélküli:

-„...De két-némü emberek vannak, a’kik nem könnyen állanak-el attól, a’ mire egyszer vetemedtenek, A’ meg-átalkodott bünösök, a’kiknek szíve ugy meg –keményedett a’ gonoszságban, hogy az Isten kívül senki más seminémü okokkal meg-nem hajthattya: és a’ Nagy Urak, a’ kiknek kevélyége nem engedi meg-vallani, hogy ök az ö ítéletekben, és végzéseiben hibáztanak. Amint ez a Gróf sem alázhatta-meg magát annyira, hogy meg-vallotta vólna magát a’ Püspöktől elő-hozott okok, és bizonyítások által meg-győzöttetnek lenni. *Azért mintha semmi újság nem lenne...*”(I/2/6),

-„...Ezt pedig kitsoda véste ki? [egy ifjú szívére Krisztus képe van vésve] Nem más, hanem annak az ájtatos Ifiúnak a Krisztus Kin-szenvedéséről-való szüntelen elmélkedése, avagy inkább maga a’ meg-feszítettett Meg-Váltónk: hogy ezzel a tsudával meg-mutatná, melly kedvesek légyenek ö nálla azok az emberek, a’ kik az ö Kin-szenvedésének és halálának emlékezetét szüntelen hordozzák magok szivekben (...)noha ö azt nem láthatta.” (I/2/7.),

○ ***A szöveg szerkesztésének indoklása:***

- „Egybe foglalom e két történetet, mert mind a’ kettő hasonló egymással, A második történetnek az eleje, és a közepe sokkal szomorúbb és rettenetesebb ennél az elsónél, de a vége hasonlatosképen víg és örvendetes”. (I/1/2)
- „Rettenetes eset ez, de sokkal rettenetesebb a’ mely következik. Más ember hasonló-képpen usorás, hasonló-képpen halálra betegedett volt”. (I/1/9)
- „Azon közben történt egy tsudálatos dolog”. (I/2/9) – beépít a történetbe egy másik példát is.

○ ***Érzelmi kiegészítések:***

- „Ó mi édes üdvözítőnknek végtelen irgalmasága”! (I/1/2)
- „De ah! Melly rettenetesek az Istennek Itéletei”! (I/1/8)
- „Óh boldog Pap”! (I/2/7)

B, Tekintélyi hivatkozások:

○ ***Bibliai citátum*** (dőlt betűs kiemeléssel):

- Az E/3. személyű történetiszövébe beépítve: „...azt is tudván, hogy *a’ki sokat szeret, sok bocsáttatik-meg annak*. Sz. Luk.7.meg-hagyá néki...” (I/1/2),
- A szereplő szájába adva: „Mert mikor halottam volna énekelni Isaiás Prófétának ama szavait I. Ref *Mosdgyatok-meg, tiszták legyetek, vegyétek-el gondolatitoknak gonoszságát szemeim elöl..s a’ t. Mikor mondám, ezeket halottam volna énekelni..*”(I/1/10), „Ezeket minek-utána elvégezte volna, az egész nép felkiáltott az Istenhez: O Isten! *Melly igen magasztaltattak a’ te tselekedeteid! Mindeneket böltsességgel tselekedtél, bé-tölt a’ föld a1 te jóságoddal.*103. Zsolt.”(I/1/11),

○ ***Névszerinti hivatkozás a történet forrására:***

- „Ehhez hasonló példákat ír Nider János egy házasság-törő Asszony-állatról, a’kinek Urát, avagy férjét, a’ mint vallja, ő jól ismerte”.(I/1/4)
- „De tsak helyeket, nem magokat, változtatták-meg, a’kik a’ tengerentúl mennek: úgy mond Horatius”. (I/1/6)
- „Azt írja Arany-szájú Sz. János és vele együtt Theodoretus” (I/2/8)
- „mint Foresti írja” (I/2/9)

2. A Tanulságok hármassága

Taxonyi az egy-egy önálló története után következő mindhárom tanulságának külön címet ad.¹⁵⁷ Ezeknek a tanulságoknak a főszöveghez való viszonyában és az egymáshoz való kapcsolódásukban következetes logikai, hierarchikus vagy dogmatikai rendszer szerinti szerkesztettséget nem sikerült találni. Az egyes tanulságok inkább lazább tartalmi, sokszor mesterkéltnek tűnő kapcsolatban vannak a főszöveggel, sorrendjükben pedig szintén nincs rendszerszerű oksági összefüggés. Úgy tűnik, mivel szerzőnk lehetőleg az egész keresztény erkölcstani rendszert szeretné bemutatni, viszont közönségének műveltsége, elvárása korlátozza az átadás, a tárgyalás módját, így ott fejt ki az adott tételt, ahol a legkönnyebben teheti. A példák adta lehetőségekre épül a rendszeres teológia. Egyszer a jó és rossz emberi cselekedetek narratív példáit, elbeszéléseit világítja meg az Isteni igazság fényével, máskor egy egyházi parancsolat igazolásához keres történeteket, legtöbbször azonban teljesen összekeveredve – egymást kiegészítve, folytatva és újra kezdve – a szerzői pragmatikus szemléletnek megfelelően tűnik fel a mű kettős alap gondolata.

Három esetben is előfordul, hogy egy tanulságban megjelenő példa a sorrendben utána következő önálló történet tárgya lesz:

1. Gertrudis példája I/2/4–1. majd *A maga ügyében-is, melly igaz törvényt tett András Király* I/2/5.
2. Levágott fej tsudája I/2/5–2. majd *Szent Udalrik Püspök egy Grófnének tsuda által kijelenti ártatlanságát* I/2/6.
3. Hízkelkedő Urak I/2/10–1. majd *Mátyás Királynak háládatlansága* I/3/1.

Elképzeltető, hogy Taxonyi már előre tudatosan kiválasztotta gyűjteményének főszövegeit, és az azokat követő, utólag szerkesztett, magyarázó tanulságokba - mint éppen a szeme előtt lévő, más-más célnak megfelelően is alakítható szövegeket – rövidítve, újra értelmezve ismét felhasználta őket. Ez a kompilációs technika is azt a megállapításunkat erősíti, hogy szerzőnk nem is törekszik arra, hogy tétélesen bizonyítsa Isten igazságát, hanem a keze ügyébe eső szövegeket tudja az éppen aktuális céljainak megfelelően alakítani, és fordítva.

Jellemző szövegszerkesztési sajátossága Taxonyinak, hogy gondosan ügyel arra, nehogy túlságosan hosszúra nyúljanak a példái. A főszöveg és a három tanulság együtt következetesen 8–10 oldal terjedelmű. Több utalást is találunk arra nézve, hogy tudatosan szerkesztette, formálta a szövegeit, a rövideg mint lényeges befogadói szempont az egyik legfontosabb alapelveként tekinthető:

- „Ezt a Tanúságot noha rövid, már bé-fejezem, mert a Másodiknak hosszabnak kell lenni”.(II/1/9–1)
- „Most magányosan példákkal meg-kellene ezt az igazságot(...)mutatnom: de mivelhogy ezen Könyvnek s azon Résznek első Történet után-való második Tanúságában már egyet elő-hoztam (...)és fel-tett szándékom szerént, a'mennyire lehet, kerülöm a hosszú beszédek”.(II/2/6–2)
- „Sok példát hozhatnék én itten erről: de nem akarván ki-lépni a fel-tett rövidégnek határiból, tsak egyet említek”. (I/2/12–2)
- „Ezt az igazságot sok példákkal meg-bizonyíthatnám, de hogy ezt a Tanúságot hosszúra ne nyujtsam, tsak azt említem..”(I/2/1–3)
- „Eszedbe juttatom Kegyes Olvasó, Erről szóllottam, már utaltam rá..”

3. Az egyes tanulságok logikai felépítése

Egy tanulságon belül sem lehet kimutatni tudatos, következetes logikájú bizonyítási rendszert. A tanulságokban felsorolt példák száma akár a 6–8 is lehet, de az is előfordul, hogy egy *tanúság* egy elbeszélés. Ebből következően az exemplumok kidolgozottsága, narratív szerkezete is igen eltérő: az idézett példa korlátozódhat néhány szavas utalásra, lehet egy ismert motívum, vagy hasonlat, szimbólum kifejtése, vagy akár több oldalas narráció is. Taxonyi érveléstechnikájának jellemzőit, argumentációs eszköztárát, retorikai műveltségét a *Tanúságok* különböző példáinak egységbe szervezésekor, vagy az egyes exemplumokból kiolvasott szerzői értelmezésekben érhetjük leginkább tetten. A gyakran és érezhetően szívesen alkalmazott logikai láncok, következtetések, az indukció és dedukció eljárása, a rétori kérdések, a szöveg rétegzettségének kibontási- és értelmezési lehetőségei illeszkednek a jezsuita képzés elméleti rendszerébe, de a technikai tudást sokszor felülírja az érzelmi telítettségű lendület, a személyes érintettség szövegalakító dühe, elkeseredettsége vagy öröme. A példákhoz kapcsolódó *szabad* szerzői asszociációk gyakran terelik el eredeti medréből az érvelő szövegek folyását. Nézzünk néhány jellemző példát, melyek ízelítőt adnak szerzőnk értelmező tanításából:

1. Hasonlat, allegória, szimbólum értelmezése

- „Ez pedig kitől ered? attól, a'ki úgy tselekszik mint a ragadozó farkas. A farkas mikor a juhok el-kapja a nyájából, mingyárt a torkát hogy ne bégethessen, fojtogattya. Azonképpen tselekszik a pokol-béli farkas, mikor a Krisztus aklából valamely juhotskáját a

¹⁵⁷ Lásd. Melléklet

bűn által meg-foghattya, hogy ne bégethessen, az–az, hogy a lelki Pásztorának a gyóntató Attyának ki ne jelenthesse magát meg-fogattottnak lenni, a torkát erőssen meg-szoríttya”.

2. Állítás–tagadás, kérdés–válasz formájú érvelés

- „Azért ennek a Frantzia Urnak Felesége-is rosszul tselekedett, hogy semmi hirét nem halván a férjének, máshoz akart menni. De azt mondod: azt bizonyosan hallottam, hogy az én Férjem a hartzon volt; azért talán meg-ölték. Meg-lehet, hogy meg-ölték: de az-is meg-lehet, hogy ott-is meg-maradott élete. Nem mások-is voltak azon a hartzon, még-is élnek. Hiszen ha élne, annyi esztendőktől fogva irt volna valamit. Talán nem tud írni. Vagy ha irt-is, talán az ellenség el-fogta a levelét: vagy valami más történet szerint el-veszett a levele. Ez a Frantzia Ur-is egynehány izben irt feleségének, még-sem juthatott levele kezéhez. Vagy talán nem szeretett: és azért nem ir, mert nem gondol veled. De már öreg szabásu volt, mikor innét hazul el-ment, annak pedig vagyon már husz esztendeje. Ha kétannyi volna is, azzal nem vagy bizonyos, hogy meg-holt: Mert most-is találtnak emberek, aki száz esztendősöknél-is idősebbek. Ki tudja talán ő is addig fog élni. De mit vesződöl vele! Hiszen hallád a Pápától, hogy akár mennyi számu esztendeig bizonyosan meg-nem tudod, hogy meg-holt, nem szabad férjhez menned”. (II/1/4–3)

3. Tekintélyi hivatkozások bizonyító citálása, személyes szerzői kommentárokkal, példákkal

- „Szükséges-képpen fontos okokat foglalnak magokban azon a mi Üdvözítőnknek szavai, amellyeket mondott Szent Márk evangelistának 8. Rész. Mint-hogy azon okkal Sz. Frontonius olly könnyen el-hitette a véle menedendő társainak, hogy semmit azokból, amiket birnak, ne vigyenek-el magokkal a pusztába, hanem tellyességesen bizzák magokat az Istennek gondviselésére. Jer! azért, lássuk azoknak hathatóságát. Első okát így teszi-fel a Krisztus: „Nem jobb-é a lélek az eledelnél? és a test nem jobb-é az öltözetnél?” Mintha így okoskodnék: Aki többet adhat, kevesebbet-is adhat az; de több a lélek az eledelnél: mert a lélek halhatatlan; az eledel pedig hasba mégyen, és az árnyék székbe bocsáttatik: tehát aki lelketeket adta, annak a testben meg-tartására eledeleketek-is meg-adgya. Ismét: „jobb a test a ruhánál”: mert nem a test a ruháért; hanem a ruha a testért alkottatott: Tehát, aki testet adott néktek, ruhát-is ad annak bé-fedésére, és melegítésére. Második erősítő oka Üdvözítőnknek ez: „tekintsétek az Égi madarokat, mert nem vetnek, sem aratnak, sem tsürökbe nem gyűjtenek: és a ti Mennyei Atyátok táplállya azokat. Nem bötsületesebbek vattok-é ti azoknál?” Ez illyen okoskodás: ti bötsületesebbek vattok az Égi madaraknál, és minden egyéb lelkes állatoknál: mert azokat mind lábaitok alá vetette az Isten 8. Zsolt. De noha azok sem mint munkát, mellyel magokat táplálhatnák, nem tésznek; még-is táplállya azokat a ti Mennyei Atyátok; amint azt Dávid-is bizonyíttya 144. Zsolt. „Mindenek szemei te benned

biznak, Uram; és te adsz eledelt azoknak alkalmas üdőben”: tehát annál inkább táplál benneteket. Harmadik okoskodása Krisztus Urunknak „kitsoda közületek gondolkodván adhat magosságához egy könyöknyit?” Az-az: A’mi tölletek lehetetlen, hogy magasságotokhoz adgyatok egy könyöknyit, abban heába fáradtok, és törödtök: de az-is lehetetlen, hogy, akár mennyit vessetek, akár mennyit arassatok, akár mennyit gyűjtsetek, hogy Istennek áldása nélkül azokból eledelt szerezzetek magatoknak: mert az mondatik néktek: „sokat vetettetek és keveset hordtatok-bé.” Agg. I. Tehát nagyobb bizodalmatok légyen az Istenben, hogy sem a’ti tserénységtekben, és szorgalmatosságokban. Negyedszer így okoskodik a Mi Mennyi mesterünk: „És a ruházatról miért vagytok szorgalmatosak? Nézzétek a mezei liliomokat, mint nevelkednek: nem munkálkodnak se nem fonnak. Mondom pedig néktek, hogy Salamon sem volt minden ő ditsőségében fel-öltözve, mint egy ezek közzül.” Mintha mondaná: a ti Mennyei atyátok oly szép színben öltözteti a mezei liliomokat, hogy a királyok bársonya sem ér véle: tehát ha a mezei füvet, melly ma vagyon, és hólnap a kementzébe vettetik, így ruházza: annál inkább gondgya lészen a ti ruházatotokra, tsak ne legyetek kitsin hitűek, hanem erősen hozzá támaszkodjatok. „Mert tudgya a ti Mennyi atyátok, hogy ezek nélkül szükölködtök. Keressétek azért először az Isten Országát, és az ő igazságát, és mind ezek hozzá adattatnak néktek.”

4. *Tézis–antitézis–szintézis*

- „Meg-ismértethetik az Isten az ő Teremtett-állatiból.

Szembe láttatik szökni Szent János Apost. Sz. Jób Pátriárkával.

Mert Szent Jób Könyv. 36. Rész. azt mondgya: Minden emberek láttyák ötet (az Istent) kiki meszsziről nézi.

Sz. János pedig I. lev. 4. Rész. azt mondattya: „Az Istent soha senki nem látta.”

De semmiképen nem ellenkezik Sz. János Sz. Jóbbal: mert ő tsak azt mondgya, hogy senki ezen a világon az Istent az ő állattya és mivolta szerint nem láttya, ami igaz: Sz. Jób pedig azt mondgya, hogy minden ember láthattya az Istent az ő teremtett állataiban; és az-is igaz, amint bizonyittya Sz. Pál-is Rom. I. Rész. „Az ő láthatatlan dolgai a világi teremtett-állattyaról, azok által, amik lettek meg-értetvén, meg-láttatnak: az ő örökké-való ereje s Istensége is”.

(II/1/2–1)

3.3. A gyűjtemény komplex elemzése

Taxonyi kötetének tartalmi szempontok szerinti vizsgálatát az a hipotézisünk indokolja, mely szerint az exemplumoknál a hely, idő és a szereplők minél pontosabb megjelölése, bemutatása a hitelesség egyik fontos tényezője. Jelzi a szerző törekvését az elmondottak aktualizálására, szemléletessé tételére, a fiktív és a történeti valóság összekapcsolására. Ez utóbbi szempontot különösen a *Tanúságokban* megjelenő példák segítségével kívánjuk bemutatni, értelmező *nyelvükön olvasni* az elbeszéléseket.

I. Hely és idő a példázatokban

A tartalmi elemzés első lépése a tér- és időbeli keretek meghatározása.¹⁵⁸ Természetesen ezeket alapvetően meghatározza a már ismertetett források anyaga, de szerzői értelmezésük, aktualizálásuk, válogatásuk már Taxonyi exemplum-használatának az egyik sajátja. Különösen a szívesen és gyakran használt magyar történelmi tematikájú, és a kortárs, személyes példák érdemelnek figyelmet.

➤ Helyszínek

Az események helyszínére a szövegeknek több mint a felében találunk valamiféle utalást.¹⁵⁹ Legtöbbször az országnév, városnév szerepel, de gyakran csak általános, köznévi értelemben jelöl meg a helyszínt: várost, falut, templomot, piacteret, házat. Az egyes földrajzi területek részletes magyarázó körülírása is kedvelt fogása Taxonyinak: *Bavaria Tartományban Ingolstád és Najtád között vagyon egy Voburg nevü mező-Város, vagy Páris városa- olly Város, a mellynél nem tsak Frantzia-Országban, de az egész Európában-is nintsen nagyobb, sem kintsessebb*

A *Magyar-Országban* történt események példaként állítása jelentős számban fordul elő Taxonyi gyűjteményében. Azért jelentős a regionális hagyományból való bő merítés, mert a 18. századi példázathasználat funkcionális módosulását mutatja. „A középkorvégi példázathasználatban a korábbi gyűjtemények, a kanonizált ismeretanyag átvette a regionális kultúra helyét. Sarkítottan fogalmazva: a prédikátorok már nem látnak, nem hallanak, nem figyelnek környezetükre, csak cellájukban olvasnak. Innen ered a 15. századi exempla iránt

¹⁵⁸ Alapjaiban Tüskés Gábornak a Nádasi János *Maria aeternitatis beatae porta sancta* (Pozsony, 1645) című magyar nyelvű munkájának elemzési mintáját követjük, kiegészítve a Taxonyi mű egyedi sajátosságaiból adódó egyéb vizsgálati szempontokkal. TÜSKÉS, 1997.

még ma is érzékelhető tudományos lenézés, amely az eredetiség hiányát rója fel a szerzőknek.¹⁶⁰ Taxonyi János pedig újra sorolja a magyar szentek, királyok történeteit, és példáik a magyar közönség számára nyilvánvalóan többletjelentéssel is bírnak. A csoportnarratíváknak kiemelt jelentőségük van a múlt megőrzése szempontjából: a különféle változatokban létező történetekből végül kialakul és megőrződik a „jó történet”. Ebben a narratívaképzésben pedig a kulturális emlékezet és a nemzeti identitás játszik döntő szerepet.¹⁶¹

Több mint 50-szer említ magyar vonatkozású eseményeket Taxonyi. Megtalálhatóak művében a magyar szentek - István, László, Imre, Erzsébet, Margit, Orsolya - legendái, a Bánk bán történet, Zrínyi vitézi példája, vagy Mátyás király személye a háládatlanság jelképeként. Több történet szól Salamon királyról: pozitív és negatív példaként is megjelenítve alakját.¹⁶² Felidézi Vak Béla király bölcsességét, amivel feledtetni tudta vakságát, Hunyadi János *landorfejevári* győzelmét, a Zsigmond király hadjáratainak megesett csodákat, Kálmán királynak Szent Miklós püspök általi megveretését. Utal a mohácsi vész utáni magyarországi állapotokra, elmeséli Boldog Csáky „Morótz” csodás esetét, mikor a ravatalán felnyitotta a szemét, a lébényi *Szent Jakab Templomban* történt csodákat, felsorolja a magyar Mária kegyhelyeket. Külön történet szól a *Nagy-Szombati Zsidóknak istentelenségekről*.

Két magyar vonatkozású történeti példáját emeljük most ki Taxonyinak, mert úgy véljük, ezeknek az eseményeknek a kiválasztásában, feldolgozásában szembetűnőek az egyedi, szerzői szempontok tükröződései is.

Mátyás Királynak háládatlansága (I/3/1)

¹⁵⁹ Minden vizsgálati szempontnak megfelelő egyedi adatot, így a helyszín-, időmegjelöléseket is a számítógépes adatbázis tartalmazza. A statisztikai értékelésüket és az ezekből kiolvasható esetleges dominanciákat az összefoglaló fejezetben tesszük közzé.

¹⁶⁰ GYÖRKÖS, 2001, 34.

¹⁶¹ PATAKI Ferenc, *Együttes élmény – kollektív emlékezet*, Magyar Tudomány, 2003/1.

¹⁶² Salamon király ellentmondásos megítélésének kérdésére (*A királyi remete* I/1/12) Imre Mihály hívta fel a figyelmemet a dolgozat elővitáján: hogyan válhatott szentté a negatív történelmi portréjú király? Klaniczay Gábor mutatott rá, hogy a „ középkori uralkodószentek népes csoportján belül jól ismert e típus: a szenvedő, gyenge uralkodó, aki szájalomra méltó körülmények között veszti el trónját, majd ennek nyomán a vallási életpályát választja, és mindennek következtében kerül a szentség hírébe.” A Hartvik –legenda elbeszélése szerint (Taxonyinál is) Salamon égi kinyilatkoztatásra szabadul ki a börtönből, Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában a megmenekülés után remeteként él az isztriai Pólában, elzarándokol Szent István sírjához Fehérvárra, és Lászlótól alamizsnát kap. A kora újkorban már egyértelműen az Árpád-ház szentjei között tartottják számon. Hevenesi Gábor *Régi Magyar Szentség* (1692) című művében azt írja róla, hogy „királyi pálcája helyett titkon görcsös botot vett a kezébe, koronája helyett kalapot tett a fejébe, a pusztának szaladt s remete barlangjában első leckéjeképpen tanulta meg, hogy azok a legboldogabbak, akiket a világ gyűlöl. A vadak barlangja lett friss palotája, fű, gyökér, vadalma a válogatott étke, álló víz mocsara a jóízű itala, kemény föld, kőszikla a puha párnás ágya, fás gyékény, szűr, condra fedező paplanja, testének sanyargatása lett lelke nyugtatása.” (*Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár*, <http://www.ppek.hu/konyvek/rmszts01.txt>) 1774-ben Pray György egy disszertációt ír Szent Salamon királyról. Bővebben a témáról: KLANICZAY, 2008, 32–37.

„A rendkívüli egyéniség kultusza ősidóktól fogva tárgya az irodalomnak. De korszakról korszakra változik a dicsőítésre méltónak ítélt személyek típusa és köre, valamint a dicséret célja, módja és irodalmi formája.” – kezdi Klaniczay Tibor a *Nagy személyiségek humanista kultusza a 15. században* című tanulmányát.¹⁶³ A középkor eszménye a hagiográfiai- és krónikáirók, valamint a lovagi irodalom által megformált szent és hős típusa. Az előbbi követendő mintaként áll a hívők lelki épülésére, az utóbbi ámulatra, csodálatra késztet rendíthetetlen ereje, kitartása, és kétségtelen erkölcsi fölénye révén.

A Mátyás-irodalom is ebből a hagyományos talajból nő ki, de a középkortól lényegesen eltérő, újabb szempontok folyamatosan átveszik az uralkodó szerepet a nagy egyéniségek értékelésében. Hangsúlyeltolódásokkal, új vonások kiemelésével, mások elhallgatásával különféle Mátyás-ábrázolásokkal találkozhatunk irodalmunkban. A reneszánsz uralkodó eszmény, a vitéz katona, a kereszténység védelmezője és a nép igazságos segítője képében tűnik fel Mátyás, így az ideális királyeszménynek minden szempontból tökéletesen megfelel. E kivételes hős néhány emberi gyengeségét is megemlíti a források, bár ezek igen ritkán tűnnek fel, és soha nem homályosíthatják el jóval gyakoribb erényeit.

Bonfini szerint Mátyás hirtelen haragú ember volt, aki néha bizony hitelt adott a rágalmozóknak, hízelkedőknek is, s a hiúság, dicsőségvágy mértéken felül megmutatkozott nála. Zrínyi Bécs ostromával kapcsolatban felesleges vakmerőségét ítélte el, s a cseh és osztrák háborút igazságtalannak tartotta, mivel nem honvédő harcról volt már szó, a király hódításra használta fel „azt a kardot, kit az Isten kezébe igazságnak tételére tett”. A szlovén néphagyományban a férjes asszonyok elcsábítása miatt bűnhődő Mátyás király alakja is megtalálható.

Talán egyedülálló azonban az az eset – s mint kuriózumra, mindenképpen érdemes figyelmet fordítani – , amikor Taxonyi János gyűjteményében a háládatlan Mátyás király esete önmagában áll, az uralkodó egyedüli jellemvonásaként jelentkezik az említett fogyatékoság.

A Szilágyi Mihály ellen elkövetett háládatlanság említése előfordul Bonfininél, Heltainál, sőt Zrínyinél is. Mindannyian súlyos hibának tekintették, elítélték a király tettét – jótévője börtönbe vetését –, de egyidejűleg már igyekeztek is rá mentséget találni: „Szigorúan bírálhatta a királyt” – jegyzi meg Bonfini. Zrínyi véleménye is hasonló: „... ha ifjú volt is a király, nem kell vala úgy mint más ifjúval neki bánni: az oroszán soha nem lehet oly kölyök,

¹⁶³ KLANICZAY Tibor, *Pallas magyar ivadékai*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1985, 41.

hogy a körme ki nem tetszik, sem a királyok oly ifjak, hogy örömet parancsoltassanak magoknak”.¹⁶⁴

Taxonyinál azonban mindössze egyetlen rövid mondat utal a bennünk élő pozitív Mátyás-képre: „Egyéb aránt Mátyás ditsőséges és sok jelesen viselt dolgaiért ditséretes király vala”. A népszerű uralkodó kivételesen ugyan, de negatív főhőssé vált egy bűnököt ostromozó erkölcsi példatárban:

„Mindnyájan a Historikusok ótsárolják azért Mátyást, Magyar Országnak Királyát, hogy a hizelkedőknek, és azoknak, a’kik nálla vádolkodnak vala könnyen adott hitelt. A’mint kitezik tsak abbol is, a’mint tselekedett Szilágyi Mihállal aki Gubernátora, és olly nagy szeretője vala Magyar Országnak, hogy ötet a Magyarok méltán Haza Attyának nevezheték. Ahoz rokona-is vala Mátyás Királynak, mint-hogy Mátyás Szilágyi Mihály hugának fia vala. Olly nagy jó tévője-is vala, kinél néki nagyobb nem volt e Világon: mert hogy a többit el-halgassam, az bizonyos, hogy Szilágyi nem lett volna, Mátyás soha Magyar Országnak királlya nem lett volna.” A továbbiakban hosszasan leírja Szilágyi Mihály elfogatását, börtönbe vetését, halálra ítéelését Mátyás parancsára, majd hűséges szakácsa segítségével történő megszabadulását. Végül e szavakkal zárja a példázatot: „Szilágyi levelet küldé Mátyás Királynak, a’mellyben a többi közöt azt ira néki, hogy sokkal többet tartozik maga Szakátsának, hogysen maga Unokájának: noha Szakátsának soha semmi jót nem tett, ötet pedig Királyságra emelte fel. Viszontag Mátyás király-is választ ira néki a’mellyben jelenti néki, hogy a maga Szakátsát fellyebb bötsüli nállánál: holott ő már meg-parantsolta-volt, hogy szabadon botsáttassék-el, és fel-tette magában hogy nagyobb méltóságra fel-emeli. Hogy pedig meg-fogatta, sokakat vete okúl: de minden oka kopasz mentség vala.”

Nagy-Szombati Zsidóknak istentelenségekről (I/3/12)

A nagyszombati zsidók elleni 1494-es vérvád történetének szintén Bonfinit jelöli meg forrásaként Taxonyi. A főtörténetet – egy nagyszombati polgár fiának elrablását, meggyilkolását, vérének kifolytatását, amit *rész-szerént meg-ivák, rész-szerént pedig némelly szükségekre meg-tarták* – Majolus könyvének sok egyéb példájával, és egy másik *házánkban ugymint Pozsony városában* 1591-ben történt esettel együtt meséli el. A tudós prédikátornak eszébe sem jut kételkedni a zsidók szörnyű istentelenségében. Tényként fogadja el egyetlen

¹⁶⁴ Dugonics példabeszédeiben is megtalálhatjuk *A’ Fejedelmet ne oktasd* mondás magyarázataként: „Ama’nagy Kintsi vezérünknek közmondása volt ez, főképpen akkor, midön Mátyás királynak azon cselekedetéről emlékeztet téve, melyel Szilágyi Mihált, a’ többi között, arra az okra való nézve is a’ Világosi tömlőbe záratta, mert a’ királyt mindenekben oktatni akarta”. UJVÁRY, 2009, 42.

latorságuk indokait: a keresztyén vér megállítja körülmetéléskor a vérzést, ételbe keverve hasznos az egymás között-való szeretetnek meg-szerzésére, és meg-tartására, megállítja a zsidó férfiak havi vér-folyását, és a zsidó ősi törvénynek megfelelően minden nap valamely országban keresztyén vérrel kell áldozniuk az Istennek.

Ezeknek a történeteknek a kiválasztásában, hiteles példaként állításában hiányzik az a logikai, észérvekre épülő kontroll, ami olyan erős a népi babonák, hiedelmek elítélésekor tanult prédikátorunkban, sőt a *Tanúságok* példái éppen ilyenekre épülnek. Mi lehet az ok? Talán a korának, olvasóinak igényéhez, ízléséhez igazodó, érzelmi alapú, elfogult szemlélet győzelme a *lött dolgok* ellenében...

A források anyagának megfelelően a *külföldökben* történt esetek száma jóval meghaladja a magyarokét. Ezekben a történetekben azonban a helyszínek megnevezései a tanító példák hitelességének általános bizonyítékaként szolgálnak, egyedi jellegük, szerepük nincsen. Így válik szórakoztató történelmi anekdotává, a rossz tréfa exemplumává az angol-francia háború kitörésének oka: Guilielmus angol királynak igen nagy hasa volt, és mikor megbetegedett Filep francia király azt mondta: *Hadd feküdjék a' terhes: mert a' mint hasáról ki-tetzi, közel vagyon már a gyermekszüléshez.* Az angol király, amikor fülébe jutott ez a tréfa, annyira feldühödött, hogy megígérte: *nem sokára fel-kelek gyermek-ágyamból, és meg-látogatom Frantzia-Országot.* Így is tett, *tüzzel vassal rúttól el-pusztítá.* (II/2/7–2)

Két különleges, *egzotikus* országhoz kötődő példa is feltűnik a *hagyományos* helyszínek között. Az első valójában egy etnikus tradíció *antropológiai* leírása, a gyűjteményben viszont mint a dologtalan, lusta férjek exempluma jelenik meg:

„Mikor a mi Páterink elsöben Brasiliába bé-mentenek, annak a népnek a többi bolond, és tsúfos szokási között, azt-is tapasztalták, hogy mikor valamely Aszszony gyermeket szült, mingyárt szülése után fel- kellett kelni, és dologhoz fogni: a férje pedig az ágyba fekütt, és mint-ha ő szülte volna a gyermeket, nyögött, s az ajándékokat-is a'mellyeket a látogatói hoznak vala, ő vette el”. (II/2/12–1)

A másik példa az indiai *csodafáé*, amely a kétségbeesett embert a halál mérgétől szabadítja meg, míg a fősvényt ugyanazon halálnak mérgével öli meg: „A Jébus Társaságnak Historiájában írva vagyon, hogy Indiában, nem messze Maláka Városától terem egy bizonyos nemű fa, a'mellynek igen sok gyökerei vannak; de azoknak különböző erejek vagyon. Mert a'mellyek Nap-kelet-felé terjednek, minden-féle betegségek, kiváltképpen a mérgesek ellen, igen hathatók: a'mellyek pedig Nap-nyugodt-felé terjednek, igen mérgesek”. (II/2/5–2)

Taxonyi geográfiai tudásának egy szeletét is megcsillantja, mikor a földrészekről megjegyzi: „Tsak ebben a’ világnak negyedik legkissebb részében, Európában, hány királyok voltak?”. (II/3/9–2)

➤ Időmegjelölés

Az események idejének pontos megjelölésével a példákban ugyancsak több mint a felében találkozunk. A földrajzi helyszínek említéséhez hasonlóan leginkább csak a hitelesítés miatt fontosak a dátumok, nem a történelmi hűség miatt. A történetek datálásának pontatlanságai – ugyanaz a történelmi esemény más évszám alatt jelenik meg – azt látszik igazolni, hogy az időtől és tértől függetleníthető szüzsék morális tanítása behelyezhető újabb és újabb környezetbe, a használó céljától, társadalmi környezetétől függően újraírható.

A történetekben található időmegjelöléseknek három nagy csoportját különíthetjük el: az évszámmal, sokszor hónapra, napra pontosan megjelölt idejű példákat, vagy a híres történelmi személyiségek nevével fémjelzett történelmi időt.¹⁶⁵ Az *időtlen* eseményeket, amelyekben nem találunk dátumokat, konkrét utalást a korban élt személyekre, a történet ideje a *meghatározhatatlan, mesélő múlt*.¹⁶⁶ Végül pedig a *Tanúságok* zömében uralkodó *most, mostanság, mostani üdőben, ma, manapság* szavakkal jelölt korabeli példák, amelyeknek az élő nyelvből adódó kiemelt értelmezői szerepéről, a 18. századi magyar társadalom népi kultúrájának egy sajátos visszatükröződéséről a gyűjtemény folklórvonatkozásainak tárgyalásakor ejtünk bővebben szót.

A korabeli példák azonban nem csak a közösség *tudását* közvetíthetik, hanem képet adnak a használójuk műveltségéről, képzettségéről, korának tudományosságáról, és alkalmat adnak a napi politikai, társadalmi, erkölcsi kérdésekkel kapcsolatos saját, egyéni véleményének a kifejtésére is. Most csak egy példát idézünk a különben igen gyakori személyes jellegű aktualizálásra: „Mert nem ujság most kétnyevü embert találni e világon. Elegen vannak, a’ kik egynek egy nyelvekkel meleget, másnak más nyelvekkel hideget; egynek fejt, másnak feketét, egynek mézet, másnak mérget szóllanak, hogy mind a’ kettőt egybe-vezessék, és háborúságot köztök inditsanak”. (II/2/9–3)

Az idő fogalmának *szűkebb* értelmezésével, így az évszakok, az ünnepnapok és hétköznapok, a napok, napszakok elkülönítésével, megnevezésével és leírásával is gyakorta találkozunk a példákban. Ezek egyrészt a szakrális, megszentelt idő mint a népi vallásosság

¹⁶⁵ *Szent László országlása alatt, Degerboel Péter érseksége idején, Ezer öt száz kilencven egyedik esztendőben, Justinianus Tsászár Birodalmának 27-dik esztendejében, fellyül meg-mondott esztendőben, Nagy-Pénteken, dél előtt-való kilentz órákor,*

¹⁶⁶ *régente, rég, egyszer, történt vala, valamikor*

időbelisége kapnak szerepet, másrészt a történetek epizódjainak összefüzéseként – *már el-érkezett vala az éjszaka, másnap reggel, tegnapi napon, más nap, bizonyos jeles nap* – a tartalmi és szerkezeti strukturáltság szervezői, a *regényesség* és a stílus színezésének is az eszközei.¹⁶⁷

Az örök, tökéletes Isteni világot példázó prédikátorunk sorai között elvétve bizony az emberek pillanatnyi földi boldogságáról árulkodókat is megtalálhatjuk. A halál közeléből visszatekintő embernek a tünékeny időt, a mulandóság fájdalmát rejtő költői sorai, a földi lét szépségére utalnak: „Mit fogsz itilni, mikor meg-látod, hogy mind ezek abban a szempillantásban el-múlnak töled, mint az álom, mint a füst, mint a pára, mint a vízi buborék?”(II/3/1–3)

II. A példák szereplői

➤ A főhős száma, neme, neve, foglalkozása

Taxonyi példái általában egy főhős, központi szereplő tettehez, tulajdonságához, életének jeles eseményéhez köthetőek. A főszövegek több epizódos, részletes kifejtésének, cselekményszövésének köszönhetően azonban minden példában megjelennek segítők és ellenfelek, akik a főhős meghatározó tulajdonságát igyekeznek árnyalni, sok esetben már a személyisége kibontásának támogató eszközöként értelmezhetjük őket. Általában a főhős domináns tulajdonságával ellenkező jellemvonású szereplővel párt alkotva (pozitív-negatív példa együttese), együtt jelennek meg a történetekben. Természetesen a *Tükörök* hősei is többnyire *típusok*, egy cél érdekében rajzolt, formázott figurák, bűnök vagy erények allegorikus alakjai. Az elbeszélés *többtényezős* tartalmi és szerkezeti jellemzői azonban már több különféle szempont szerint színesítik őket. Ezek a szereplők – ellentétben a tipikus keresztény hőssel, aki elszenved a vele történeteket, és alapvetően csak belső, lelki tulajdonságokkal jellemzett – már sokszor cselekvő hősöknek tekinthetők. Nem pusztán szemlélői az életüknek, hanem aktív résztvevőivé válhatnak a saját sorsuk alakításának. A főszövegek fekete-fehér hőseit Taxonyi a *Tanúságok* bőséges, akár ellentétes példáival, és különösen személyes tapasztalatainak tanulságaival a hétköznapi színes ruhájába öltözteti. Az így (újra/át) értelmezett hősöket és tulajdonságaikat akár már sajátjukként, közülük valónak is tekinthetik a történetüket olvasók, hallgatók.

¹⁶⁷ A szakrális világkép időstruktúrájának értelmezése és példái a folklórhagyományok bemutatásánál kapnak kitüntetett szerepet. A szakrális idő fogalmáról: BARTHA, 1992.

Érdemes felidézni a Tüskés Gábor által elemzett Nádasi-exemplumok hőseinek alapvonásait. Nádasi János a külső tevékenységformákkal szemben a belső, lelki aktivitást kifejtő főszereplőket részesítette előnyben. „Az erények és bűnök rendszere, a külső és belső aktivitásról közvetített felfogás lényegében megfelel a XVII. századi katolikus, ezen belül jezsuita emberképnek, történelemfelfogásnak és valóságértelmezésnek”.¹⁶⁸ Úgy véljük, ennek az elképzelésnek egy, már jelentősen módosult változatát rögzítették Taxonyi János példázatai.

1. A szereplők neve

Az már az előző vizsgálati szempontok bemutatásakor kiderült, hogy a hely- és időviszonyok szükségszerű velejárója a hősök nevesítése is. Taxonyi az elbeszéléseiben a meghatározható történeti időben játszódó események szereplőit szinte kivétel nélkül névvel szerepelteti, így hitelesítve a felidézett tetteiket, mondásaikat.

A tér- és időfüggetlen történetek hőseinek vagy nincs nevük, és csak valamilyen egyéb tulajdonságukkal, például nemük, koruk, foglalkozásuk által vannak jelölve a történetben – például: *tsipás öregasszony, egy Asszony-állat, egy anya, szülék, egy vitéz, egy Barát, egy keresztyény Ifiú, egy pogány katona, egy nagy Úr, némelly gazdag ember* – vagy csak keresztnevükön szerepelnek, mint *István Apátur(egy jezsuita rendtárs), Leo(egy megtért zsidó), egy Konrád nevü német ember*.

A szereplő neve mindig árulkodik a viselőjéről. A *nomen est omen* mondás igazsága szerint a név lehet *végzet*, intő vagy követendő, figyelmeztető jel. Az ember ősidők óta használ valamiféle jelet a másik embertől való megkülönböztetésre. Hajdanán valamilyen jellemző tulajdonság alapján jelölték meg a nőket, férfiakat, majd további különféle szempontok – foglalkozás, népcsoport – alapján differenciálódott a névadás. Egy ember neve évszázados vagy eseti tartalommal telítődik, viszonyulásra késztet. Vajon Taxonyi történetének Grófnéja, akit az Isten 365 gyermek megszülésével büntetett, miért csak a János és az Erzsébet nevet adta mindegyik fiúnak és lánynak? Pusztán a szerzőnk betűhű fordítása vagy *magyarítás* eredményei ezek a nevek? Ha fordítás, akkor is vajon miért éppen ezt a két nevet választották: vallásos, Bibliai hagyomány vagy személyes, etnikai jellegű örökség? Nem a válaszkérés most a tisztünk, hanem a kérdésekből adódó értelmezési lehetőségeknek a saját kutatásainkra való esetleges kiterjesztése. Mert a szereplők neve vagy névtelensége egyaránt jelzés lehet az egyéni és a közösségi olvasatnak, vonatkoztatható korra, hagyományra, műfajra és karakterekre is.

¹⁶⁸ TÜSKÉS, 1997, 209.

Taxonyi is hisz a nevek *erejében*: „Példának okáért: Ferentznek hivattatol jutasd eszedbe az ő alázatosságát, és te-is igyekezzél alázatos lenni. Susánnának hivattatol, emlékezzél-meg az ő fertelmetlen tisztaságáról, és tőkéd-el magadban, hogy állapotod szerént tisztán fogsz élni. (...) Jósef a neved. Tudod-é mit téssen ez a név? annyit téssen, mint Fel-nevededő.(...) mert naponként nevededett a jóságos tselekedetekben a szentelő malasztban. Magdolnának hijnak-é? Vagyon-é olly nagy szereteted a JESUSHOZ, ami-némü vala ő-néki-e? siratod-é ugy büneidet, amellyek fellyül haladgyák az övét, amin ő siratta egész harmintz esztendeig? Ersébetnek neveztetel. Vagyon-é ollyan hivséged a te férjedhez, ami-némü vala önéki a magáéhoz? Adsz-é alamisnát, amit ő adot? Jánosnak hivatol mit jelent ez a név? az Istennek gráziáját, avagy malasztyát. Van-é benned Istennek malasztya? avagy tsak pusztá nevét viseled Jánosnak? Mit használ Jánosnak, az-az, malasztnak nevé viselni és bünökkel rakva lenni? „O én vagyok egy azok közül”, így sopánkodik Arany Száju Sz. János. (én-is pedig, a`ki ezeket irom János lévén, nem alázatosságból, hanem igazságból sopánkodhatom) „ a`ki Jánosnak hivattatom; de nem vagyok János, hanem csak annak neveztetem”. (I/2/7–3.)

2. A szereplők neme és foglalkozása

A *Tükörök* történeteinek több mint 50 százalékában férfi a főszereplő, a nők és a természetfölötti lények pedig közel azonos arányban vannak jelen. Ez a csoportosítás a 18. század emberképét mint a nemi identitás megjelenését, a vele kapcsolatos előítéleteket és elvárásokat, korabeli és történeti tapasztalatok férfi és női sztereotípiáinak egymásra épülését kívánja bemutatni, árnyalni, elsősorban a *Tanúságok* értelmezői szemszögéből. A szentek, angyalok és az ördögök, boszorkányok alakjait, cselekedeteiket, erényeket és bünöket az emberi erkölcsökre, az evilági létre való hatásuk, hatékonyságuk, *élhetőségük* függvényében vizsgáljuk.

A **férfi szereplők** között az egyháziak és világiak arányában az utóbbiak túlsúlya figyelhető meg. A profán történetek az olvasóközönség elvárásának megfelelően egy társadalmi körképet adnak, a hierarchia különböző lépcsőfokain állók mindegyike helyet kap a példatárban. A társadalomban elfoglalt hely, rang azonban nem jelent erkölcsi minősítést: minden szinten megtaláljuk a pozitív és a negatív példákat is. Sőt, Taxonyinál megfigyelhető egy erőteljes kritikai hangvétel korának gazdag, előkelő uraival szemben. A leggyakrabban feltűnő, tipikusnak tekinthető férfi szereplőket és foglalkozásaikat itt kategorizálva, szövegpéldák segítségével mutatom be.

A, Világi hősök

1. Királyok, császárok, uralkodók

Mátyás királyhoz hasonlóan a bűnös emberi jellemet, magatartást példázza Salamon király is, aki *természete szerént igen kevély, felfualkodott, nagyra vágyó, és meggyőzhetetlen haragú volt* (I/1/12–3), Zsigmond, az *elbizakodott, kevély király, aki a fegyverben bízott és nem istenben* (I/2/4)

Az erényes, jó uralkodót szent királyaink legendái őrzik, elsősorban nem az uralkodói erényeik, hanem ájtatos, keresztyén magatartásuk, a *pietas* szellemében: Szent István, Szent László, Szent Imre úgy vannak jelen, mint különleges Isteni kegyelem részesei, Szűz Mária pártfogoltjai, a magyar nemzet számára a keresztény erkölcs tükrei.

2. Gazdag nemesek, polgárok

A gazdagokat ostorozó példák nagy számát és sokszor indulatos hangvételét figyelembe véve sem tekinthető Taxonyi műve felvilágosult szemléletű társadalombírálatnak, hanem sokkal inkább az emberi erkölcsök illusztrációjának. A hatalom és a pénz mint a fősვნéség, elbizakodottság, mértéktelenség, kegyetlenség, erkölcstelenség bűnének forrása, a klasszikus bibliai és történeti példázatos elbeszélések mellett, a közvetlen környezetben is látható, tapasztalható valóság leírásával hitelesít. A tehetős világi nagyurak, gondtalan nemesek tanulságos esetei a megcélzott széles befogadó réteg számára valamiféle lelki elégtételként vannak jelen, és *mesei igazságszolgáltatásként* is funkcionálnak. A hétköznapi emberek sorsa a béketűrés, a türelemmel viselt alárendeltség elfogadása. Az így elnyerhető túlvilági jutalom *távoli* ígéretét a földi világban dúskálók büntetésének érzékletes, aktualizált bemutatásával próbálja lehozni a földre.

Mi tapasztalható a mindennapokban? „Most is némelly gazdag Urak (...) sokat költenek az ebekre, játékokra, komédiákra, és egyéb hivságra: a' szegényeket pedig, a' szükölködöket, az igye-fogyottakat, nintsen mivel segiteniek”. (I/3/4–2)

A mértéktelen szórakozás elfeledteti Isten tiszteletét, törvényeinek betartását is: „Volt Német-Országban egy nagy Ur, aki a vadászatot úgy kedvelte vala, hogy annak gyönyörüségéért, még Innep, és Vasárnapokon-is a Misét el-mulatni, semmibe hajtotta. Az ebeket-is annyira szerette, hogy azokkal való multságát az Angyalok társaságáért sem adta volna”. Isten úgy térítette eszére, hogy felesége *eb ábrázatú* gyermeket szült: „a feje hoszszú mint az agárnak, a fülei le-függök mint a vislának, a szája, mintha vadhoz akarna kapni, tátva vala”.(II/3/3–2)

Tapasztalt dolog az is, mondja Taxonyi, „hogy a Világi Fejedelmeknek is vannak némelly bizonyos Minisztereik, a' kikkel barátságossabban nyájaskodnak, úti-társul, ha valahová mennek, magokkal el-viszik, nagyobb kedvet, s jó akarattokat hozzájuk mutatták, és kéréseket-is hamarább meg-halgatták, és meg-tészik”. Az udvari hízelkedés, rágalmazás, ármánykodás magyarországi, *olly gyakori* tapasztalatait panaszolja szerzőnk több példája tanulságaként. (I/1/1–2)

A *szentségtörő lopás* különféle eseteinek felsorolásakor nem titkolt indulattal kérdezi meg: „Hol vannak a magyar urak, akik a Mohácsi vész után Püspökségeket kifosztották? (II/1/3–1)

3. *Falusiak, parasztok, szolgálok*

Ennek a társadalmi rétegnek a jelenléte a főtörténetek elbeszélései között csekély. A bűneik és erényeik taglalása leginkább a kortól és földrajzi környezettől független általánosító *fabulák* között – például ördögösök, boszorkányok, szegénylegények, okos leányok *kalandjai, meséi* –, és a korabeli élet, mindennapok tanulságos, gyakorlati példái között található. Így részletes bemutatásuk a példázatokban megjelenő folklórjelenségek számbavételekor történik.

B, Egyházi személyek: püspökök, papok, eretnekek

Egy erkölcstanító példatár prédikátor szerzőjének legfőbb kötelessége *Isten igazságának* a bizonyítása, védelme. Így Isten felszentelt szolgálói, a papok, a szerzetesek, a barátok és a remeték, kiemelt szerepet kapnak a történetekben. Az életükből felidézett események a türelem, alázatosság, erényesség példái. Azt kívánja igazolni Taxonyi, hogy az Úr legkedvesebb bárányait mindig méltóképp megjutalmazza. A makulátlan szentségű egyháziak mellett azonban jelentős helyet kapnak a papok emberi gyengeségei, vétkei is. Gyakran utal szerzőnk a papi hivatás gyakorlati nehézségeire, a penitencia kiszabásának korlátaira: „jobb mind nekünk, mind nekik, hogy kisebb penitenciával küdgyük őket Purgatoriumba, hogy sem a' végbe nem vitendő nagygyal a Pokolba”(I/1/1–1), a gyóntató atyák bűneire, tévedéseire (I/1/9), a hallgatóság *szája ize szerint* alakított prédikációkra (II/3/12–3). Ide sorolhatjuk a jezsuita rendtárs világi életéről, gyermekéről szóló *pletykaízű* történet is: „Meg-átkozta vala István Apátur nagy istentelenséggel meg-fertéztetett fiát, kit még a Szerzetbe-való bé-menetele előtt nemzett vala, és azonnal az ördög ment beléje”.(I/3/3–2.)

Az eretnekek elleni, felekezeti szemléletű támadás alig 10 példázatban jelenik meg, és akkor is csak a főtörténet mondanivalóját erősítő példák sorának egyikeként. A hitvitákra

utaló történetekben azonban soha nem a katolikus hit igazságának tételes bizonyítását találjuk, hanem sokkal inkább a derék jezsuita atya személyes élcit, erős érzelmi töltetű megnyilvánulásait:

„Magyar Országot-is a’ benne lakók büneiért verte-meg az Isten a Török által: Mert elsőben a Magyaroknak nagy része, farba rugván az igaz Hitet, a’ mellyre Géjza Hertzeg, és az ő Fia, Sz. István első király alatt tértenek volt, a’ Kálvinus, és a’ Luthérus döglétes tudományával meg-fertőztetett. Másodszor más gonoszságokba-is, kiváltképpen a Mohátsi veszedelem után nyakra före vetemedett; a’ mellyekben most-is meg-marad; főképpen a’ sok igazságtalanságban, átkozódásban, káromkodásban: ugyhogy már most az jobb Magyar, a’ ki tzitrábban tud szitkozódni, és uj káromkodásokat ki-gondolni”. (I/2/9–2)

„De heába mondgyuk mi azt a Hittől-szakadtaknak: kiváltképpen a Kálvinistáknak: mert igazán mondatik ezek felől: három dolog nem illik a Kálvinistához: A böjt, A szüzesség, A Deáknyelv a szájában”. (II/3/10–3)

„Hasonló tsudát tselekedett Kalvinus János-is Genevában. Mert egy emberrel, kinek Brulaeus Péter vala neve, pénzben megszegődött, hogy ő holtá tétesse magát, a felesége pedig ötöt siratván, hozzá mennyen, és kérje, hogy, ő általa reformáltatott hitnek-bizonyításáért, támaszsa-fel. De midön Kalvinus az Istennek, és az ő Fiának a JÉSZUS Kristusnak nevében háromszor, mindenkor fellyebb-fellyebb-való szóval, parantsolta volna néki, hogy fel-kellyen, valóban megholt. Akkor a felesége Kalvinusra támadván, minden álnokságát ki-beszéllé: Kalvinus gyalázatot vallván, azt hirdeté, hogy az Asszony a férje halála után-való bánattyában megbolondult. Illyen tsudákat tselekszenek az Eretnekek. Más Szentek a vakokat látókká tészik: ők a látókat megvakittyák: amazok a holtnak életet adnak: ezek az egésségeseket-is életektől meg-fosztyák”. (II/1/9–3)

„Moguntzia Városában egy Eretnek Asszony annyira gyűlölte a Jesuitákat, hogy nézni sem akarta: és a történet-szerént meg-látta, mingyárt el-fordította tőlök ortzáját. De amivel vétkezett, azzal büntettetett-meg: mert egy fiat Jesuita süvegben szült: hogy aki nézni sem akart a Jesuitákra, azoknak süvegét a fia fején, mikor szoptatná, lefektetné, felvenné, ölében hordozná, naponként látná”. (II/3/3–1)

A *Tükörök* a hétköznapi emberek foglalkozásainak színes palettáját nyújtja. A foglalkozás megjelölések előfordulnak önmagukban a személynevek jelzőjeként, a legtöbbször azonban minősítenek: bemutatásuk, kifejtésük valamilyen erkölcsi tulajdonság igazolására szolgál.

Gyakori a kalmárok, kereskedők, vásározók, vendégfogadósok különféle praktikáira való utalás: „némely Kalmárok meg-hamisttyák a’ mértéket; naggyal akarnak venni, és

kitsinnel adni; a' régi portékájokat meg-ujtván, avagy a' jó közzé rosszat elegyítvén, új és jó gyanánt adgyák; és azért, hogy hitelbe-adgyák, az árát jól meg-sózzák: és hogy ebben hamisság, és lelki-ismeretnek sérelme volna, ingyen sem gondollyák.” (II/1/8–2)

Olvashatunk többek között egy *csélcsap sípos, muzsikus* emberről, akit bűnös mesterségéért elvisz az ördög (II/1/7–1), az igazságtalan bíróról, akik Isten nevében és helyében szolgálják törvényt (II/1/10–3), a magyar katonákról, aki ha „olly félénk lesz-is mint a nyúl, tsak tudjon tzifrán káromkodni már híres nevezetes katona lészen”. (I/3/8–2)

Az erények példajaként egy egész tanulság szól a *gazdálkodó* ember munkájának dicséretéről (II/1/6–3), de tisztelet illeti a szorgos, becsületes kovácsot, a dolgos szántóvetőről, a megingathatatlan bírót is.

A **női szereplők** megítélését, értékelését a korabeli vallásos, didaktikus irodalom szélsőséges, sztereotíp ábrázolási gyakorlata jellemezte: az asszonyok a bűn, a romlottság ősi szimbólumaiként, vagy a keresztyén ájtatosság evilági szentjeiként, stilizálva jelennek meg. Taxonyinak az asszony-állatokról rajzolt képe is ennek a hagyománynak a folytatása.

A jó feleség példajaként idézhetjük az aszketikus szent típusát, aki szó nélkül tűri kegyetlen férje igazságtalan megalázásait, miközben nyakában hordja vélt szeretőjének aszott koponyáját. De a hűséges, erkölcsös feleségek között találjuk Bánk bán feleségének, Melindának a történetét, akit „semminémü ajándékokkal és igiretekkel rá nem birhaták tisztaságának meg-szeplősítésére, se el-nem szakaszthatták attól a hivségtől, a mellyet fogadott vala hitves társának, mikor véle be-lépet volt a Sz. Házasságba”. (I/2/5–2) Másik történeti példa a szigeti vár ostromakor férfiruhába bújt, férjükkal együtt harcoló, sorsukban osztozó feleségek (I/2/9), vagy a férjeiket a hátukon menekítő weinsbergi asszonyok példája. (II/2/10)

A korabeli hús-vér asszonyok bölcsessége a házassági hűség, az erkölcsös élet – *Mitsoda bért nyert mesterségével egy kerítő vén Asszony* (II/2/8)–, és az előrelátó, gondoskodó anyai szeretetről szóló történetekben is határozottan körvonalazódik. Taxonyi osztja azt a vélekedést, hogy *avagy szeret, avagy gyűlöl az asszony, akit szeret nagyon, akit gyűlöl halálra, nem tud közepet tartani*. Úgy tűnik, jól ismeri, és szívesen tréfálkozik a férjeik életét keserítő, *pattogó*, házsártos feleségekkel (II/2/7, II/2/12) Megvan a véleménye az otthon *rongyos, fésületlen*, máshol *tsinos, czifra* asszonyokról, és az *olly gyakori* bujálkodó, csábító lányokról, asszonyokról is. Egyértelműen kijelenti, hogy az asszonyok *közönségesen hajlandóbbak a haragra a bosszúállásra a férfiaknál*. Végezetül lássuk a nyitott szemmel járó prédikátor *átfogó* értékelését az asszonyi nemről:

„Jó Asszony az, aki fél, hogy az Ur Isten valami nagy bűnnel meg ne bántsa; aki ájtatos, aki örömet imádkozik, örömet olvassa az istenes könyveket, örömet gyakorolja a gyónást és az áldozást. ... Ellenben pedig, ha hajtani kell az imádságra, ha csak Innepnapokon, akkor is mint-egy kényszerítésből halgattya a Sz. Misét, ne tarts sokat annak ájtatossága felől. Hasonló-képpen meg-ismerheted szemérmességét, ha örömet marad otthon; ha futya a férfiak társalkodását; amikor meg-szólítja a férfit, el-pirul: amikor ki-kell mennie, szemérmatosan jár: szemérmes ez, és igen szép: mert az Asszony-állatnak nincsen nagyobb szépsége a szemérmességnél... ellenben pedig, amely leány vagy asszony szeret ide s tova tsavarogni, a tánczot gyakorolni, az illetést testén engedni, méltán kételkedhetel jámborsága felől. (II/2/9–1)

C, Természetfölötti lények

1. *Szentek és angyalok*

„Szinte úgy a jobbágy, mint a Király, a szolga, mint az Úr, a tudatlan, és együgyű mint a tudós, és a bölts, ha akarják Szenté lehetnek”. (I/2/2–3) Taxonyinak ez a kijelentése is azt hivatott bizonyítani, hogy a hétköznapi emberek számára is elérhető az a lelki tisztaság, vállalható az a szenvedés, amely méltóvá teszi az evilági embereket, arra hogy bejussanak Isten országába. Mindegyik történetben megtaláljuk a szentek példáját, sokszor csak rövid utalás, vagy bibliai citátum formájában, de az önálló narrációk között is szép számban vannak jelen. A magyar szentek közül Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Orsolya életének példáit idézi Taxonyi.

A szentek és a világi emberek szoros kapcsolatának, testi-lelki rokonságuknak és különbözőségüknek egyik bizonyítéka Taxonyinak a női szépségről szóló fejtegetése. Az emberi ösztönök, vágyak tárgya a földi asszonyok *tapintható* szépsége. Az irántuk való természetes vonzódás elfojtása komoly kihívás minden férfi számára. Ennek a kísértésnek a legtöbbször bizony csak a szentek tudnak ellenállni. Szent Imre herceg szüzi tisztaságának közismert, de kevés halandó által követhető példáját úgy próbálja *természetessé* tenni, hogy őszintén felfedi, elismeri a kísértés erejét. Összehasonlítja Szent Imre és Szent József szüzességét, akik közül Imre hercege „tsudálatossabbnak látszik, mert noha Bóldogságos Szüz testi szépséggel-is fellyül-halatta a’ többi Asszony-állatokat: mindazon-által az ő szépsége Sz. Ambrus bizonyosága szerént, nem csak fel- nem gerjesztett senkit-is a bujaságra: hanem ellenben a fajtalanokat-is a’ tisztaság követésére fel-indította. De ez az Istennek ajándéka nem vólt Sz. Imre Hertzeg feleségében: mert ő szinte úgy, mint a többi Asszony-állatok, az ő szép

termetével, és mindennapi előtte-való forgásával Sz. Imrét a' testi kívánságra felgyulaszthatta volna; és nagy tsuda, hogy fel-nem gyulasztatta". (I/1/1–2)

Az *Angyalok* a földi életben erényes, mintaértékű sorsot viselő emberek, csoportok segítőként, hol emberi formában, hol csak cselekedeteik által nyilvánulnak meg.

Egy közismert motívumra – illat jelzi a lélek tisztaságát – épül az a történet is, melyben az angyal - emberi formát öltve egy remetével a pusztát járja. Útjukon egy bűdös dög mellett elhaladva, annak förtelmes szagát az angyal nem érezi, míg egy szép ábrázatú, cifra öltözetű ifjú mellett *bé-dugta az orrát*. Így magyarázta a remetének: „Te minthogy testből állaszsz, a' testnek bűdösségét érzed: Mi pedig, mint-hogy lelkek vagyunk, a bűnökből származó (...) lelkeknek bűdösségét érezzük”.¹⁶⁹ (I/1/4–1)

Egy magyar vonatkozású emlékben, a Hunyadi Jánost győzelemre segítő *láthatatlan* angyali beavatkozásra találunk példát: „1456. esztendőben Florimundus Raymundus bizonyága szerint mikor Mahomet Török Tsászár 200 emberrel meg-szállotta volna Lando-Fejér-Várat, Kapistránus János két társaival együtt egy kis ladikon által-méne a Dunán. De Törököknek úgy láztott, mintha egész Tábor költözne által ellenek. Azért megbódulván mint az ádáz ebek, kezdének egymás ellen dühösködni, ugyhogy 24 ezer veszett-el akkor közülök tulajdon fegyverek által. Ezt látván Hunyadi János, rajtok ment, és egész táborokat megverte”.(I/2/1–3)

Szűz Máriának, Magyarország Patrónájának az alakja több alkalommal is feltűnik, mint az igaz lelkek segítője. A Szent Szűz a *hozzá való hűséges ájtatosság* jutalmaként megmenti egy gyónás nélkül kárhozatra ítélt magyar katona lelkét. Most párhuzamosan, teljes szövegében idézzük a „levágott fej gyónása”-motívum Taxonyi két különböző művében is megtalált exemplumát. Így megfigyelhetjük az eltérő funkciójú és szerkezetű szövegekbe ágyazott motívum kiteljesedésének, történetté formálódásának a példáját is, és a Mária-tiszteletnek a nép körében kívánatos mindennapi gyakorlatát.

A Purgatóriumbéli lelkeknek állapotya, Egy Magyar Katonának a' feje halála után s'azoknak a Jó-tévőjökhez-való fzőll.(I/1/3.) hálaadása...(294-295.)

Azon Pelbartus írja, hogy szava hihető (...) E' szomorú viadal után-való második emberektől, és a' kik ugyan szemekkel látták esztendőben némelly emberek ki-menének a'

¹⁶⁹ A lelki tisztaságot jelképező illat motívuma megjelenik még a kötetben Szent Erzsébet példájában is

a' dolgot, hallotta; hogy midőn Erdélyben Sigmond Csáfzár, és Magyarországi Király egy Erdő mellett mene, egy keserves szózatot hallot az egész Tábor; kin minnyájan meg indulván és a' szózatra figyelmeztvén bé mentenek az erdőben, holott egy hólt testre, avagy inkább meg posat, és úndok genetséggel folyó dögra a' tövisses bokrot-közöt találának: mellyből az a' kiserves szózat származot, azon kérvén őket, hogy Papot hozzanak, kinek meg gyónhassék. Tovább kérdezkedvén tőlle, azt mondá: hogy ő Sigmond Csáfzár katonája vólt, és harczon az előtt fok esztendővel azon a' helyen esettel; de mivel bóldog Aszszonynak, úgy-mint kegyelem, és könyörgése cselekedte azt; hogy attól az úndok meg rodhat dögtől lelke más-képpen meg nem válhatik; hanem ha az ő sok úndok vétkeiről; mellyekben éltében esett, igaz gyónást téssen: mert egyébaránt ha gyónás nélkül meg halna, minden bizonyal örökké el kárhoznék; mellyet a' Szent Szűz az ő vékony szolgálattya-ért és hozzá mutatott áitatosságá-ért meg nem enged. El végezvén az-ért gyónását, ottan lelkét nagy bóldogúl ki-adá. Ah keresztyén ámbár csak, a hólt testől tanully; mint kellésék Máriának szolgálni, és a' jó halálhoz készülnöd.

hartz helyére: a' hol hallják a' JESUS MARIAnak nevez, a' tsontok között sűrön emliteni. Egy elsőben el-rémülének rajta, és meg-félemlének. Az után szivet, „s-bátorságot vévén, közelebb járulának oda, a' honnét e' szentséges szók ki-jönni hallatának. Éppen oda jutván egy koponyára találának: a' melly így fzollitá-meg őket: Mit állotok itt bámulva körülettem. Keresztyén vagyok én, a' ki a' mi nagy Aszszonyunkhoz, Bóldogságos Szűz MARIAhoz tellyes életemben ajtatatos vóltam, ő is viszontag nem engedé, hogy az örök kárhozatra mennék; hanem, noha elébb meg-nem gyónván eben a' hartzban halálos bűnben meg-ölettetem; mindazonáltal mind ekkoráig lelkemet, és életemet itt tartya nyelvemben, hogy meg-gyónhassam, és bűneimből meg-öldoztathassam. Azokáért, kérlek, mennél hamarább Papot hijjatok nekem, a'ki gyónásomat meg-halgassa, és engem vétkeimből meg-oldozzon. Küldének azért mindgyárt a' Papert, kérvén ötet, hogy siessen, és mentől hamarább jöjjön-el. Azomba még azok oda járanak, és a' Pap el-érkezek, kéri a' koponyát, mondaná-meg nekik, mint, 's-hogy érdemlette ezt a' Bóldogságos Szűztől, hogy e' legnagyobb szükségében illy nagy, és meg-bötsülhetetlen jót tenne vele. Felele: Én tellyes életemben gyermekségemtől fogva ezeket áthatatosan megtartottam. Elsőben Isten után ötet legnagyobb bötsülettel tiszteltem, és leg-

nagyobb buzgósággal hozzá viseltettem. Masodszor minden tselekedetimet, minden tehetségemet, és magamat egészen minden Isten atta nap neki ajánlottam. Harmadszor minden esztendőben előforgó hét ünnepeinek estét kenyérrel, és vízzel meg-bőjtöltem. Negyedszer magokon az ünnepeken meggyóntam, és meg-áldoztam. Azomba itt vagy on a' Pap, kit a' leg-közelebb-való faluról hívának; a főhöz mégyen, meghallgattya gyónását, és meg-óldgya büneiből. A' meg-óldás után a' fő meg-szünt szólni, és az Istenben el-nyugodék. Az emberek pedig, a' kiknek jelen létében ezek történetek, haza menvén, a' lött, 's hallott tsudát mások előtt meg-beszéllék, és magokat az irgalmas Szüznek tiszteletére egészen adák.

2. Ördögök és boszorkányok

Taxonyi több mint húsz történetének a szereplői az ördögök és a boszorkányok. A témához való feltűnő vonzódása, már szintén teológus életrajzírójának is szemet szúrt, s úgy érzi, védelmébe is kell vennie a prédikátort: „az isteni igazságosság feltűnőbb megnyilatkozásait tárgyalja, nem lehet jogosan szemére vetni, hogy e természetfölötti megnyilatkozásokat nagyobb számmal közli”.¹⁷⁰ A *Tükörök* ördögei, boszorkányai *embernek személyét, és formáját, és jó Angyalnak is formáját fel-vehetik magokra*. Megjelenhetnek teremtett állatok képében, mint medve, tigris, komondor, oroszlán vagy farkas, de *tüzes kígyó, patakából kijövő tsudálatos és rettentő állatként is. Sok zenebonát, zörgést és zendülést tehetnek a' Várakban, és a' házakban, megronthatják, megbetegíthetik az embereket és az állatokat, viszályokat, háborúságot szítanak, sőt a' levegő égben-is záport, jég-esőt, szelet, és rettenetes égi háborut indíthatnak.*

¹⁷⁰ JABLONKAY, 1910, 121.

A korabeli prédikációkban megjelenő katolikus ördöggéptől lényegében nem különbözik Taxonyi felfogása: az ördög a gonoszság, a bűn és a kárhozat megtestesítője, minden baj és betegség okozója, aki önként áll szembe Istennel.¹⁷¹ A *Tükörök* műfaji szabadságából adódó ábrázolási, értelmezési lehetőségek, és az így módosult funkciójának következményeként a korának egyedi jelenségeként állnak az ördögbeszélések tematikus csoportjába sorolható exemplumok.¹⁷²

➤ A mellékszereplők

Gyakran jelennek meg mellékszereplők is a *Tükörök* példázataiban. Sokszor csoportosan – hívők, katonák, falusiak, törökök, zsidók –, mintegy a történet tágabb, konkrét környezetbe, térbe és időbe helyezésének eszközei, de lehetnek természetes személyek vagy természetfölötti lények is. Legtöbbször a központi szereplő közvetlen környezetének a tagjai, s mint ilyenek, a jellemzésükre is alkalmasak. A főhős mellett feltűnő szereplők nagy száma és sokfélesége azt mutatja, hogy szerzőnk törekedett elbeszéléseit így módon is visszahelyezni a hétköznapi emberek világába.

III. A szereplők tulajdonságai: vétkek és erények

Az erények és a vétkek előfordulási arányát vizsgálva az önálló történetek majd kétharmadában a főszereplő valamilyen negatív tulajdonsággal rendelkezik. Mindig ez az egy meghatározó tulajdonság az elbeszélés kiinduló magja: a birtokló személy pedig valamilyen bűn megtestesítőjeként, a romlott emberi erkölcsök példajaként, mint elrettentő minta kerül az olvasók elé. Az *emberek erköltseinek tükörei* tehát elszomorító, csúf képét mutatják a 18. századi magyar embereknek. A Tízparancsolat vétkei közül mindegyikre találunk bőségesen példát, a legtöbbet talán azokról ír, amelyeket Taxonyi maga is látott, tapasztalt élete, munkája során. A bűnök hosszú lajstroma a következő tételekből áll:

1. bujaság, testi vágyak, paráználkodás
2. lopás, rablás, gyilkosság, gyermekvesztés
3. fősvényesség, uzsora
4. kevélység
5. háládatlanság
6. házasságtörés, szerelemföltés

¹⁷¹ Vö. *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/>

¹⁷² Erről a kérdéstről bővebben szólunk a *Tükörök* funkcióját és folklórvonatkozásait tárgyaló fejezetben.

7. ünneprontás, részegeskedés, káromkodás, torkosság, tánc,
8. babonaság, mágia, boszorkányság, átok,
9. esküszegés
10. irigység
11. restség
12. harag

A pozitív tulajdonságok közül a vallási, erkölcsi meghatározottságúak dominálnak: *jámbor, istenfélő, ájtatos, alázatos, bűnbánó, irgalmas, tiszteli a szenteket, ereklyéket, erényes*. Jelentős azonban a világi szempontok szerinti pozitív tulajdonságoknak a száma is, mint a *bölcs, tudós, szép, híres, vendégszerető, bátor, béketűrő, gondos, előrelátó, dolgos*, amelyek önmagukban nem feltétlenül hordoznak vallásos jelentést. Az más kérdés, hogy mivel alapvetően vallásos tanító szándékból íródott a mű, ezek a tulajdonságok is ennek a célnak rendelődnek alá.

Látható, hogy alig van a katolikus erkölctan rendszerének olyan fejezete, amellyel ne foglalkozna Taxonyi példatára. Ahogy többször utaltunk már rá, nem rendszerszerű tárgyalásról van szó, hanem elsősorban az olvasói számára legszükségesebbnek ítélt tanítások példáit emeli ki, azokat hangsúlyozza.

IV. Tárgyak és állatok a példákban

➤ Jellegzetes tárgyak

A cselekmény alakulásában jelentős szerepet játszhatnak különféle vallási jellegű, szakrális tárgyak – *Krisztus-kép, feszület, kereszt, gyertya, penitenciát tartalmazó írás* -, és közönséges, hétköznapi tárgyak, mint *lánc, papír, akasztófa, koporsó, ládika, krajtzár, fa, ásó, virág, síp, hajcsomó, csontok*. Ezek az eszközök sokszor a példázatok jellegzetes alapmotívumainak elemei, az elbeszélések koráról tudósító tárgyi emlékek, vagy a *költött mesék* segítő illetve akadályozó szerepű varázstárgyaiként érdemelnek figyelmet.¹⁷³

➤ Állatok a példákban

A példákban előforduló állatok leggyakrabban az Isteni igazságszolgáltatás, a megérdemelt büntetés vagy jutalom eszközeként jelennek meg – „Mert ugyan-is közönségesen a’ teremtett állatok által szokta az Úr Isten feddeni és büntetni a’ vétkes

¹⁷³ A *Tükörök* exemplumaiban előforduló tárgyak, állatok névsora megtalálható a számítógépes adatbázisban.

embereket” (II/1/7–1) – vagy a vétkek és erények hagyományos bibliai allegóriái, szimbólumai.

Lássunk néhány példát:

Taxonyi *Tüköreiben* is megtaláljuk a Hattó monda egy változatát, amelyben egerekkel bünteti Isten a szívtelen püspököt: „Hatto Moguntzai püspök mint a’ halálos ellenségeit, ugy gyűlölte a’ szegény koldusokat: kik felől azt szokta vala mondani, hogy nem egyébre valók, hanem hogy mint az egerek, meg-emésszék a gabonát. Egykor, mikor igen meg-dühödött volna ellenek, sokat öszve gyűjtetett egynehány üres tsürökbe, és azokat meg-gyújtatván, meg-égetteté a nyomorultakat. Melly istentelenségéért számtalan egeret támasztott Isten ellene; mellyek miát sehúl sem lelhetvén nyugodalmát, végre meg-is emésztetett általok”.¹⁷⁴

A *Némelly káromkodót a légy által hozza Isten eszére* (I/3/8) című példázatban egy spanyol vitézt leckéztet meg az Úr. A lovag, miután minden pénzét elvesztette szerencsejátékban, Istent hibáztatta sorsáért, és páncélba öltözve a piactéren párviadalra szólította azt, aki Istent tiszteli, oltalmazza. Isten az eszelősségéhez méltón egy legyecskét küldött a sisakja résén át, hogy erősen csípje, kínozza: „a ditsőséges Katona viaskodik a legyecskével, el akarja üzni az ortzájáról; amaz pedig untalan szúrja, és gyakdossa fulánkjával. Kész nevetség vólt az ő bajvívások!” Egy másik példájában a legyek a Szent Nartzissus koporsójából kirepülve, az azt kifosztani akaró szentségtörő vitézek közül több mint negyvenezret, a lovak közül több mint huszezret öltek meg (II/1/7–1)

A veréb képében megjelenő ördög egy különleges példázata így szól: „Midön Sz. Domokos az Apátzák Templomában prédikálana, az ördög hogy a halgatóinak figyelmetességét fel-bontaná, veréb képében magát változtatván ide-s-tova tsiripelve röpdösött a Szent-Egyházban. Észre-vévén a Sz. Atya álnokságát, meg-hagyá egy Apátzának, hogy fogná-meg és hozná-fel néki, a Prédikálló-székbe. Ott elevenen meg-koppasztá, és meg-parantsolá néki, hogy mezitelen röpülne-ki a Templomból. Az ördög nagy bosszankodással eléb a lámpást fel-forditá és így röpüle-el. Más nap midön a Sz. Ember éjjel tanulna, hogy rajta tett gyalázatért boszszut-állana majomnak képében jelenék-meg néki, és holmi petseléssel meg-akará akadályoztatni munkájában. Sz. Domonkos elő-hiván, meg-parantsolá

¹⁷⁴ A történet igen kedvelt példázat volt a középkorban, megtalálhatjuk többek között Bornemisza Péter *Postilláiban* is. Gombási István református prédikátor szintén 18. századi munkájában így meséli el: „Láttam magam is Német-Országban Bingium nevű Városhoz közel, majd Rajna közepén egy Tsonka Tornyt, melly Egér Toronynak neveztetik mind a mai napig, és mellyről ez a tradíció: Hogy 970 tájékán Hatto Maguntziai Érsek a sok szegényeket, akik azért mentek vala hozzá, hogy gabonával segítené, a Tsüribe bé-záratván öszve-égette; midön sikoltoznának azt mondotta: Ha! Mint vintzognak az Egerek! A honnan Egereket küldött Isten rája, a mellyek elöl ebbe a Toronyba vontá magát; de oda.is által-uszván, azoktól elevenen mardostatott és rágattatott öszve” Idézi: TROSTLER, 1927, 38.

néki, hogy fogná, és tartaná-néki a gyertyát; amelyet mind addig kellett tartani, miglen meg-nem-emésztődnek, és az ujjait meg-nem-égetné”. (II/2/4–2)

Az ördög, és a boszorkány a *külömb-féle; úgy mint medvéknek, tigriseknek, komondoroknak, fekete Szeretseneknek, és más állatoknak formájába változtathatták magokat*, de megjelentek még a példákban, mint *pokol-béli kígyó, varas béka, farkas, macska, teve, szamár, Nílus parti krokodil*.

A gólya, az ölyv, az oroszlán, mint a szülők iránti gyermeki hála példái jelennek meg. (I/2/3–2). Az oroszlán lehet Zrínyi vitéze, ordító férj, a kegyetlen és vérszomjas Salamon király, de maga az ördög is.

A tengerek állatai is bekerültek a gyűjtemény etológiájába, de szintén csak azért, hogy az emberi természetet példázzák: A halaknak prédikáló Szent Antal, mint a felesleges tanítás közismert példázata Taxonyinál így végződik: „a töke hal szinte olly ostoba volt, mint az előtt. A tsuka szinte úgy prédált, mint az előtt. A rák szinte úgy hátra mászott mint az előtt. A habarnitza szinte úgy ragaszkodott a kö sziklához mint az előtt”. (II/3/12–3)

Egyiptomi sáskajárás példája: „Mert azoknak számtalan sokasága el-lepven az egész földet, minden füvet a’réteken, minden vetéseket a’ mezőkön, minden gyümölcsöt a’ kertekben, és szőlő hegyeken meg-emésztvén, nagy szükségét, és éhséget, ’s a’ miatt számtalan embereknek halálát hozta-bé az Országba. Itt a’ sáskákon érti Kornélius a lapide az ördögöket”. (II/3/12–2).

Szólások, közmondások, hasonlatok szereplőiként a mindennapi tapasztalatokra épülő szemléletesség eszközeivé is lesznek az állatok.¹⁷⁵

Ritkán ugyan, de természettudományos ismeretekre alapozva is megjelenhetnek *példás* állati tulajdonságok. Így – *Plinius bizonyága szerint* – a madarak közül a *legdicséretesebb* szeme a sasnak van, hiszen képes a napba nézni minden sérelem nélkül, a *négy lábú állatok* közül pedig a hiúznak, ami a legélesebben és a legmesszebbre lát. (II/1/2–2)

¹⁷⁵ Bőséges szövegpéldák a IV. 2. 3. fejezetben találhatók.

3.4. A Tükörök nyelvi és stílári jellemzői

Az irodalomtörténeti méltatások között Bán Imre *A magyar barokk próza változatai* című tanulmányában a stílusjegyek és a kor igénye, ízlés- és gondolatvilága alapján a *seicento modor*, a *patetikus–publicisztikai stílus* és az *elbeszélő stílus* hármas kategóriájába sorolta a korszak alkotásait. Jelen esetben nem tisztünk e felosztás érvényességét vitatni, a citálásának az az oka, hogy általánosan elfogadott ítéletet tartalmaz Taxonyi János művéről. A prózaváltozatok 3. vonulatába sorolja, mely *elbeszélő stílus* „csakugyan nehezebben bírja a cifrázó barokkot...Taxonyi pl. annyira egyszerűsödik, hogy alig él egyéb nyelvi eszközzel, mint ami a fordulatosabb közbeszédben megtalálható”.¹⁷⁶ Jelentőségét a felvilágosodás kori magyar elbeszélő irodalom kibontakoztatásának szempontjából tartja érdemesnek vizsgálni, s itt is elsősorban a stílári szempontok alapján summáz. A nyelvi díszítettség hiánya, a „fáradt barokk” stílus esztétikai szempontú értékelése nem vette figyelembe a *Tükörök* műfajából és funkciójából adódó kitüntetett szerepét Taxonyi nyelvének. Azt hagyta figyelmen kívül, ami a mi szempontunkból a legfontosabb: hogyan értelmezi, aktualizálja egy 18. századi jezsuita prédikátor *nyelve* a régi történeteket saját korában.

Taxonyi János *ügyes magyarításáról*, élvezetes, gördülékeny mondatfűzéséről, műveinek olvasmányos stílusáról már a fordításai kapcsán szót ejtettünk, de feltétlenül érdemes részletesen is bemutatni ennek a *nyelvnek* az építőköveit, s a nyelvi kommunikációs építkezés jellemzőit. Ez az értelmező nyelv teszi élővé az évszázados példákat.

Gerencsér István a *Magyar Nyelvőrben* Taxonyi műveinek szókészletét vizsgálja a *Nyelvtörténeti Szótár* adataival összevetve.¹⁷⁷ Gerencsér adatait kiegészítve Jablonkay Gábor több mint 200 olyan szóra akadt, amelyek nem találhatók meg a szótárban, s így szerzőnk tudatos nyelvművelő törekvését bizonyítja. A *Tükörök* szókincsét a jelentésbeli árnyalatoktól eltekintve, csak a szóalakot figyelve *hatezer egymástól eltérő szóban* állapította meg, külön felhívva a figyelmet arra, hogy *ezek közt a latinos szavak száma alig rúg kétszázra*.¹⁷⁸

Illusztrációként olyan szavakat, szóösszetételeket válogattunk a *Tükörök* szókészletéből, amelyek Taxonyi *újításai*ként kiemelt értelmezői szereppel bírhettek az exemplumok korabeli olvasóinak (is):

- *alatt-járó elméje van*
- *általköltések – a patakon általköltésekben a vízbe ne esnék*

¹⁷⁶ BÁN, 1994, 200.

¹⁷⁷ GERENCSÉR István, *A Nyelvtörténeti Szótárhoz: Taksonyi János nyelvéből*, Magyar Nyelvőr, 1902, 253–254.

- *ál-otzájú Asszony*
- *átok-mondó ember*
- *Bába-asszony*
- *balitélet – felőle való balitéletekért bosszút ne álljon rajtok*
- *békételenkedni*
- *botoz*
- *csergés – az asszonyok beszédit ollyba kell tartani, mint a békák tsergésit*
- *disznó hójagban tartván*
- *durcáskodik*
- *el-estveledett*
- *el-halaványodott*
- *el-hervadhatatlan*
- *el-kedvetlenkedett*
- *el-ocsmányodék*
- *el-pazsárlotta*
- *el-rontsolódott*
- *etyepetyéjek – nints olly jó szakáts, a 'ki etyepetyéjek szerént tudna főzni*
- *ezer mesterségü*
- *fel-beretválkozik – szerzetbe bé áll, és fel- beretválkozik*
- *fel-eszik-iszik – minden értéket a 'korts mákon fel-ette-itta*
- *fillérnyi*
- *gyalázat-vallás*
- *gyenge-étek – frissen készített gyenge-étek*
- *gyermek-fogantatásban*
- *gyermek-vesztésről*
- *gyomorkodik – meg akarván őket szégyeníteni, gyomorkodva mondá néki*
- *házas legény*
- *holmicske – haza sem menvén, hogy holmitskéjét fel-szedné*
- *hon ülés – nem a békesség, sem a ' hon ülés, hanem a hartz..mutattya ki kinek-kinek az ő bátorságát*
- *hozzá tsatlotta – szívét egészen hozzá tsatlotta*
- *hurogatta*
- *játékos elméjü - játékos elméjü és trágár ember*

- *játszoztat – látván, hogy csak játszoztattya őtet*
- *kacsongat – ő is kezd kacsongatni szemeit, és nyájas ortáját mutatgatni*
- *ki-üresül – ki-üresülvén minden egyéb gondoktól*
- *komédia és játéklátás - komédia és játéklátástól meg-kellett magát tartoztatnia*
- *köz asszonyok - köz-Asszonyok rendibe üttötte*
- *köz ruhák – köz Asszonyok rendibe ültette*
- *kutagság – nevetitek ti, Atenásbeliek, kutagságomat (= alacsony, kicsi, törpe)*
- *meg-dögleltette – eretneksége meg-dögleltette az Országot*
- *megmaszlagít – a' szépségét, a'melly annyira meg-maszlagította az Attyát, némelyeket a' hivságos ditsőség meg-maszlagította*
- *meg-tsattogtatván - meg-tsattogtatván szárnyaikat*
- *meg-ugrándoztta – vesszőzéssel jól meg-ugrándoztta vala*
- *mészároltatás – egy néhány esztendeig el –szenvette ezt a' mészároltatást az Asszony*
- *nagyszívűség*
- *nagyra vágyás*
- *oda szegezték – mintha oda szegezték volna*
- *okosságbeli állat*
- *özve-házasítani*
- *pénzetske – volt neki egy kis pénzetskéje*
- *rá-ütöttél – minden módon rá ütöttél az anyádra*
- *részegség-üzés – fel-keltek a részegség-üzésre*
- *szerencsétetik – mi- nekünk is örülni kell, ha láttyuk, hogy bóldogul és szerencsétetik felebarátunk*
- *tántz inditók*
- *tántz járók*
- *társ – apostol-társ, házas-társ, paj-társ, pörlő-társ, tovaj-társ, vándorló-társ, mester-társ*
- *temető/tömető*
- *terhes-oka - terhes-oka légyen a Hadindításnak*
- *tsipás vén Asszony - tsipás vén Asszony előtt-is, a'ki alig lát többet az orránál*
- *üveg-áros – midőn az üveg-áros a tőkéhez érkezett*
- *vádolkodnak*
- *vas-pántzél*
- *vendég-fogadóné*

- *virág-versek*

Megítélésünk szerint Taxonyi népszerű, láttató, mesélő stílusában a gyakori *színező és képes* jelzők is meghatározók. Így például: *veszett lelkű fősvény, szerelemmel lángoló leánzó, bujdosó elmével imádkozó, nyájas és mézes beszédű, fekete lélek, éktelen szó, forró imádság, mézzel folyó Doktor, vékony gyanuság, szép okosság, zokogó szók.*

A képes beszéd meghatározó elemei még a szinte minden egyes tanulságban megjelenő szemléltető képek és hasonlatok. Az erények és bűnök, a jó és rossz cselekedetek sokszor elvont erkölcsi tanulságainak példáit az átélt, már látott, hallott, megtapasztalt dolgokhoz hasonlítja. Így vonja be hallgatóit *Isten igazságának* sokszor elérhetetlenül távolinak tűnő világába. Ezeknek az allegóriáknak, szimbólumoknak, hasonlatoknak nagy része a forrásmunkákban található szövegek fordítása, vagy a kanonizált bibliai-hagyomány részeként már közismert ugyan, de jelentős számban találunk ilyeneket a közvetlen környezetből is: a természet, az állatok, növények megfigyeléséből és az emberek hétköznapijaiból kibomló szemléltetéseket. Hasonlatai, metaforái költőivé teszik nyelvét, könnyed folyamatossága talán abban is rejlik, hogy nem követi szolgai forrásait, fordításai inkább újraírások, értelmezések, sajátos eredetiséggel beszél el őket:

- *A vétkek olyanok, mint a patakok, a'mellyek az ő forrásoknál kitsinyek, de mennél tovább folynak, annál tovább nevednek és tágulnak.*
- *Úgy űzi...mint méheket a füst, galambokat a helynek bűdössége*
- *Mert valamint a holt szén, ha az elevenel össze-foglaltatik, az is meg-tüzesedik*
- *A haragos és kegyetlen oroszlánból ki vetközvéen (Salamon), a bárány szelídségébe öltözik.*
- *Az ártatlan galamb meg-menekedik a ragadozó ölyvnek körmei közül (feleség és csábító)*
- *Halássza és madarássza a pokolbéli halász és madarász az embereket*
- *Madarászattya az ördögnek a tántz*
- *Ugyan esőztenek szemei a' könyhullatásokkal*
- *Meggyőzhetetlen haragú feleségének Xantippének menydörgésére hallgatott*
- *A boszorkányokat megbántani nem egyéb, hanem a darázsokat szurkálva fel-bolygatni*
- *Hasonló ostor alá ne fogja őket az Isten*
- *Különbözik mint arany a sártól, ezüst a ganéjtól*
- *Sokakat, akik a bújaságban, mint a' disznók a' fertőben, hevertének, annak sarából kihúzott*

- *Mert a gazdagság úgy magához ragasztya a l gazdagok sziveit, mint a lép a madarak tollait.*
- *Valamint a' fejér holló, olly ritka mostani üdöben*
- *Heába hányá a' falra a borsót*
- *Ott hagyta a fogát*
- *Ki-mutatta a foga fehérljét*
- *(kitetszik valami jelből) mint szeg a zsákból*
- *tsak nem egy lábíg oda-vesznek*
- *tsak ki-nem ugrék bőréből örömben*
- *kezdenének egymással ujat vonni*
- *A pokol sem oly meleg, mint ök azzal ijesztenek bennünket*
- *Annyi betegségek pösögnek a mi romlandó testünkéből*
- *Hogy hitelbe adgyák, az árrát jól meg-sózzák*
- *De siralomra változott az ő örömének tztarája*
- *Az ifiúságnak elméje forgó mint a szél, itilete homályos mint a köd*

Érdemes néhány kifejtett hasonlatot is idéznünk:

- „Olyan az ördög, mint a lántzra vert komondor, ugathat, de ha tsak magad akarva nem közelítesz, meg nem marhat, mert kötve tartja az Isten ereje”.
- „Mert a nap is kedvesebb az éj után, a világosság is a setétség után, az álom is édesebb a hosszú vigyázás után, és az egészség is kiesebb a betegség után: úgy az étel is az éhezés után. Legjobb izt ád az éteknek az megéhezés”.
- „De valamint, a' ki a nap-fényen jár, mindenüt az árnyék követi ötet: úgy követi az irigység azokat, a' kik jól forgolódnak, és ditséretes dolgokat tselekszenek. A' hol világosság nintsen, árnyék sintsen ottan: úgy irigység sints ott, a' hol nintsen ditséret, és ditsőség”.
- „Erre a farkunkra, erre az életünk végére vigyáz az ördög, ez után leselkedik: nem különben mint a' matska az egér lyukánál, hogy mikor abból ki-jö, hamar meg-kaphassa”.
- „(az ördög) miért kisirtené annyira az embereket a' bujaságra, holott maga is irtózik ennek a bűnnek otsmányásától, azt felelé, hogy tsak a hasznáért tselekszi azt: valamint az árnyék-szék tisztító bé-megyen hasznáért az árnyék-székbe, noha érzi annak bűdösségét”.

- „Vagyoné az emberi testben alábbvaló tag a lábna? Mindazonáltal ha a tövis megsúrja s belémégyen, minden tagok szánakodnak rajta és sietnek segítségére. A nyelv megajdul, a kezek felemeli és térdre tészik, a térd támogatja, a fej hozzá-hajlik, a szem megnézi a sebet, a balkar tartja, a jobb kéz pedig a tövist kihúzni igyekezik, egy szóval az egész test foglalatoskodik körülötte, és bánkódik a sérelmén. Méltán is, mert a láb az ő teste, annak okáért azért, hogy megsértődött, nem gyűlöli és nem utálja, hanem mennél jobban lehet, segíti”.(így a házastársak is..)

- „Olyan a harag, mint a zabolátlan ló, aki oda viszi a rajta ülőt, ahová akarja. Azért ha kérdenéd a rajta ülőt, hová mégyen, azt felelné. Ahová ennek (a lónak) tetszik. Hasonlóképpen, ha kérdeznéd a meg-haragudt embert, hová rohan oly sebesen? Ha igazat akarna mondani, azt kellene felelni: A hová a harag ragad”.¹⁷⁹

Feltétlenül szólnunk kell itt is a Taxonyi művének jellegzetes ízét adó szólásokról, közmondásokról, bölcsességekről és a legtöbbször szorosán hozzájuk kapcsolódó humoros példákrol, de ezek bemutatására a *Tükörök* exemplumainak folklórvonatkozásait tárgyaló fejezetben kerítünk sort. Ez is csak erősíti, támogatja gondolatmenetünket, annak a feltételezésnek a helyességét, hogy a népnyelv, népi gondolkodásmód kifejeződése milyen erőteljesen hatja át, jellemzi szerzőnk exemplum–használatának gyakorlatát. A *sensus novus* és a *novas combinationes* keresésének és használatának igényét a nyelvre is kiterjesztve így ír a jó stílusról *Horologium Sapientis* című munkájában: „Scribit sapiens sensus novus, novas combinationes, cogitationes inventas, nondum visas, verbe selecta, sincero Latio congenita”.¹⁸⁰

A fent idézett szavaknak, kifejezéseknek, *képes beszédeknek* több mint a 80 százaléká a *Tanúságok* szövegeiből lett kiemelve. Taxonyi széleskörű nyelvművelői munkája, amelyet a népnyelv szókincsére és használatára alapozott, egyértelmű bizonyítékai az értelmezői szándéknak. A nyelv elsődleges struktúrája mögött azonban gondolkodási struktúra is van. A nyelv és a gondolkodás elválaszthatatlan egymástól. A nyelv a gondolatokat kifejező jelek legfontosabb rendszere. De a nyelv sokkal több is ennél: a gondolkodásnak, a gondolatformálásnak, a gondolat közlésének, a cselekvésnek, az emberi létnek egyik legmeghatározóbb eszköze, eleme. „Az irodalmi nevelés az emberi szellem minden nevelésének a tengelye...a stilisztika és a retorika egy oldalról gondolkodni, más oldalról

¹⁷⁹ Már Pesti Gábor megjegyzi az ezópuszi fabulák fordításakor, hogy „főként mégis az a tudat vezetett, hogy úgyszólván mindennemű beszédnek a parabolák és a példák adnak minden fényt és teljes méltóságot, mert az ezekkel való élés (mint ezt igen tudós férfiak megírták) megkettőzi a nyelvbéli kifejezőkészség adományát”.

¹⁸⁰ Idézi: JABLONKAY, 1910, 215.

beszélni tanít, a szó legtágabb értelmében. Az olvasás is gondolkodás s az írás is beszéd”.¹⁸¹ Az emberi élet közege a nyelv, összetartó erő, kapocs. A nyelv segítségével sajátítjuk el, értelmezzük és adjuk át a kultúrát.

Ebben az értelemben Taxonyi műve – különösen a *Tanúságok* saját szövegei – mint *a beszélt nyelv mindennap használt beidegzett szerkezetei*, segítik azt a mechanizmust, amely az adott kultúra hosszú távú emlékezetét karbantartó szövegeket létrehozza.¹⁸²

A nyelvet ontológiai értelemben használva pedig még tovább tágulhat az értelmezői horizontunk, hiszen a nyelv „függ az életformáktól, vagyis a hiedelmek, intézmények, szokások és hagyományok egész kulturális szövevényétől, azaz inkább életmódként, mintsem szavak és mondatok gyűjteményeként működik, ezért hosszú távon nincs igazi különbség nyelvi és nem nyelvi mozzanatok, sőt végelemzésben nyelvek és egész kultúrák között”.¹⁸³

¹⁸¹ BABITS Mihály, *Irodalmi nevelés: Egy tantárgy filozófiája tanulók számára = Esszék, tanulmányok I*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1978, 87.

¹⁸² HOPPÁL Mihály, *Elbeszélés és emlékezet = Folklor és közösség*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1988, 59.

¹⁸³ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai Kiadó-Universitas Kiadó, Bp., 2004, 47.

3.5. A példák szerepéről, funkciójáról

Azt, hogy mi célra szolgálnak ezek a *Tükörök*, az *Elő-járó beszéd*ben így fogalmazza meg Taxonyi „exemplummal történő exemplum-magyarozatként”:

„A Ma Világi Böltességnek Nevezetes Mestere, Sokrates, minden Tanítványinak, mind szép és ékes termetűeknek, mind pedig hibás és gátsos formájúaknak azt szokta vala tanátsolni, hogy ábrázattokat meg-szemlélnék naponként, és megvizsgálnák a Tükörben, amazoknak azért, hogy látván ékes ábrázattoknak tisztaságát, azt valami képtelen tselekedettel meg ne fertőztetnék, ezeknek pedig erre az okra nézve, hogy a testnek és a természetnek fogyatkozását a tudományokban és a jóságos erköltségekben-való serény gyakorlással és nagy előmenetellel ki pótolnák E könyvben nem romlandó és töredékeny üvegből tsinált (...),hanem ritka és válogatot történetekről készített Tükörök adatnak-ki, mellyekben kiki maga Lelke ismeretének mind szépségét mind pedig rútságát világossan meg láthattya...Ezen különbség vagon pedig az üvegből és ezen lett példákbul faragott Tükörök közt, hogy amazok, ha mutathatták-is, de nem tehetik szebbé az embert, ezekben pedig ha kiki figyelmezve tekinget, alig ha nem fog szépülni lelkében”.

Taxonyi János exemplum–használatában a funkcionalitás a meghatározó. A példák *tanító, nevelő mintáját* pedig korok és szerzők más–más értelmezési keretben használták. A dolgozat történeti fejezetében már megmutattuk a példázatok különleges hatékonyságának alapvető okait, de a *Tükörök* esetében jelentkező sajátosságok kidomborításához az eddigi egyetlen magyar komplex exemplum–használati vizsgálattal történő összehasonlítás szinte önként kínálja magát.¹⁸⁴

Tüskés Gábor Nádasi János példázat–használatának alapját a vallásos meggyőződésének alárendelt történelemfelfogásában látja. Ennek legfőbb jellemzője, hogy Nádasi hitt az emberi történelem megismételhetőségében, s a *történelem azonosságát előnyben részesítette az egyedivel, összehasonlíthatatlannal szemben*. Bár többségében történetileg áthagyományozott forrásanyagot használt, nem a történetiség érdekelte, hanem az *időfölötti, az örökkévaló, az isteni igazság megnyilvánulása a történelemben*. Az augustinusi teremtésfogalomhoz kapcsolódva a történelmet a teremtés részének, s így minden megnyilvánulását az isteni igazság megismerésének egyedüli céljaként értelmezi. Ebből fakad Nádasi történelemfelfogásának alapvetően erkölcsi, pragmatikus jellege: a szövegkezelés végső irányítója, kötelező érvényű kritériuma az erkölcsi haszon és az isteni igazság. Ezáltal

¹⁸⁴ TÜSKÉS, 1997.

igazolja a szövegek és szerzők szabad kezelését, alakítását, valamint a történelem és az üdvtörténet eseményeinek tipológiai, spirituális, morális értelmezését. Eddig a pontig teljes mértékben egyezőnek találjuk Taxonyi és Nádasí példahasználatának eszmei alapozását, gyakorlati jellegét – még a vizsgált mű címe is rímél az elmondottakra: *Az emberek erköltseinek és az isten igazságának tükörei* –, azonban a 2 szerző végső célja már nagyon is eltérő. Tüskés Gábor így összegzi a Nádasí-műből kiolvasható tanítást: „Az élet végső célja a világtól való sztoikus, aszketikus elfordulás, a magányos meditáció, amely lehetővé teszi a felemelkedést az örökkévalósághoz”.¹⁸⁵ Taxonyi János exemplumhasználatának célja pedig éppen az, hogy Isten igazságának példáit, a követendő erkölcsi mintákat követhetővé kell alakítani: nem kivonulni az élet bűnös valóságából, hanem ebben a földi létben megmutatni az üdvözülés lehetséges módját. Ennek a tételnek a létjogosultságát igazolták az előző fejezetek tartalmi, szerkezeti, stiláris vizsgálatai, s most az exemplumfogalmáról, a *Tükörok* szövegéből kiolvasható használatáról, a hozzá való szerzői viszonyulásokról is igyekszünk adatokat gyűjteni, s elemző bemutatásuk révén a *végső cél* szempontjából is értékelni őket.

A középkori skolasztika az Írások négyféle értelmezését különböztette meg: a betű szerinti (ez tudósít a történésekről), az allegorikust (ez fejti ki a keresztény dogmákat), a tropikus vagy morálist (ez ad útmutatást a gyakorlati viselkedéshez) és az analogikust (ez a kinyilatkoztatás legmélyebb rétegeihez vezet el). Az exemplumhasználat módszertani alapjait Taxonyi a jezsuita retorikaoktatás gyakorlatának megfelelően, elsősorban a kora újkori szerzők között leginkább népszerű *topikus funkcionalizmus* és az *utilitarizmus* alapelveire építve sajátította el és alkalmazta. Vagyis a morális értelmezés gyakorlati jellegű, viselkedést szabályozó funkcióját hangsúlyozó filológiai hermeneutika szövegértelmezői hagyományához kapcsolható.

A példaként alkalmazott szövegek kiválasztása, a tartalom elrendezése, kommentálása és alakítása a közlésmód nyelvi szerkezetét és a használati funkciót egyaránt meghatározta. Esetünkben a két különböző *befogadó* szövegtípus – főszöveg és tanulságok – elkülönítését ez a közlésmód, s így a funkcióbeli értelmezés különbsége, ugyanakkor egymásból következésük, szoros függő viszonyuk indokolta. A *Tükörok* esetében az elképzelt olvasói perspektíva szerepét tekintettük döntőnek a szövegek prezentálásában.

Szilasi László Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* című művét mint *egy történetileg releváns mátrixot* vizsgálta. Kigyűjtötte a szövegosztályok megnevezéseit – esetleges jelzőikkel együtt – és így igyekezett bemutatni egy szerző implicit szövegosztályozási

¹⁸⁵ TÜSKÉS, 1997, 210.

szokásait, alapvető terminológia használati jellemzőit. Ehhez a vizsgálati módszerhez kapcsolódva mi is megnéztük Taxonyi Jánosnál, miképp nevezi példaként használt szövegeit.

Szövegosztály-megnevezések és kontextusuk

A leggyakoribb megnevezések: a *példa*, *történet*, *példabeszéd*, *história*, *dolog*, *mondás*.¹⁸⁶ Ezek a kifejezések az értelmező kontextusukban így találhatók:

- *Nem tsak ebben a történetben foglalt példából, hanem az Egyházi törvényből-is, a régi Sz. Atyáknak írásiból ki-tetszik...*
- *Tapasztalt dolog, hogy a Világi Fejedelmek*
- *Ennek a mondásomnak igazságát, nem tsak ezzel a történettel, hanem mással-is a l melly ehez sokakban hasonló, meg-bizonyíthatom. Noha pedig többnyire tudgyák azt az emberek, de minthogy különb-féle-képpen beszélük(...) akarom azt úgy a' mint P. Adria Antal Írásiban*
- *Nem tsak a Világi História írók, hanem a Sz. Atyák, Sz. Írás is dicsérik a jó Hadi embereket*
- *Bé-fejezem ezt a tanuságot egy rövid Históriaítskával Sz. Márta szüzről*
- *Régi Pogányok bolondságai (Argus 100 szeméről), ezek csk a Poetáknak eszelőségei*
- *Nem tsak e történetből, hanem a mindennapi példákból-is világosan láttyuk, hogy...*
- *Ennek a lött dolognak valósága*
- *Kitudták a lött dolgot*
- *Szófia beszédnek álitott vala lenni*
- *Ki-gondolt Szófia beszédekből (mert ezeket a Böltsek az igazságnak könnyebb értelméért költötték) megtetszik*
- *Ezek akár históriák, akár tsak fabulák légyenek, de megmutatttyák*

További adalékokkal szolgálhat Taxonyi szövegcélnak megfelelő tudatos történet-választására, formálására a *Purgatóriumbéli lelkeknek állapottya* című művében használt szövegosztály-megnevezések számbavétele is. A szövegosztályok 76 különféle megnevezéseit számoltam össze: a legtöbbször a *példa* (30 esetben), majd a *história* (14 db), a *történet* (7 db), a *tanítás* és a *dolog* (4-4 db) megnevezését. Ezeken kívül még a *fabula*, *szentencia*, *solosma*, *(siralmas) szózat*, *imádság*, *(Szentek) élete*, *beszéd*, *mondás csuda*, *hímezés* és ezek változatai fordulnak elő.

A példázatos szövegek használatára, funkciójára is utalnak a következő idézetek:

- *De ezek (a szentek életében található sok példák és okok) nem azért iratnak ám, mintha vóltaképpen a' dolog úgy lenne; hanem hogy ilyen módon arról gondolkodván könnyebben által értyük mi légyen az itilet*
- *Némely História láttatik próbálni*
- *(a Pogányok) szokások szerént az igazságot Poéták fabuláival meg vesztegették, hogy azzal a hímzéssel gyönyörűségesebbé tennék az igazságot, és könnyebben el hitetnék*
- *O vajha tükör gyanánt tennék magoknak ezt a példát minden házasság-török és gyilkosok*
- *példákkal meg bizonyítatnak a meg mondott dolgok*
- *példákkal megvilágosítanak*
- *erősítük meg a mondásunkat példával*

A gyűjtött adatokból kiolvasható, hogy Taxonyi is – a retorikai hagyománynak megfelelően – megkülönböztette az igaznak tekintett, valós alapokon nyugvó *tapasztalt, lött dolgokat* és a *poéták kitalált, mesés fabuláit*.¹⁸⁷ A történet megnevezést a *példa* szinonimájaként („Ennek a mondásomnak igazságát, nem tsak ezzel a történettel, hanem mással is a'melly ehez sokakban hasonló, meg-bizonyítom”), mindkét szövegtípusra alkalmazza.

Taxonyi nem engedi kétségbe vonni a történetei hitelességét, és még a *költött fabulák* esetében is a szerzői explicit interpretációjuk, vagyis az isteni törvények igazságát felfedő értelmezés felülírja a *Szófia beszédek* használati lehetőségeinek tiltását. A kitüntetett, nemes cél így *szentesítheti* ezt az eszközt is, mint a befogadók számára leghatékonyabb beszédmódot. A *Tükörök* példázatainak vizsgálatakor kiderült, hogy tudatosan alkalmazza szerzőnk ezeket a *ki-gondolt Szófia-beszédeket*, hiszen ahogyan Ő maga értelmezi őket: „ezeket a Böltsék az igazságnak könnyebb értelméért költötték”. Nyája bölcs tanítója Taxonyi is, aki ráadásul mint köztük élő lelki gondozó osztozik a mindennapjaik kultúrájában, s így akarva-akaratlanul rá is hatással vannak, beépülnek tudatába a népi hiedelmek, babonák, mesék, hagyományok. Hiszen az *olvasói megértés nem valami elmúlnak a megismétlése, hanem a részesedés egy jelenbeli értelemben*, s a megértés mindig alkalmazás (applikáció), egyben pedig beleállítás korábbi alkalmazások alkotta hagyományfolyamba.¹⁸⁸ A képzett teológus öcenzora pedig sokszor szemet huny, s engedi dolgozni a gyakorló lelki vezetőt,

¹⁸⁶ Részletes statisztika (megnevezés/darab szám) a számítógépes feldolgozás adataiban

¹⁸⁷ A 16-17. század megítélése a két narratíva típusról: PIRNÁT Antal, *Fabula és história*. ItK, LXXXVIII. 137–149.

¹⁸⁸ GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Bp., 1984, 275.

hiszen „ha valami tréfás fabulát hallanak, esztendeig sem felejtik-el: de egyebet egész esztendő-béli Prédikációkból semmit sem tudnak”.(II/3/12–2)¹⁸⁹

A 18. században kibontakozó erkölcsstani irodalom azt igyekszik megmutatni az olvasóknak, hogy az üdvözüléshez szükséges erkölcsi normák egyúttal alkalmas szabályokként működnek a lehetséges evilági boldogság szempontjából is. A profán olvasóknál a hit evidenciája mellett az értelemre is hatni kell: így nyílik még szélesebb út a példák előtt. Ezek a történetek igazolják, hogy szerencsésen alakul az élete annak, aki betartja a normákat, és pórul jár az, aki nem. A 18. századi példázatos történet *mint a keresztényi erkölcs evilági hasznának bizonyítási terepe jelenik meg*.¹⁹⁰ Vagyis Taxonyi elbeszélései, mint példázatok jelen vannak, szervesen illeszkednek a kor irodalmába.

A példázatos elbeszélés és a regény műfajának kölcsönhatását vizsgálva Bíró Ferenc azt vallja, hogy nem a példázatos elbeszélésből nő ki a regény műfaja, nem az elmélkedés elhomályosulása, a példázatjelleg elhalványulása, hanem a megváltozása jellemzi a magyar regényt. Egy új típusú bölcsesség: az üdvösség helyett a korban való eligazodás alapozza meg a műfaj kifejlődését. Nem a tanítás mellé idézzük meg bizonyításképp a valóságot, hanem fordítva, a valóság igényli a reflexiót és adja meg annak a távlatait.¹⁹¹ Úgy gondoljuk, Taxonyi elbeszélései esetében az értelmező *Tanúságok valósága* már a „korban való eligazodás” igényével (is) értelmezi a történeteket, de kétségtelenül még a vallásos tanítás az elsődleges célja Taxonyi példázatainak.

„Jöszte! ha valaki néked Tokaji aszszűszőlő borát adna innod, nem gondolnál azzal, hogy fakupába adja, hanem el-vennéd s meg-innád, úgy arra az eszközre sem vigyázz, ki által hirdettetik az Isten igéje, hanem magát az Isten igéjét vegyed bé: mert akár fa edény legyen-is, a’ ki azt magyarázza, tsak jó az Isten igéje magában”.

Ez a magyar vonatkozású hasonlítás akár Taxonyi írói, tanítói szemléletmódját is példázhatná: a faedény, mint közönséges, nyers, de a hétköznapiakban használt, kedvelt, ismert tárgy (a *Tükörök*, mint hatékony erkölcsstanító olvasókönyv), az aszszűszőlő bora pedig

¹⁸⁹ Számtalan példát hozhatnánk a mesés, költött történetek hatékonyságát elítélő és bizonyító egyházi gyakorlatra, de ezt a témát részletesen tárgyaljuk még az exemplum és a folklór műfajok kapcsolatát vizsgáló fejezetben. Így most csak Caesarius Heisterbacensis *Csodás történetei* közül idézünk egyet:

„Mikor egy ünnepnapon Gevard apát, a mostani apátunk elődje, a káptalanban minket néhány szóval megfedett, s látta hogy közben több testvér, legtöbben a laikusok közül, alszanak, sőt néhányukat még horkolni is hallotta, így kiáltott: "Most jól figyeljete ide, testvérek! Egy új, egészen nagyszerű történetet akarok nektek elmesélni. Egyszer volt egy király, Artúrnak hívták." Innen már nem is folytatta a történetet, hanem így szólt: "Látjátok, testvérek siralmas állapototokat? Amikor az Istenről beszéltem nektek elaludtatok. De amikor néhány lényegtelen szót fűzök a mondandómhoz, rögvest felébredtek és kíváncsian hegyezitek a fületeket." Idézi: HAMMESTEIN

¹⁹⁰ Bővebben még BÍRÓ, 1994, 193–195.

¹⁹¹ BÍRÓ, 1994, 194.

Isten igazsága, amelynél (szinte) mindegy, hogy milyen formában, módon veszünk magunkhoz, csak érezzük az ízét, zamatát. Ez lehet az egyedüli célja egy bölcs tanítónak abban a világban, ahol „ha valakinek vagy pénzét, vagy a’ Meny-Országot el kell veszteni; inkább veszi-el a’ Meny-Országot, hogy sem a pénzét. Ha vagy az ágyas kurvájától, vagy a’ Menyei Paradicsomtól el-kell válni, inkább váli-el a’ Paradicsomtól, hogy sem a’ meg-kedvelt hitvány Aszszonykától. Ha vagy a’ tisztesség vagy a’ Meny Ország nélkül el-kell lenni, minek előtte tisztitől meg-fosztassék, inkább e-veszti a’ Meny-Országot”. Ezen emberi balgaság miatt – *csak a földiekre függesztik mind testi, mind lelki szemeiket* – kénytelen Taxonyi a *Mennyeit* lehozni nekik a Földre.

Taxonyi János példázata legyen *lött* vagy *költött* dolog, *megvilágosít, bizonyít, könnyíti a megértést* és még *gyönyörűsebbé is teszi az igazságot*. Exemplum használatának elsődleges célja, jellemzője Isten igazágának értelmezése saját korának nyelvi valóságaként, az erkölcsi tanítás szándékával.

IV. A TÜKÖRÖK EXEPLUMAI ÉS A FOLKLÓRHAGYOMÁNYOK

1. A modern történeti folklorisztikai kutatás irányai

A modern folklorisztikai törekvéseknek köszönhetően a sokáig zárt egységnek tekintett paraszti műveltség tradicionálisnak vélt elemeit az irodalomtörténeti és a történeti folklorisztikai kutatások szorosabban együttműködve tanulmányozzák.¹⁹² A történeti antropológia hermeneutikai szemléletének köszönhetően a különféle tematikájú, műfajú, korú írásos irodalmi emlékek is új dimenziókat *nyitottak* a tanulmányozóik számára.¹⁹³ Így válhatnak Taxonyi *Tükörei* is a nép kulturális emlékezetének egyfajta értelmezési terepévé.

Pierre von Moos a *műfaj alatti szint* (sous-genre) elnevezést alkalmazza az exemplumra, mivel elsődlegesen egy antropológiailag univerzális gondolkodás- és kifejezőmód egyedi, tekintélyalapú kulturális megjelenéseként definiálja.¹⁹⁴

Jean-Michel David szerint is az exemplum egy téma, egy szituáció, egy gondolkodásmód megjelenési formájaként is értelmezhető. Így antropológiailag univerzális, de mindig a „használó” korszak tudatában él. Ahhoz, hogy bármely példát be lehessen építeni egy kor/szerző meggyőzőési stratégiájába, meg kell egyeznie az általuk képviselt etikai szisztémák együttesének. Ennek pedig a közös hagyomány a biztosítója.¹⁹⁵

Klaniczay Gábor úgy tapasztalja, hogy az elmúlt két évtized antropológiai kutatásában egyre határozottabban bontakozik ki egy olyan irányzat, mely a „magaskultúráknak” a történetében és jelenkorában próbálja feltárni azokat a szokásokat, konvenciókat, tabukat, rítusokat, azokat a szimbolikus rendszereket, a folklorisztikus kultúrának azokat a formáit, amelyek e társadalmak életében is jelen vannak, itt is betöltik szervező szerepüket, újratermelődnek, új funkciót kapnak minden civilizációs, technikai, társadalmi átalakulás után.¹⁹⁶ Klaniczay modelljét a folklór fogalmáról és történelmi megnyilvánulásairól a saját kutatói szemléletünk alapjaként asszimiláltuk. A *tradicionális logikájú kultúraszerveződés*

¹⁹² KNAPP, 2001., TÜSKÉS, KNAPP, 2001.

¹⁹³ Vö. *Történeti antropológia: Módszertani írások és esettanulmányok*, Bp., Replika Kör, 2000., *Hagyományalapú kulturális reprezentációk huszadik századi elméletei*, Szeged, JATE Press, 2004., *Antropológia és irodalom: Egy új paradigma keresése*, szerk. BICZÓ Gábor, KISS Noémi, Csokonai Kiadó, 2003.

¹⁹⁴ Pierre von MOOS definíciója: „Sous-genre, une exception culturelle du grand courant d’ une forme de penser et s’exprimer, protablement anthropologiquement universelle, qui se sert du particulier historique ou anecdotique comme autorité et point de repère d’ une pensée générale”.

¹⁹⁵ DAVID, 1980, 9–14.

három típusát különíti el: a *folklorisztikus kultúrát*, a *kommunikáció folklóráját* és a *civilizációs–intézményes folklórt*.¹⁹⁷

A tradicionális csoportok és a modern intézmények, a „népi” és a magaskultúrák köreinek érintkezési pontjain jön létre a kultúrák közti *kommunikáció folklórája*. Ide sorolja Klaniczay a középkori kultúrából a népi ünnepek, hiedelmek, átmeneti rítusok új keresztény formáit, az egyházi szertartások népi paródiáit, valamint a „gesunkenes Kulturgut” (lesüllyedt kultúrjavak) kérdéskörét. De ide tartozik a magaskultúrába utat találó és annak feltételei között, de félig-meddig folklorisztikus formában továbbélő népi kultúrjavak, például az *exemplumok* egyházi folklórája. Az a fajta példázatos történet, amelyik a népi elbeszélésekből merít, félig orális, félig írásbeli átadással terjed, s visszahat a népmese-irodalomra.¹⁹⁸

Ezt az antropológiai szemléletet az eddigi kutatási elképzelésünk szerves folytatásának tekintjük, és a folklór és irodalom kölcsönhatásában is Taxonyi János exemplumait a kultúrák közti kommunikációs jelenségként értelmezzük.¹⁹⁹

Igyekszünk megmutatni, hogy a narratívák – mint az emlékezet helyeiben kódolt események – bár folytonosan változnak, újraszerveződnek, bizonyos események időnként különös jelentőséget kapnak, amelyeket a közösség stilizál. „Az ily módon keletkezett

¹⁹⁶KLANICZAY Gábor, *Trágárság és civilizáció* (Hay Ágnes gyűjtése kapcsán), *Folklor – Társadalom – Művészet* 7, Budapest, 1981, 60–100.

¹⁹⁷ A Klaniczay által meghatározott fogalmak definíciói:

1. *Folklorisztikus kultúra*: „Olyan szokások, rítusok, hiedelmek, folklórelemek, amelyek a civilizáció világán belül (vagy annak perifériáján) élő tradicionális közösségek életében világméretben domináns szerepet töltenek be és viszonylag koherens együttesbe rendeződnek. Nemcsak szerveződésük módja különbözteti meg ezeket a civilizált magaskultúra alkotóelemeitől, hanem az is, hogy kognitív, esztétikai és világszemléleti kategóriáik nem az illető civilizáció „szimbolikus univerzumából”, hanem archaikus, közösségi forrásokból származnak”.

2. *Civilizációs–intézményes folklór*: „Az intézmények és a magaskultúra saját területein is megtalálhatjuk a kultúráképződés tradicionális mechanizmusait, mégpedig a vártnál sokkal jelentősebb mértékben. A tradicionális társadalomszerveződéssel éppenséggel ellentétes felépítésű közösségeknek, mint a kolostorban élő szerzetességnek, a területi egyházszerkezet hierarchizált bürokráciájának vagy az uralkodók körül szerveződő udvarnak is szüksége van olyan szokásokra, rítusokra, kommunikációs formákra, amelyek tagolják saját életét, tevékenységét, kifejezésre juttatják és szimbolikusan megszilárdítják a közösség tagjai közti hierarchikus vagy egalitárius elrendezettséget, továbbá lehetőséget nyitnak az esetleges belső konfliktusok artikulálására. Ez a civilizációs–intézményes folklór kétféle módon jön létre: részint az e téren létező tapasztalat tudós újrendszerrel, racionalizálással/részint az így létrejött szertartásrend továbbalakításával, a hiányzó funkciók spontán betöltésével. A tradicionális kultúraszerveződés logikája mindkét esetben áttételesen érvényesül: egyfelől ez adja a modellt a hivatalos egyházi, udvari szimbolika, szertartásrend tudós eltervezéséhez, másfelől e civilizált embercsoportok spontán kultúraalakítása — minden civilizáltságuk ellenére — a folklórképződés mechanizmusai szerint történik”. KLANICZAY, 1981, 62., 63–64.

¹⁹⁸ Ide sorolható példa még a népviselet hatása a világi öltözködésre vagy a népi szertartások beépülése a világi-udvari kultúra etikettjeibe. KLANICZAY, 1981. 63.

¹⁹⁹ BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, „*Ritka és válogatott történetekből készített Tükörök*”: *A kultúrák közötti kommunikáció egy fajtája a 18. századi magyar társadalomban = Folklor és irodalom*, szerk. Szemerkenyi Ágnes, Akadémiai Kiadó, Bp., 2005, 116–129.

kollektív elbeszélés fizikai értelemben is megőrzi a közösséget, biztosítja folytonosságát, s e mentén épül és tartósan újjászerveződik az egyén öntudata”.²⁰⁰

Ide kapcsolódik, és kutatásunk szempontjából alapvető Bálint Sándor *vallásos néprajz* fogalmának értelmezése. Különösen az - a modell elméleti háttérét adó fontos tényező - hogy a népi szakrális világkép egységében szinkretikusan együtt vannak jelen a pogány mágikus, a keresztény vallásos és a hétköznapi pragmatikus cselekvésre vonatkozó tudáselemek. A népi vallásos világértelmezés elsősorban szubjektív érzelmi élményalapokon nyugszik, az átélhetőségre és nem a dogmatikus teológia elemzéseire épül.²⁰¹

Végeredményben tehát a Burke-féle hagyomány-értelmezési modellt, és az azt továbbgondoló Klaniczay Gábor-féle antropológiai kultúra fogalmakat használva vizsgáljuk a *Tükörök* történeteit. Taxonyi János a kettős kultúrájú réteg képviselője, így részese, közvetítője, rögzítője a többség kishagyományának és az elit nagyhagyományának is. E két kulturális hagyomány elemeit tartalmazzák a szövegei, és a leírás/értelmezés révén a hozzájuk való szerzői viszony is *kiolvasható* belőlük. Taxonyi példázatos elbeszélései, szövegei olvashatók antropológiai alapon is, hiszen sajátos módon, de a népi kultúrát reprezentálják: azt a népi kultúrát, melynek *életfeltételeit* az egyházi tilalom, a tolerancia és az ellenállás koordinátái jelölték ki, és így a két kultúra *kommunikációs folklórában* artikulálódnak újra.

II. Irodalom és folklór határán

Taxonyi példáinak tematikai skálája igen széles. A katolikus erkölcsstan minden lényegi kérdésével foglalkozik, a Tízparancsolat törvényeinek betartatását azonban sokszor a hivatalos egyházi gyakorlattól eltérő módon – rendszertelenül, nem kanonizált, „hihetetlen”, profán történetekkel – igyekszik ösztönözni. Behatóbban azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyeket olvasói számára a legszükségesebbnek ítél. Célja a hagyományos, rendszeres katekizmusfejtetés helyett a változatosság, hogy ne riassza el a kevésbé képzett olvasókat se. Valójában egy *erkölcsstanító olvasókönyvet* állít össze. A szentek és ünnepnapok tisztelete, a szülők iránti gyermeki engedelmesség, a házasság szentségének védelme, a különféle

²⁰⁰ LUKÁCS István, *A „legjobb történet” a szlovén Mátyás királyról = Erdély reneszánsza I*, szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor, Kolozsvár, 2009, 223., vö. PATAKI Ferenc, *Együttes élmény – kollektív emlékezet*, Magyar Tudomány, 2003/1.

²⁰¹ Bálint Sándor tudomány-elméletének összegzése: TÁNCZOS, 2001. 36–37. A népi szimbolikus világértelmezésről még: BÁLINT, 1998. LÜKŐ, 1942., ERDÉLYI, 1976., TÁNCZOS, 2007.

emberi gyengeségek és érdemek, a bűnök és erények bemutatására a *klasszikus exemplumok* mellett Taxonyi szívesen és gyakran használ a magyar történelemből vett példákat is.²⁰²

A népi hiedelmek, a babonák, a mágia és a bűbájosság – mint korának *élő és ható* jelenségei – szintén központi helyet foglalnak el a gyűjteményében. Ez utóbbi, ritka és egyedi feldolgozású példaanyag különösen izgalmas és értékes kultúrtörténeti adalékokkal szolgál a szerző társadalmi közegéről, hagyományairól, műve befogadó közönségének elvárásairól, igényeiről, tudásáról. Ahogy a *Parasztbiblia* gyűjteménye is mutatja, „csak azok a bibliai történetek kerültek be a műköltői és a népi hagyományba – vagyis csak azok lehettek hatékonyak –, amelyek aktualizálhatóak, vagy olyan értékrendet példáznak, melyek az erkölcsök megjobbítását közérthető módon fogalmazzák meg, illetve regényességük révén érdeklődésre tarthatnak igényt”.²⁰³ A folklórkutatások tanulsága szerint a népi, paraszti vallásosság az irodalmi eredetű hatásokat csak akkor asszimilálja, és a ráhatás csak akkor tölthet be funkciót a népi kultúrában, ha tökéletesen be tud épülni a paraszti vallásosság csodákkal teli világába, s telítődik a hiedelmek atmoszférájával.²⁰⁴

Mint a kutatástörténeti áttekintésnél már láthattuk, az írásbeliség és szóbeliség kérdéskörének, viszonyának vizsgálata az összehasonlító irodalomtörténet és a nemzetközi folklorisztika egyik termékeny együttműködési területévé vált. Perger Gyula *A szájhagyományozódás lehetőségei egy XVIII. századi jezsuita erkölcsstanító példatár alapján* című tanulmányában éppen Taxonyi *Tüköreit* vizsgálja ebből a szempontból.²⁰⁵

A *Tükörökhöz* hasonló, vallásos tartalmú könyvek inkább közösségi alkalmakkor felolvasás útján jutottak el a parasztsághoz, mint önálló olvasás révén. A kalendáriumok, a népi ponyva által is népszerűvé váló szövegek állandó ismétlődése által azonban rögzültek a történetek, így könnyen be- és/vagy visszakerültek a szájhagyományba.

A narrációnak ez a típusú népi változata, amely felidéz valamely régen hallott mesét, mondát, balladát, vagy akárcsak egy egyszerű történetet, nem pusztán reprodukció, hanem mindig értelmezési és magyarázó, sőt értékelő mozzanatokban is gazdag. A memória-

²⁰² Ezekről részletesen a *Tükörök* tartalmi elemzésénél már szót ejtettünk

²⁰³ LAMMEL-NAGY, 2001, 303.

Nagy Ilona az *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór* című kötetében a magyar népi kegyesség anyagában tovább vizsgálja a biblikus apokrif hagyomány emlékeit. Azokat az ősi, *bibliás* elemeket keresi, amelyek a szájhagyományban, a hazai vallási szokásvilágban és a szakrális ponyvairodalomban egyaránt őrzik az ókeresztény idők hívő képzeletének, legendaalkotó és meseszöveg hajlamának emlékét. Különösen a Szűz Mária alakja köré szőtt biblikus apokrif hagyomány elbeszélésanyagának elemző áttekintése ad értékes adalékokat saját kutatásunkhoz. Megmutatja, hogy az egykori *jámbor olvasmány*, az apokrif evangéliumok anyaga, a sok évszázad alatt hogyan válik a kreatív vallási fantázia serkentőjévé; olyan mítosszá és tanmesévé, amely őrzi az ősi történetek anyagát, de alkalmas arra is, hogy a hitélményt aktualizálja az egyszerű ember képzeletvilágában. NAGY, 2001.

²⁰⁴ GYENIS Vilmos, *Késő-barokk és népies irodalom*, ItK, 1968, 1–25.

²⁰⁵ PERGER, 2006, 285–298.

folyamatok és mindenfajta felidézés alapvetően konstruktív szöveglétrehozó folyamat, ami igen nagymértékben az egyén pillanatnyi tudásán alapul. Azon a tudáson, amelyet többféleképpen szoktak nevezni: köznapi tudás, a mindennapi élet ismeretei, „hiedelmek a világról”, hiedelem-rendszer.²⁰⁶

Taxonyinak ezekben a rövid példabeszédeiben a népi hagyományoknak, szokásoknak, hiedelmeknek valóságos tárházára bukkanhatunk, az ilyen exemplumok alkották a *középkor hétköznapi életének Bibliáját*.²⁰⁷ Egyrészt szemléletformáló, életmódalakító szerepük volt a történeteknek a prédikátorok és teológiai írók révén, másfelől azonban a társadalmi élet legkülönbözőbb jelenségei szolgáltatott anyagot az íróknak, az *exemplum livresque* is idomult a környezethez, a közeghez, az emberekhez, akiknek szólt az egyes korokban. Ez a két aspektus elválaszthatatlan egymástól: az egyház az exemplumokkal tanította a laikusokat, sőt még azt is feltételezték, hogy a „prédikátorok saját gyakorlati tapasztalatait fogják majd nevezni a laikusok kultúrájának”.²⁰⁸

Dömötör Ákos összegzésével: „A példázatok tehát a folklór és az irodalom szakadatlan kölcsönhatásában a közvetítő szerepét játszották. Annyira átszőtték a néphagyományt, hogy nélkülük a kultúra változásai nem érthetőek meg”.²⁰⁹

Nem véletlen, hogy Katona Lajos jeles néprajzkutató figyelt fel először Taxonyi Jánosnak erre a művére, megkockáztatva, hogy „ezeknek a köteteknek is lehetett némi behatása népünk meseszövevény munkásságára, ha nem is mindig közvetlenül, annál gyakrabban a templomi szószékről hulló ige magvainak tovább csírázása alakjában”.²¹⁰ Azt feltételezte, hogy mint a középkorban s még jóval utána is a népszerű *Gesta Romanorumot*, „úgy használták a XVIII. században Taxonyi példatárát is a prédikátorok kényelmesebbjei, akik ebben az elég ügyesen szerkesztett munkában mindenféle erkölcsi tanulságra alkalmas és a hallgatók képzelmet ingerlő csodatörténetet bőven találtak”.²¹¹

A folkloristák, irodalomkutatók számára tehát bőséges elemzésre váró anyagot nyújt Taxonyi János példatára. Felfedezhetünk számos balladai, legendaballadai, népmesei kapcsolatot, találunk példát hiedelmek, babonák, közmondások jelenlétére, de a szájhagyomány és szokáshagyomány elemei, jelenségei, a mindennapok életének számos korabeli megfigyelés által dokumentált lejegyzései is ott találhatók a kötetekben. „Jobb lett

²⁰⁶ HOPPÁL, 1998, 58.

²⁰⁷ S. BATTAGLIA kifejezését idézi BREMOND, 1982, 85.

²⁰⁸ BREMOND, 1982, 85.

²⁰⁹ DÖMÖTÖR, 1985, 20.

²¹⁰ KATONA Lajos, *Az ünneprontók*, Ethnographia, 1900, 305.

²¹¹ uo.

volna az egyház hivatalos eljárását és a már akkor ismeretes Bollandisták szigorúbb kritikáját követni és nagyobb körültekintéssel és óvatossággal helyezkedni szembe az ily történetekkel. (...) Sok helyütt azonban ő is áldozata lesz kora hiszékenységének, nemcsak a példákban, hanem a tanulságok fejtegetéseiben is” - írja bíráló szavait teológus életrajzírója.²¹² Szerencsénkre azonban Taxonyi az emberi erkölcsöket sokszor a *hiszékeny* hagyományokkal, saját gyakorlati tapasztalatai alapján mutatja be.

A továbbiakban a *Tükörök* szövegeinek mint az irodalom és a folklór határmezsgyéjén található alkotásoknak, témáknak, műfaji átmeneteknek a számbavételére; a példázatoknak és a szóbeli elbeszélő hagyománynak, az írásos, didaktikus, vallásos vagy népszerű irodalom közti kölcsönhatásoknak a feltérképezésére; a népi szokáshagyományok, népnyelvi elemek használati jellegzetességeinek bemutatására vállalkozunk. Úgy véljük, csak a bőséges szövegpéldák közése révén, elsősorban a *nyelv* értelmezése által tárulhat fel a múlt, *kommunikálhat a folklór*.

1. *Mese- és anekdotaszűzsék*²¹³

Amint már utaltunk rá, a kora újkori szerzők egyik legfőbb problémája a *res gesta* (historia, lött dolog) mint valóban megtörtént eseményt elbeszélő narratíva, és a fikciós narratíva közötti különbségtétel, valamint értékhierarchiájuk megítélése volt. A korszakban a fikciós narratíva értékelése igen ambivalens, ezért a korabeli magyar szerzők vagy kerülték az ilyen műveket, vagy pedig, ha alkalmazták, ritka kivételtől eltekintve magyarázatnak érezték szükségét.²¹⁴ Gulyás Judit kutatásai azt bizonyították – a *mese* szó előfordulásait gyűjtötte össze az 1772–1850 közötti időszak magyar írásbeliségében –, „hogy legtágabb értelemben a fabula és talán az ezzel csereszabatos mese szó a fikciós elbeszélést jelölhette”.²¹⁵ A *mese* szó

²¹² JABLONKAY 1910, 122.

²¹³ A csoportosítást Jablonkay rendszerét alapul véve, azt kiegészítve, módosítva végeztük. Érzékeljük a szempontkeveredéseket, a kategóriákat elvi útmutatóként ajánljuk.

²¹⁴ Benedek Katalin a reformáció és a barokk korában vizsgálva a mese műfaji jellegzetességeit idézi Geleji Katona István 1645-ben megjelent *Válság titka* című prédikációgyűjteményének szavait, melyekből kiderül, hogy használhat a prédikátor is olyan szövegeket, amelyek „hazudnak”, fiktívek, de mégsem elítélendők:

„Mert a hazugságban ezek a két dolgok vagynak: 1. hamisság, amely az értelemvel és az akaratval ellenkezik. 2. a tsaló, vagy ártó szándék. A mellyre képest kivétnak a hazugság közzül a hasonlatosság szerént valo szollások, az Evangeliumi példabeszédek, sőt még az Esopus, és többek fabulájai is, amellyek az erköltsöknek oktatások felől vagynak. Mert noha azok voltaképpen és historice nem mind ugy löttének, de azért nem tsalásnak, hanem tanításnak okáért gondoltattanak, és mondattanak ugy”. BENEDEK Katalin: *Milyen műfaj a mese a reformációban és a barokkban? Fabula? Mítosz? Találós?* = *Népi Kultúra – Népi társadalom XVIII.* 1995, 109.

²¹⁵ GULYÁS Judit, *A „mese” szó használata a magyar írásbeliségben 1772-1850 között: A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján = Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról.* Artes Populares 23, szerk. GULYÁS Judit, ELTE BTK Folklóre Tanszék, Bp., 2008, 165–242., 171.

jelentései között ott találjuk a Taxonyinál előforduló narratíva-típust is, a *Példa Beszédek*, azokat az emberi történeteket, melyeket úgy adnak elő, hogy abból tanulságot vegyenek, ilyeneket írt például Haller János a *Hármas Históriában*.²¹⁶ Vagyis a *Tükörök* harmadik, 1805-ös kiadása után 15 évvel a *főszövegek*, az önálló példázatos történetek már *meseként* is funkcionálhattak a korabeli értelmezői tudatban.

A *mese* műfajával kapcsolatban Honti János a *Mese világa* című művében is utal az exemplummal való szoros kapcsolatra.²¹⁷

A 18. századi irodalomban mesenyomokat kereső Trostler József szerint a katolikus egyházi szerzők „barokk-rokonsága szervesebb, elemibb, az irracionális egyházi formájához való viszonyuk közvetlen, természetes, éppen ezért kritikátlanabb, s még babonát, bűbájt, ördögösséget elhárító mozdulatuknak is pozitív az értelme”.²¹⁸ Taxonyi több elbeszélését is példaként hozza fel, mesei köntösben való felbukkanásait említi.

Farkas Antal németből fordított *Erkölti-Iskolájának* (1790) *Elöljáró beszéde* szintén igazolja a magyar népmesei hagyomány eleven folytonosságát: „Az odahaza ülő Urfiaknak...többnyire Puska, Pipa, jó kopó visla, kutya s játék a beszédjek: és ha azon kívül tovább nyájas beszédekre jön a dolog, szép Históriák helett elkezdenek igen semmiségeket beszélni: melly is ebből áll P.O. Hejj hol vólt, hol nem vólt heted hét Országon, még az Operentziás Tengereken is túl vólt, egy vén Asszony, a' ki úgy meg fejte az Ágast, hogy a' Jutka Majorosné Teheneit se feji meg külömben. Illy szép Históriákat hallottam sokaktúl, de az ország eleit nem is tudgyák kitsoda 's mitsoda?”²¹⁹

²¹⁶ „a' Mese szónak pedig nyelvünkön külömbféle értelme vagyon; helyesnek ítélvük ezen szót itten bővebben megfejteni, 's tulajdon értelmét meghatározni. Ugyan is 1-ör) Mesének neveztetnek a' tulajdonképpen való Apologusok, vagyis az állatok beszélgetései (...) 2-or) A' Szófia Beszédjek, vagy is a' köz nép száján forgó költött történetek (...) 3-szor) A Példa Beszédjek, mellyek emberi történeteket, olly módon adnak elő hogy azokból a' Hallgatók vagy olvasók tanúságot vegyenek 4-er) A Regék mellyek régi Eleinknek dolgait, költött környüállásokkal adják elő. Talán ide lehetne kaptsolni az úgy nevezett Poétai meséket is, mellyek az Epopéa, és Damma tárgyaivá tétetnek. 5-ör) A Római Mesék (Románok) mellyek mind a' személyekre mind a' környüállásokra nézve költöttek; de legalább a' munkás személyek és a' történetnek helyei megneveztetnek (...). 6-or) A' Mende-Mondák, vagy is ollyan történeteknek el beszélése, mellyeknek se személyei, se nevei meg nem neveztetnek, 's mellyeknek közönségesen ismért kezdő szavai: Egyszer hol volt hol nem volt, heted hét országon még az Operentziális tengeren is túl vólt egy Király 's a' t. Ezeket némelylek egynek veszi a Szófia Beszédjekkel: de ezekben öszvefűgés vagyon, a Mendemondában nintsen. De mi az eddig elő hozott értelmek közül egyikben sem vesszük a' Mese szót, hanem az alatt értünk, mint a' régiek az Enigma alatt értettek, valamelly rejtett értelmű mondást, tételt, kérdést”. *Hasznos mulatságok*, 1822. II. 19. sz. 145–147., idézi: GULYÁS, 2008, 172–175.

²¹⁷ „De nemcsak közelében lehet keresni a novella – exemplum – tréfás mese műfajának keletkezését, hanem az életbölcesség más iskolái mellett is.” HONTI János, *A mese világa*, Magvető, Bp., 121.

²¹⁸ Példaként Taxonyit és művét névszerint is idézi. TROSTLER József, *Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában: A racionalizmus és irracionális küzdelméhez*, A Magyar Nyelvőr kiadása, Bp., 1927, 6.

²¹⁹ Idézi: TROSTLER, 1927, 11.

A mese *eleven folytonossága* sajátja a 18. század kulturális hagyományának, s így mint hatékony példaszöveg megfelelő eszközt nyújt a morális, vallásos tanításhoz is.²²⁰

A Taxonyinál is olvasható, és a nemzetközi népmese-katalógusban is fellelhető exemplumokkal kapcsolatosan Perger Gyula vizsgálatai szerint „a népmesékkal azonos szüzséjű kéttucatnyi történet (...) az Aarne-Thompson-féle katalógus 750–1875. típusai közé sorolható, vagyis legenda, illetve novellamese vagy anekdota”.²²¹ A *Tükörök* két novellameséjének – *Sz. Julianus Apját Annyát meg-öli* (II/1/6) és *Egypár Házastárs a fősვნყსég miat mind magokat, mind a fiokat rútol el-vesztik* (I/2/12) – összehasonlító szövegvizsgálatát szintén Perger Gyula végezte el. *Julianus* történetét 4 szöveggel vetette össze, és megállapította, hogy nem egy, hanem két különböző mesetípusból származtathatók, és Taxonyi szövegének Haller János *Hármas Históriájának* története lehetett a forrása. A másik meseösszehasonlító-vizsgálatának legfőbb tanulságai közé pedig az tartozik, hogy a mese rendkívül variábilis történetként „újratermelődhet”, függetlenül a tényleges hagyományozódástól.²²²

Az ördögökről, boszorkányokról több mint húsz történetben mesél Taxonyi.²²³ Szacs vay Éva gyűjtése nyomán a protestáns prédikátorok ördögének tipikus cselekedetei a következők: „*kísért, ostromol, rávesz, törbeejt, betegséget, testben fájdalmat okoz, becsap, gyűlöl, csalással rávesz, kínoz, csapdos, megkeményíti a szívet, hízkelkedik, ír a lélekbe, hamis tudomány által csábít, keresi kit kopasszon meg, gonosz gondolatokat támaszt, akadályoz, megkárosít, csatáz emberen*”.²²⁴ Taxonyi ördögképe szinte teljesen megegyezik ezzel, hiszen mindkettő háttérében a hivatalos egyházi megítélés, gyakorlat mellett felfedezhető a népi babonák, hiedelmek erőteljes hatása. Így fest az ördög külseje szerzőnk leírásában: „fején két szarva, a' keze, és lába ujjain, mint a madaraknak, horgas körmei vólnának”, vagy máshol: „mivelhogy ketske bak, avagy ló lábai vannak, a' teste vagy igen nagy, vagy igen törpe, vagy

²²⁰ Séra Bálint és Szalánszki Edit tanulmánya veti fel azt a kérdést, hogy a legendák, mesék, példák, hiedelmek használati lehetőségeinek szabadsága és/vagy tiltása *műfajspecifikus* jelenségnek tekinthető-e, vagy a műfaji kötöttségeken kívül más okai is vannak? Taxonyi prédikációinak szövegei sajnos nem állnak rendelkezésre, de a katolikus *engedékenység* ellenére sem tartjuk véletlennek, hogy egy erkölcsi olvasókönyv műfajában jelennek meg ilyen nagy számban a „mesés fabulák”. Ez a keret már kiterjeszti *alkotói szabadságának* a lehetőségeit, a kívánt funkciók betöltésére szabadabban választhat a rendelkezésére álló példaanyagból, s azoknak mind tartalmi, mind formai szempontú alakítása leginkább csak az *alkalmasság, hasznosság* – befogadói szempontú – kritériumának kell, hogy megfeleljen.

²²¹ PERGER, 2006, 292.

²²² PERGER, 2001, 53–75.

²²³ Taxonyinál az ördögökről, boszorkányokról vallott nézeteiről lásd még: PERGER, 2005.

²²⁴ SZACSVAY Éva, *A protestáns prédikációk ördöge* (Kézirat, 2007.) Idézi: SZALÁNSZKY, 2008, 40. vö. PÓCS Éva, *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán* (Válogatott tanulmányok 1.), L'Harmattan Kiadó, Bp., 2002.

az orra mód nélkül hosszú, vagy az ujjain horgas körmei, vagy a homlokán kisdud szarvai vannak”. (II/3/12–1)

Az ördögöt is megfutamító gonosz asszony története már a középkorban is ismert és kedvelt volt Belfagor anekdotájaként.²²⁵ A Magyar Népmesekatalógusban Gaál György által lejegyzett változatával találkozunk.²²⁶ Részletes tárgytörténeti adatokat közöl a változatokról Trostler József.²²⁷ Nálunk elsősorban talán Arany János *Jóka ördöge* által vált közkinccsé a házastros feleség története, s így találjuk meg Taxonyi *Tüköreibben*:

➤ *Vala egy vén Kofa, ki többet tehetet az ördögnél (II/2/9–1) Szó-fia beszédekből (mert ezeket a Böltsék az igazságnak könyebb értelméért költötték)*

„Mondgyák, hogy egy ördög feleséget akart vala venni: de mivelhogy igen rút, és iszonyú vala, senki sem a leányok, sem az ifiabb özvegy Asszonyok közzül, nem akart hozzá menni. Kinszerítettett annak-okáért egy haragos és mérges vén Asszonnal meg-házasodni, a ki is mingyárt, még mikor a menyegző tartott, öszve-veszett vele, azután pedig még keményebben, és kegyetlenebben tartotta. El-nem szenvedhetvén az ördög olly sok keserves nyomorgatást, kéntelenítettett tőle el-szaladni, és bujdosóba menni. Midőn pedig egy erdőbe búskodván ide s tova bujdosnék, talált ott egy szemfény-vesztő emberre, a ki ott némely füveket szedegetet vala. Szóba erszkedvén egymással, és mind ketten meg-beszélvén a magok szerentsétlenségét, öszve-tanátskozának, és ilyen kötést tevének egymás között: tudni-illik, hogy az ördög előre járjon, és az embereket megszállya, azután pedig. mikor a szemfény-vesztő a füvekből orvasságot tsinálván, bé-adgya nekik, avagy őket meg-füstöli, mennyen-ki belőlök: de úgy hogy a szemfény-vesztő a nyereségnek haszon-felet adgya az ördögnek. Jó darab ideig jól, és kedvek-szerént foly vala az ő fortélyos mesterségek: de azután észre vévén az ördög, hogy a’ szemfény-vesztő meg-győzöttetvén a fősვნისისგან, nem igazán osztaná két-felé a nyereséget, nem akart ki-menni az emberből, a’kit meg-szállott vala. Sőt gyalázattal-is illeté a szemfény-vesztőt, és szemére hányván ördögösségét, majd halálnak veszedelmébe ejté ötet. Nagy haragra gerjedvén a szemfény-vesztő, azzal fenyegeté az ördögöt, hogy, ha ki-nem mégyen az emberből, azonnal el-hijja a feleségét: meg-láttya osztán mint fog véle bánni. Ettől a fenyegetéstől úgy meg-ijedett az ördög, hogy nem tsak oda hagyá az embert, hanem az egész nyereségét-is a szemfény-vesztőnek engedé”.

²²⁵ Vö. GYÖRGY, 1937, 59–61, PERGER, 2006, 295.

²²⁶ A szüzséváltozatokról bővebben *Magyar Népmesekatalógus V*, 305.

²²⁷ TROSTLER, 1927, 28–34.

Az állatok képében megjelenő gonosz – ördög, boszorkány – a magyar néphagyomány különböző narratív műfajainak gyakorta feltűnő, szerves eleme, motívuma. Két példát közlünk a gyűjteményből, amelyek ezt a hiedelmet rögzítették. Az első történet a gyermeki háládatlanság példájaként, az éhes apját elkergető fiú büntetéseként meséli el a rút varas béka csodás történetét:

➤ *A szüleit keserítő fiú szörnyű-képpen megbüntetik Istentől (I/2/3)*

„Sütnek vala házánál egy kövér hizlalt ludat; amelynek szagát megérezvén az Anyya, hogy bizonyosan végére mennek, ha ugyan ott sülné-é, által-méne a fia házához. Végére menvén, hazatére és mondá a férjének: Én ugyan Aszszony ember lévén, kevéssel és megelégszem: hanem te magad meny-el oda hogy annyi koplalás után bár tsak egyszer lakhassál jól. Könnyen elhiteté azt az éhező gyomrával, ezért fogván páltzáját a vén ember, oda ballaga. Vigyáz vala pedig a fiok rájok az ablakon, és mihent meglátá az Attyának hozzá jövetelét, azonnal meg-parantsolá, hogy a ludat hamar vigyék el a tüztől, és rejtsek-el a kamarába. Maga pedig eleibe méne az Attyának, és azt kérdezet öle, hogy ki hijta volna oda? Mit akarna, s mit keresne most ott ilyen időtájban? Ezekből a kérdésekből könnyen, és nyilván megsajditá a vén Apa hogy kelletlen vendég volna; annál is inkább pedig, hogy, mint látta vala a lud, noha tollatlan vala, el-repüle a tüztől. Azért meg-keseredett fővel vissza pironkodék szegény a szállására. Eltávozván az Attya, ismét parancsolá a szolgáló leánzónak, hogy venné vissza a tűzhöz a ludat, hogy sülné meg egészen. A leány bemenvén a kamarába, szertelen megijed és felsikolt, mert láttya, hogy egy öreg, mérges és tüzes szemű varas béka erősen ragaszkodik lábaival a ludhoz. Kiáltására odafut az ura, kérdezi mi lelte és megmutatván néki a szolgáló, láttya a ludon az otsmány állatot. Fogyván azért egy fát, el-akarja rólla üzni: de a béka a ludról ortzájára ugrik és olly erősen ragaszkodik ortzájához, hogy semmi módon se el-nem üzhetik, se le nem vonhattyk rólla. Az pedig éppen tsudálatos dolog volt, hogy valahányszor valamely tagját a békának fájdalommal illették, mind annyiszor ő-is ugyan azon tagján nagy fájdalmat érzett”.

➤ A másik példa a *Veszedelmes dolog a boszorkányokat megbántani* (II/2/4–1) fő-történet tanulságában olvasható

„Más boszorkány, aki vendég-fogadóné vala, de maga veszedelmével egy paraszt emberen boszszuját ki-tölteni. Mert midön ez a paraszt ember fiával együtt nála sert ivott volna, eszébe vevé, hogy a gazd’aszszony kettős krétával jegyezné-fel az itzéknek számát. Midön azért el-

akart volna menni, hívá a vendég-fogadónét, kérdezé mennyivel tartoznék neki. Az Aszszony előhozván a táblát, imé úgy mond, ennyi itzéknek árával. Nem igaz, mondá a paraszt ember, mert én is fel-róttam az itzéket, ennyit ittunk, ihon az árra, és az asztalra vetvén a pénzt, elméne fiával. Fel-pattant az aszszony és nagy bosszankodással mondá néki: várj tsak: avagy én nem lések az ami vagyok, avagy te ma nem mehetz-el haza. A paraszt ember semmibe hajtá fenyegetését. De mikor a patakhoz, ahol a csónakját hagyta vala, jutott volna, mintha oda-szegezték volna, semmiképpen a fiával, noha az izmos legény vala, ketten el nem indithatták a hajótskát. Mikor pedig mellettek három vitézek mennének az uton, kéré őket segítsék el-mozdítani a csónokot, nem léssen heába fáradságok; mert sert töltet nekik. Mind az öten tehát nagy erővel igyekeznek elindítani a hajótskát; de haszontalan volt minden erőlködések. Akkor egyik a vitézkek közül mondá: rakjunk ki belöle az egyet mást, talán könnyebben elindithatjuk. Mikor pedig ki-raktak volna, imé a hajó fenekéről nézi vala őket szikrázó szemeivel egy nagy varas-béka. Fogja egyik a vitézkek közzül a törét, és –fel-fujtt torkán által-veri, és a vízbe veti. A vízben mintha megholt volna, hanyattá fordul, és elterpeszkedik, de ott is egynehány tagját megsebesíték és azonnal a hajó elindul. Viszsa-méne ezért örömmel a paraszt ember a vitézkekkel azon vendég-fogadóba, hogy ígérete szerint sert töltessen nekik, s kérdi a szolgáló-leánytól, hol a gazd'asszonya? Felele az, hogy a kamarában halállal tusakodik. Mondá a paraszt ember: Alig vagyunk fél órája, hogy innét elmenvén egészségben hagytam, mi lelte azolta? És bé-menvén a kamarába, halva talállya. Jól megvizsgálják a testét, és látják, hogy azon tagjain estek a sebek, amelyeken estenek a ladikból kivetett békán”.

Az első példázat forrásaként Thomas *Cantipratanus* ismert exemplumgyűjteményét jelölte meg Taxonyi, a másodiknál Stengelre hivatkozik, de a fukarság, zsugoriság bűnének varangybékával való példázata Caesarius Heisterbacensis *Csodás történeteiben* is feltűnt.²²⁸ A Taxonyi elbeszélésében megjelenő boszorkányismérv azonban a középkori irodalmi

²²⁸ „Sokan beszélnek még, mi történt egy kölni uzsorással, aki a mártírhálált halt szent Gereon templomában lett eltemetve. Ez az uzsorás igen gazdag és kapzsi volt, mígnem Isten könyörületessége gyötrő lelkiismeret-furdalást ébresztett föl benne. El is ment a paphoz, meggyóna vétkeit, s hogy Isten bocsánatát elnyerje, megígérte, hogy Isten nevében mindenét szétosztja a szegények között. A pap pedig ezt tanácsolta neki: "Vágj a kenyeredből alamizsnát, majd tölts meg vele egy ládát, amit aztán gondosan zársz le." Amikor az uzsorás másnap kinyitotta a ládát épp annyi varangyot talált benne, amennyi alamizsnát az előző nap beletett. Amikor a pap megkérdezte tőle: "Látod mennyire tetszik Istennek az uzsorások alamizsnája?" Az uzsorás megrettenve kérdezte: "Uram, mit tegyek?" "Ha meg akarsz menekülni, -- mondotta a pap -- ma éjszaka mezítelenül a férgek közt kell aludnod." Ó, milyen csudálatos ereje van a vezeklésnek! Az uzsorás bármennyire is irtózott a pap tanácsától, hogy elnyerje a halhatatlanságot, szembeszállt a halandó férgekkel, s mivel annyira félt a pokol tüzétől, s annyira sóvárgott a mennyország után, mezítelenül a férgek közé vetette magát. A pap ekkor lezárta a ládát és elment. Mikor másnap a ládát kinyitotta, a ládában semmi mást nem talált, csak emberi csontokat. Ezeket a mártír templomának kertjébe temették, s úgy mondják, akkora csodatevő erejük van, hogy élve mind a mai napig egyetlen varangy sem léphet át fölöttük”. *Caesarius Heisterbacensis Csodás történetei*, 32. fejezet: *Az uzsorás vezeklése*, idézi: HAMMERSTEIN

mintáknál mélyebb, szerteágazóbb gyökereket sejtet, hiszen még napjaink orális hagyományában is széles körben fellelhető a kígyó, béka képében megjelenő gonoszság.²²⁹ Népmeséink közül a *Békává változott étel* mesetípus őrzi ezt a motívumot. (Berze Nagy XXVII.)

György Lajos *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* című munkájában említi az anekdotaként, székely tréfaként, viccként is ismert, *az árral is szembe menő*, örökké ellenkező, zsémbes feleség történetét.²³⁰ Taxonyi is a tréfákról szóló fejtegetései között – *Néha szabad a tréfa, Mikor halálos vétek a tréfa* – idézi a példát:

➤ *Két férfiak tréfálódnak feleségeik halálán* (II/2/7)

„Vólt egy embernek oly garázda felesége, aki éjjel-nappal morgott, feddőött, pörölt, versengett, és Ura minden akarattyának, szavainak és tselekedeteinek ellent álott. Egyszer az Aszszony egy patakhöz ment vala, a’ mellynek partyáról történet-szerént a’ vízbe esvén, belé hala. Meghozák az embernek felesége halálának hírét, a’ melly noha néki örvendetes vala, mindazonáltal szomorúságát, és nagy bánattyát tettetvén, kezde nagyon sopánkodni, és hol, ’s mint esett légyen halála, értekezni. Meg-szánák őket némely emberek, és a’ patakhöz vezeték; ott a’ helyt, a’ mellyről történt a vízbe esése, megmutaták néki. Ott annál inkább kezde jajgatni, és nem azért, hogy meg-hólt, hanem hogy halva nem láthattya feleségét, magát nyomorúlnak, és ínségesnek kiáltani. Vigasztallyák vala, a’ kik jelen valának, és arra ígérék magokat, hogy ők is fogják segíteni, a’ fel-keresésében. Meg-köszönvén szépen jó-akarattyokat, és magok ajánlását, maga mégyen-bé előre a’ vízbe, és a’ víznek folyása ellen felmendegélvén, minden fele tekint, és nézi, hogy nem tetzene-é-ki valahol a hólttest. Az emberek látván tselekedetét, nagyon kezdének nevetni, és katzagni mondván, hogy nyilvánvaló bolondságot tselekednék: mivelhogy a’ víz semmit sem toly-fel, hanem mindent magával viszen alá. Monda erre az özvegy ember: Ti nevetitek tselekedetemet, mert nem tudgyátok feleségemnek természetét: de én tudom, hogy tellyes életében mindeneket ellenkezőképen cselekedett, és minthogy ehhez hozzászokott vala, senki el nem hitetheti velem, hogy halála után elváltoztatta volna szokását, hanem kétség nélkül azt hiszem, hogy most is a víz ellen igyekszik.”

²²⁹ „Bizony találkoztam én boszorkánnyal, de az ám kígyó és béka képiben jelenik meg...s én biz rávágtam egy jókora husánggal a varangy békára, s másnap a Maris, akiről az egész falu tudta, hogy boszorkány, hát bizony az sántított”. Molnár Istvánné, Páskaháza, 1990. (saját gyűjtés)

²³⁰ György Lajos anekdota-gyűjteményében több mint egy tucat Taxonyinál is megtalálható történet szerepel. GYÖRGY, 1934. vö. PERGER, 2006, 296–297.

A már Ezópusz fabulái között is felbukkanó Szél és a Nap versengéséről szóló mesét Taxonyi maga is *Szofia beszédnek* minősítve, a *férj és a feleség között-való békesség szerzésnek* példajaként idézi.²³¹

- *Ezt a' Tzikkelyt, hogy jobban meg-világosítsam elő-hozom azt a' ki-gondolt Szofia beszédet, melyet írnak Boreas-rol, avagy Északi szélről, és a' Napról. – A feleségéhez kegyetlenek büntetése (II/2/12–3)*

„Ezek meg-látván egy úton-járó embert, felfogadának, mellyik közzülök fosztya-meg ötet ruháitól. Elsőben azért a' szél kezdi sebes, és hideg fúvásával ostromlani és kívül belől a' ruháját róla le-rántzigálni. Mit tsinál az úton-járó? A' ki az előtt tsak fél vállán viseli vala palástyát, most egészen belé takarja magát. A' ki az előtt tsak feje-tetejére tette vala sövegét, most éppen az orráig erősen fejébe húzza. A' ki az előtt tsag gyengén övedzette vala magát, most szorossan köti testéhez övével köntösét. És így a' szél, noha egynéhánszor a' földre döntötte, de ruhájától meg-nem foszthatta: azért kétségbe esvén a győzedelem felől, megszünt a fuvástól. Azután a' Nap kezdi-el az úton-járóval baj-vívását, és annyire hevíti, süti sugárral, hogy egész testéről le-folyt a veréték. Meg-látván egy nagy fát, alája búják, de annak ágain-is átal-hatott a' Napnak hevítő melege. Nem tudván azért mit tenni, minden ruháit le-vetette magáról, és így a' Nap nyeré-meg a' győzedelmet”.

A „*fiú a hordóban*” mesés története a nagyon is racionális elhatározáson alapuló szerzetesi fogadalom, a szerzetbe lépés dilemmáját eldöntő exemplum-szöveggként került a gyűjteménybe. Azt példázza vele Taxonyi, hogy gyakran a halál közelsége, a nyomorúságos állapot vezet Isten szolgálatába az embereket:²³²

- *Isten Itéletinek tsudálatos munkálkodása Sz. Efrém körül (II/1/2–2) – Némellyeket az Isten a' sanyarúságok által hajt a szerzetbe*

²³¹ Ez a történet Ezópusz meséjéből, La Fontaine feldolgozásából is ismert. A magyar folklórtörténet Gyulai Pál verse és Jókai Mór alapján is ismeri: „Vitatkozott egy időben a szél a nappal; dühös, keserű vitájuk; talán valami lapot szerkeszthettek mind a ketten. Azon folyt a disputa, hogy melyikük erősebb. Egyszer azután azt mondta a nap a szélnek: – Tegyük próbát, amott megy egy szegény köpönyeges ember, próbálkozzunk meg rajta, melyikünk lesz erősebb levenni a válláról a köpönyeget. Hozzáfogott először a szél; megragadta az ember gallérját, tépte, cibálta előre-hátra a köpönyeget; de mentül erősebben rángatta, a szegény ember annál erősebben burkolta vele magát, s nem engedte elvételni a köpönyeget. Mikor aztán a szél hasztalan kifárasztotta magát, akkor hozzáfogott a nap; elkezdett mosolyogni az utasra melegen, mindig melegebben. A jámbor lassankint kiburkolta magát a köpönyéből, azután levetette azt egészen, később levetette kabátját és a mellényét is. – Látod – szólt a nap a szélhez –, hogy én erősebb vagyok, mint te”. JÓKAI MÓR, *A magyar nép élce*, Bp., Unikornis Kiadó, 1995, 203.

²³² A „fiú a hordóban”-szüzsé több magyar népmesei variánsa is ismert, természetesen nem a jezsuiták közé beálló ifjúval, hanem szegénylegény főhőssel. vö: PERGER, 2006, 293–294.

„Tsak-nem úgy járt egy Iffjú, kit Isten belső sűgallásai által szűntelen arra izgatott, hogy a' mi Szerzetűnkbe bé-állana; de ő ezen ősztűn ellen mindenkor rugűldozott. Egykor egyedűl egy erdűben járva akada a' tolvajokra, a' kik szinte akkor megűlvűn egy kotsist, azt temetik vala. Minthogy pedig igen el-fűradtak, és meg-is éheztek vala, le-tevűn a' szekűrrűl egy űres hordűt; hogy valamikűppen el ne illantana, ezen ifjűt abba rekesztűk: magok pedig vatsorűlni menűnek. Akkor az ifjű meg-esmervűn vűtkűt, keservesen sűr, és az Istennek kűnyűrűg vala, fogadvűn, hogy ha most e' veszedelembűl kiszabadittya, műr tűbbű nem áll ellene akarattya, és hívűsűn: hanem mingyűrt Elűl-jűrűkhűz műgyűn, és kűredzeni fog a' Szerzetbe. Meghalgatű iműdsűgűt a' kegyűs Isten: mert úgy rendelte, hogy egy farkas a' hordűhűz menne, és annak szűjűba a' farkűt belűtűnnű; mellyet, hogy megsejűdűt, meg-fogű az ifjű. Meg-fűlemlűk a' farkas, és ijedtűben ide- 's toma szalada; mind addig miglen a hordű egűszsűzen el-nem romlott volna. Illyen-kűppen az Istennek gondviselűse által megszabadulva az ifjű, hűlűt ada ő Felsűgűnek, és igyűenesen a' Provintziűlűshűz menűn, és a' Szerzetbe kűredzvűn, bű-fogadtűtűk.”

Ismert anekdota *A vak ember pűnze* cűmen a *Magyar Nűpmesekatalűgűs 7/b* kűtetűben is megtalűlűhatű tűrtűnet, és ez az egyetlen szűzűsű, melyet Taxonyi nevűhez kűtűve, mint *A vak tűbbűt lűt a szemesnűl* exemplumot idűzi.²³³ Ujvűry Zoltűn *Dugonics Andrűs pűldabeszűdei* cűmű kűtetűben kűt alkalommal is kűzli Taxonyi tűrtűneteit pűrhuzamos szűvegpűldakűnt Dugonics proverbium jegyzeteihez: *Akasztűfa virűgbűl is lesz nűha gyűműlcs*²³⁴, *Nűha a' vak tűbbűt lűt a szemesnűl*.²³⁵ A *Tűkűrűk* pűldűzatait ismertűtű tanulműnyűban pedig a mű tovűbbű jelentűs folklűrvonatkozűsűira is felhűvűja a figyűlmet, értékes adatokkal segűtűve az őszzehasonlűtű kutatűsokat.²³⁶

➤ *A vak tűbbűt lűt a szemesnűl: a halűt keresű meg-nem hal, azt nem keresű meghal.*

(II/2/5)

„Azt beszűlette Alfonsus Spanyol-Orszűgi Kirűly, hogy midűn Szizziliűban vűlna, lűtott, és ismert ott Agrimentum Vűrosűban egy embert, a' ki noha mind a' kűt szeműre vak vala; mindazonűlval vűle vadűszni jűrt, az űtűkat az erdűben nűki mutogattű, és a' fűkűt tsak illetűsbűl meg-isműrtű. Vala nűki őt-szűz aranya: melly summa pűnzt, hogy valaki tűle el-ne

²³³ *Magyar Nűpmesekatalűgűs 7/B: A magyar nűpmesűk trűfa- és anekdotakatalűgűsa (AaTh 1430-1639)*, őszzeűll. VEHMAS Marja, BENEDEK Katalin. Bp., 1988, 187–188. *AaTh 1617*.

²³⁴ Dugonics magyarűzű jegyzete UJVűRY, 2009, 67.

²³⁵ Tovűbbű elűfordulűsűinak irodalma: UJVűRY, 2009, 384–385.

²³⁶ Az idűzett pűldűk cűm szerűnt: *Szent Lűszlű temetűse és koporsűjűnak csodűi, A hűlűatlan Műtűs kirűly, Nagyevűk, Hűromszűzhatvanűt gyűermeketsűzűlű asszony, A gazdag halűla, a szegűny szerűncűje, A vak tűbbűt lűt*

lopná, egy réten a' földbe ásta. Mikor ásta, nézi vala ötet, és reá vigyázna, mit tsinálna, nem messziről az ő komája. Minekutánna pedig a' vak, el-rejtvén a' kintsét, el-ment vólna, a' Koma azt fel-emelé, és haza vivé. Egynéhány nap múlva, ismét a' világtalan ember arra a' helyre méne, hogy meg látná, mint 's hogy vólna az ő pénze; de tsak üres helyét találta. Sokat búsult rajta, és sok-felé gondolkodott, ki lehetne az, a' ki azt elvitte. Végre, sok gyanakodása után jutott eszébe, és el is hitette magával, hogy az más dolga nemlehetett, hanem a' szomszéd Komájá-é. Azért hozzá mene, és tanátsot kérvén tőle, mondá: Édes Komám Uram! Vagyon nékem ezer aranyom; a' felét, úgymint öt-százát, már bátorságos helyre rejtettem: de azon sápolódom, mit tsinállyak már a' másik felével; javallod-e hogy azt-is a' többihez tegyem? Mondá a' Komája: Igen-is, ha bátorságos helynek álitod, javallom, hogy a' többit is oda rejtse. Azomban el-menvén tőle a' vak, a' rétre mégyen, ott a' pénzt meg-talállya, és el-viszi magával, és mikor a' Komája háza mellett menne, ki-hívá, és azt mondá néki: Ládd-e Komám Uram, hogy a' vak többet lát a szemesnél.”

Más kettőről azt beszél Stengelius:

„Egy fősvény gazdag ember igen félti vala a pénzt a lopóktól; ugyhogy sem a ládában tartani, sem máshová a házánál el-rejteni azt nem merné. Azért az erdőbe mélyen bemene, ott arra alkalmas fát kerese; találja egygyet, magasat, és vastagot; arra fel-hága, és abba rejté-el: Lakik vala pedig annak az erdőnek széliben egy meg-szegénkedett ember is: aki rész-szerént el-adván, rész-szerént elzálogosítván minden jószágát; és azon kívül nagy adósságba vervén magát, utolsó szükségre jutott vala. Annak felette a költsön-adók untalan szorgalmaztatták, hogy adgya-meg pénzeket. Annak-okáért kétségbe esvén, el-tökélette magában, hogy inkább akarja életét el-fogyatni, hogy sem szüntelen olly alkalmatlanul a megfizetésre kinszerített. Nem akarta pedig, hogy valaki meg-tudgya, hová lett légyen. Azért vévén kötelet, jó tovább béméne az erdőbe, hogy ott akassza fel magát. Ott midön vizsgálná a fákat, melyik volna legalkalmasabb szándékának végbe vitelére, szinte azt találta választani, melybe a fősvény ember rejtette vala el pénzt. Mikor azért arra felhágott volna, és annak egy vastag ágához a kötelet kötötte volna, és már azt a nyakába akarta volna rántani, véletlenül meg-látta azt a fősvény embernek pénz teli zsatskóját; mellyet midön meg-nyitott volna a pénzt merő aranynak találta lenni. Ettől fogva vissza kezdett néki tetzeni a halál, és el-irtózott tőle. Ott hagyván azért a kötelet, a pénz teli zsatska haza ment: és legelsőben a bajos, és alkalmatlan költsön adóit ki-fizette azután a jószágot ki-váltotta, a többivel, amely ezektől meg-maradott, magát tisztességesen táplálta. Nem sokára aztán jutott eszébe a fősvénynek, hogy menne el

a szemesnél, Táncsal való büntetés, Vértád UJVÁRY Zoltán, „Az Isten igazságának tükörei” *Taxonyi János, 1677-1746, Ethnica, 2009, XI. évfolyam, 1. szám 7–10.*

immár egyszer az erdőbe; nézné meg a pénzét, és annak látásával mind szemét, mind szívét gyönyörködtetné. Felhág azért a fára, nézi, keresi a kintsét; de sehol nem lelheti: mely kárán anyira megbusult, hogy tovább szívének keserves bánattyát nem tűrhethén, halálra szánta magát. Nem kellett magát haza fárasztani, sem a kötélre pénzt költeni; készen találta ott: amelyet nyakába rántván, magát megfojtotta”.

➤ Tréfás mesék, anekdoták sorába illeszkedik a *minden ember Ádám rokona* rejtvénytű találós

„Midőn egy Tsászár vizsgálta volna a tábort, megszólítja ötöt egy Katona, s azt mondá néki: Bátyám! Te gazdag Tsászár vagy; én pedig szegény Katona: miért nem segíted hát az ötsédet? kérdezé a Tsászár mitsoda, s honnét való Attya-fia volna néki? Az Ádámtól, ugymond a Katona. Igazat mondasz mondá a Tsászár és egy krajtzárt ada néki. El-csudálkozván rajta a Katona, mondá: Bátyám! hát csak egy krajtzárt adsz- é az Ötsédnek? Felele a Tsászár: Édes Ötsém, ha néked minden ember, aki Atyád Fia az Ádámtól, egy-egy krajtzárt ad, sokkal gazdagabb lészeszsz nálam”.

2. *Legendák, mondák, balladák tárgyai*

➤ *Egy grófné 365 gyereket szül egy hassal (I/2/10)*

Mind a protestáns, mind a katolikus erkölctanító irodalomnak igen kedvelt témája volt Miczbánné mondája.²³⁷ A gyermekszüléssel való büntetés történetét Taxonyi is elbeszéli: Egy grófné a gyermekeivel kolduló asszonyt erkölctelennek mondja, mert „hihetetlen dolog légyen, hogy egy Asszonynak, egy férfiútól, egy hassal két gyereke lehessen, azért lehetetlen, hogy többel ne közösült volna...és mint-egy nyilván-való kurvát házából rútúl ki-hurogatta”. A koldusasszony erre megátkozta, hogy annyi gyermeke szülessen, ahány nap van egy évben: „...s a Grófné, midőn szintén negyvenkét esztendőös vala, a fellyül mondott esztendőben, Nagy Pénteken, dél előtt való kilenc órakor, mind a két nemen-való akkora, mint egy tyúk három száz hatvan öt, az-az: annyi számú, a mennyi nap vagyon egy esztendőben, eleven, és ép gyermeket szüle...A keresztségben a férfi gyermeknek ugyan Jánosnak, a leánykáknak pedig Erzsébet nevet adá...Nem sokkal ez után a gyermekek Annyokkal egyetemben mind meg-halának”.

²³⁷ DÖMÖTÖR Ákos katalógusa a 408. sz. alatt megadja a téma bibliográfiáját. Lsd. még IMRE Mihály, *Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációkötetben*, ItK, 1988, 20–45.

Az ikerterhesség magyarázatára és a gyermekszüléssel való büntetésre a magyar folklórban is számos példa található mind a népmesék,²³⁸ mind a legenda-balladák,²³⁹ mind a néprajzosok által gyűjtött szokáshagyományban.²⁴⁰ György Lajos a magyar anekdotakincsben előforduló megjelenéseit ismertette.²⁴¹ Ujváry Zoltán két népi és egy ponyvai változatát is közli a Micbán mondának gömöri gyűjtésében.²⁴² Dugonics anekdotái között pedig a *Száma sincs, mint Kis Illus' fiának* mondás értelmezésében találkozunk a szüzsével.²⁴³

➤ *Egy sült Kakas és Tyúk meg-elevenednek* (II/1/9)

„Vala pedig annak az embernek egy eladó lánya, aki meg-látván és jól meg-szemlélvén a szép ábrázatu ifiat, anynyira meg-szerette, hogy maga a gonosz tselekedetre kisirteni, és szorgalmaztatni nem szégyellette. Mikor pedig látta volna, hogy az ifiu erősen ellene állana szorgalmaztatásának, és semmi-képpen nem akarna engedni buja kívánságának, a szeretetét gyűlölségre fordította, és mint árthasson néki, magában hányta, vetette. Mikor azért már el-menni és uttyokat tovább-követni akarnák, a mérges leány alattomba az Attya poharát az ifiunak táskájába tette. A szarándokok meg nem sajdítván a leány álnokságát, jó reggel fel-kelének és utra-indulának. Mikor már a várost el-hagyták volna, és egy kevéssé tovább-mentek volna, nagyon kezd ki-áltani a leány, és hogy a szarándokok a pohárt el-lopták, s azzal fizettek meg hozzájuk mutatott jó akarattyokat, erősen panaszkodni. Mely dolgot mikor meg-hallott vala a Biró, mingyárt Darabontyait, hogy őket vissza-hozzák, utánok küldé. Viszsa-hozattatván a leányzó tudván a maga álnok tselekedetét, mingyárt az ifiuhoz járula, és táskájából a pohárt ki-huzá. A Biró nyilván látván, hogy az ifiunál találtatott az el-veszett pohár, halálnak szententziáját mondá reá és fel-akasztatá. A keserves szülék minek utána böen megsiratták volna fiokat, el-menének és el-érkeztvén a Sz. Jakab Koporsójához, fogadásokat bételjesíték, fel-tett ájtatosságokat végbe-vigyák, és hálát adván az Istennek, tőle vett jótéteményéért, haza felé térének. Mikor meg-tértek benn ismét abba a városba, ahol a fiok fel-akasztatott volt, jutottak volna, a szomoru és bus anya noha a férje ellenzette, az akasztófához méne ismét siratni a fiát. Ott mikor fel-emelte volna szeméit a fiára, mondá az

²³⁸ *A világrul szaladt szegény ember, Nád Péter, A koldusasszony átka, Az eltűnő cigányasszony átka, Az elhagyott leány átka, A 12 aranyhajú gyermek*

²³⁹ KRIZA Ildikó, *A legenda-ballada*, Bp., 1982.

²⁴⁰ A néphagyomány rendellenesnek tartotta és különlegesen magyarázta az ikerszülést. Okának pedig azt tekinti, hogy a szülők valamelyike bünt követett el: megcsalta a társát, a normálistól eltérően viselkedett vele, pap nélkül esküdtek. *Magyar néprajzi lexikon 2*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. *Ikre* címszó 625.

²⁴¹ GYÖRGY, 1934, 164–165.

²⁴² UJVÁRY Zoltán, *A Micbán monda két népi és egy ponyvai változata = AGRIA XLIII. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, szerk. Veres Gábor, 2007, 303–308.

²⁴³ „A többi között azt is mondják Kis Illus' fiáról: annyian voltak: hogy köldökig járt benne”. UJVÁRY, 2009, 494.

néki az akasztófáról: Édes Anyám! ne sirass engem, mert én most is életben vagyok: mivel hogy az Istennek Sz. Annya és Sz. Jakab apostol engem támogatnak, hogy meg ne fojtathassam. Hanem szerelmes Anyám, menny el a Biróhoz és mond meg néki, hogy ő engem bűnöm nélkül kárhoztatott az halálra: azért az én ártatlanságomért most is élek: annak okáért engem az akasztófáról letétesen, és kezembe adgyon. Siet nem örömeben az Asszony a Biróhoz, aki akkor az asztalnál ült vala, és egy sült Kakast és egy Tyukot felbontani készül vala: és azt mondgya néki: Biró Uram! Az én fiam, kit bűne nélkül fel-akasztattál, most is él; azért kérek, mennél hamarabb tétesd le az akasztófáról. A Biró vélvén, hogy a fiához való szerelme miatt álmodoz, mondá néki: Jó Asszony-állat! a te fiad úgy él, mint ez a két sült madár. Alig mondá azt ki, azonnal mind a kakas, mind a tyuk a tálból az asztalra ugrálnak, és meg-tsattogtatván szárnyaikat, szót ada a kakas. Erre el-rémült a Biró és mingyárt a Paphoz ment. A Pap harangszóval öszve-gyűjtván az egész Város Népét, azzal az akasztófához mene, ahol az ifjat életbe találák. Azért a Biró az akasztófáról letéteté, és az anyyának adá. Viszsa térvén mind a kakast, mind a tyukot meg-fogák és szép Protvessióval a Templomba vivék; ahol ennek a Tsudának emlékezetire, és az Isten minden hatóságának bizonyágtételére egy bizonyos helyen zárva tartatnak. Hét esztendeig élnek; hetedik esztendőnek a végén, minek előtte meghallyanak, hasonló színü kakast és tyukot hagynak magok után. És ez minden hetedik esztendőben szokott lenni: mert annyi időre határozta az Úr Isten életeket. Az is nagy csuda, hogy noha számtalan szarándokok mennek által azon a városon, és mindenik egy-egy tollacskaát véssen azokból a madarakból; mégis csak egy tollacska heával sintsenek. Én erről bizonyágot tések (igy fejezi bé ezen Beszédét Lutzius Marineus) mert voltam ott, és szememmel láttam, és én is egy tollacskaát hoztam el magammal”.

- Elásott csontok vérzése²⁴⁴ – *Egy pár Házastárs a fösvényesség miat mind magokat, mind a fiokot rítúl el-vesztik.* (I/2/12–2)

„...Béts Városában történt vala 1585. Esztendőben. Ki-ment mulatságnak okáért egy Bétsi Úr vadászni az erdőbe. Ott egy helyre akadván a vadászó ebek, kezdének ugatni, és a földet lábokkal kaparni és mind addig kaparták, valameddig hónal fejérebbe szép tsontokat ki nem vájának. El-vive azokat az Úr Bétsbe, és el-hivatván egy kés tsinálót, kezébe adá kés nyeleket mivellyen néki belölök. Mihent kezébe vévé a tsontokat a Mester ember, azonnal kezdé belölök vér fakadni, és bőséggel folnyi a földre. El-hülének minyájan e szörnyü tsudán....a

²⁴⁴ Az „Elásott csontok vérzése” - motívumot, vagyis a bűnösség, a vér, a vérzés általi kinyilatkoztatásának irodalmi párhuzamait Gálos Rezső közli. Arany János *Tetemrehívás* című balladájában és Jókai *Erdély aranykora* című művében is – Bánfi sírjából felbugyog a vér, ha Erdélyt veszély fenyegeti – megtaláljuk.

kés tsináló meg-vallá azért, hogy ő húsz esztendő előtt azon a helyen vándorló társát meg-ölte légyen: De gyilkossága mind ekkoráig titokban vala”.

➤ Levágott fej gyónása²⁴⁵

„Látván azért Szent Udalrik, hogy a Grófon sem a törvény melyet előhozott, sem másféle ok nem fogna azt kérdező tőlle: Megismeri-é vétjét, ha ez a fő, amelyet az ártatlan feleségének a nyakára kötött, és ő szegény azt már esztendőtől fogva viseli, meg-szólal és tulajdon szavával meg-mondja, hogy ebben a házasságtörésben, amelybe őket keverte, semi része nintsen? Igen is meg-ismerem, ugymond a Gróf. Akkor a Szent Püspök meghagyá az ő Papjainak, akik őket követik vala, hogy minyájan térdre esvén buzgó könyörgéssel kérjék a Mindenható Istent, hogy az ő nevének ditsőségére, az inséges Grófnénak megszabadulására, és a környül-álló embereknek (kik negyvenen valának) lelki hasznára, és javára, méltóztassék ezzel a csudával az ő régi tsuda-tételit meg-ujítani. Midön így imádkozának, imé az el-váगतott fő a Grófnénak melyéről megszólal, és mindenek hallatára ezen szókat mondja: „Én ezzel az Asszony-állattal nem vétkeztem”. Ezt hallván elrémülének és mint az érzékenység nélkül való bálványok olyanná lettek minyájan. De a Szent Püspök meg-parancsolá hogy a testét is, mely az akasztófa alatt vala eltemetve, felásná és előhoznák. Elhozák egy deszkán és a Püspöknek parantsolatjából a fejét a lábaihoz veték. Onnét magától megindulván egyenesen a nyakához méne, és hozzá ragaszkodék. Akkor az egész holt test meg-elevenedék, talpra álla, és ezeket mondá a Grófnak: Gróf Uram, a te feleséged mindenkor ártatlan és tiszta életű volt, és te ellened soha semmit sem vétett: azért igazság nélkül való és igen vakmerő volt a te felöle való ítéleted, és igen nagy bünt vettél, hogy ötöt oly kegyetlenül nyomoritottad és sanyaritottad”.

➤ A remete és az angyal - *Istennek igaz itilete szerint egy Ur pénzét, a szolgálja pedig lábát veszti-el* -(I/3/4)²⁴⁶

„Meg-lásd, úgy mond az Angyal, hogy ilyeneket ne beszély az Istennek Itéletéről, amellyek feneketlen mélység és minden ő utai igazak és szentek. Tudgyad azért, hogy az Istennek igaz itélete szerint meg-érdemlette ez a szolgálja, hogy a lába el-vágattatnék: mivel hogy ifian ezen lábával az Annyát a székéről letosztotta vala és ezen bünét mind ekkoráig, amint kellett volna igazán meg nem bánta”.

²⁴⁵ TÍMÁR Kálmán, Ethnographia, 1911.

²⁴⁶ A remete és az angyal történetéről részletes ismertetést közöl KATONA, 1900, 145–154, 199–211., Megtalálható még *A zarándok és az isten angyala* címen ARANY, GYULAI: *Népköltési gyűjtemény III*, 384–388., Dr. EILEK Oszkár, *A remete és az angyal*, 168–175.

➤ Faust-monda trufája²⁴⁷ (II/2/1-1)

„... ama hires ördögösről, Doktor Faustusról, azt írja, hogy midőn némely jó baráti öszvegyülvén, arra kérték volna, hogy nékik téli időben szőlő-fürtökkel rakva egy szőlő-tövet teremtsen az asztalon: azonnal meg-jelent rakva annyi szép öreg fürtökkel, amennyin ök valának. De elébb meg-parancsolta volt nékik, hogy senki ne merészellye a magáét addig el-metzeni, valameddig ő nem mondgya. Mind azonáltal ki-ki kezébe tartya vala a maga fürtét és a kést is, hogy mikor parancsolni fogja nékik, mingyárt el-messék. Azonban füstbe mégyen a szőlő-tő. Akkor meg-láták, hogy nem a fürtöt, hanem ki-ki a maga orrát tartaná kezében, amelyet el-metszett volna, ha valaki parancsolattyát meg-nem tartotta volna”.

A nép vallásos hagyományában, jámborságának kegyességi kultúrájában, a hazai vallásos folklór világában a magyar szentek legendáinak a népi emlékezet által megőrzött változatai sok évszázada elevenen élnek. Magyar Zoltán az államalapító Szent István királyunk alakjának emlékezetét kereste a magyar néphagyományban, összehasonlítva azt a történeti irodalom *kanonizált* változataival.²⁴⁸

Lovagkirályunk, Szent László alakja sem csupán a legendák világában vagy az ikonográfiai hagyományban, de a vallási néphagyományban, vallásos népeneinkben is gyakran feltűnik: Bihar vagy Szepesség népének például *egy új Szent György alakjaként* bukkan fel.²⁴⁹ Taxonyi is több alkalommal példaként állítja elénk a nép körében oly nagy tiszteletnek, népszerűségnek örvendő magyar király legendás csodatételeit:

➤ *Sz. László Király temetése és koporsója* (I/3/6–3)

„...mert vallyon nem nagy tsuda volt-é az, mikor a szekeret, a mellyre tetetve vala az ő Sz. teste a Tiszától fogva Váradig láthatatlanúl vonták az Angyalok? Nem nagy tsuda vólt-é, mikor remetésekor annak az embernek, a ki бүдösnek mondotta vala a testét (...) szája hátra tekeredék, és az álla olly erőssen ragadott vala a vállához, hogy attól semmiképpen el-nem mozdittathatnék...Egy gyermeknek kinek kezeiben, és lábaiban semmi tsont, semmi in nem

²⁴⁷ TURÓCZI-TROSTLER József, *Világirodalom magyar ponyván*, Bp., 1936.

²⁴⁸ Taxonyi *Tüköreiben* megjelenő példák, említések: *Konrád császár minden ok nélkül hadat indít Szent István Magyarországnak első királya ellen* (I/2/1): Magyarország felajánlása Szűz Máriának, Mária-ünnepek megtartása, Székesfehérváron templomot épít a Szent Szűz tiszteletére; *Jobb karját, mellyel alamisnát szokott vala osztogatni, és azért Isten a rohadástól épen meg-tartotta a zágrábi öreg Szent-Egyházba helyeztette Sz. László király* (II/3/9-1) vö. MAGYAR Zoltán, *Szent István a néphagyományban*, Bp., Osiris Kiadó, 2000.

²⁴⁹ Taxonyi *Tüköreiben* megjelenő példák, említések: *Sz. László Király temetése és koporsója* (I/3/6), Sz. László csodái: ezüst tál Szent László koporsóján, csak az tudja felemelni, aki igazat mond (I/3/6-3), Sz. László koponyája a *Győri Tiszteletes Káptalomnak Szent egyházában* tiszteltetik, Nagyváradon temették el az általa épített templomban, aminek már *csak egy köve a' másikon nem maradt.*(II/3/9–1) vö. MAGYAR Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*, Bp., Osiris Kiadó, 1999.

vala, hanem csak tsupa hús, a Szüléi Sz. László Koporsójához vivék, és azonnal minden épsége meg-adaték neki”.²⁵⁰

Bálint Sándor *Ünnepi Kalendáriumában* a Miklós-legenda egyetlen ismert magyar hajtását Bonfini nyomán Taxonyinak a *Kálmán Magyar-Országi Király Sz. Miklós Püspöktől meg-veretik* (I/1/7) történetéhez köti.²⁵¹

A magyar szenteknek a *Tükörökben* megtalálható példái elsősorban az egyház hivatalos álláspontjának megfelelően tudósítanak a csodatételekről, de a korabeli búcsújárási szokásokról, a nép vallásos hitében, képzeletében élő óvó – gyógyító szerepükről is képet kaphatunk.²⁵²

➤ Szent Péter és Jézus története²⁵³

„Látván a veszedelmet Kristus, mondá Péternek: Amint látom, Péter, el-érkezett már az én Kinszenvedésem. Felele Péter: Bizonyára az enyim is. Mondá ismét Kristus: Én nem látom, mint menekedgyem-meg ettől a veszedelemtől, hanem ha az ablakon ki-ugrom. Felele Péter, követlek téged, Uram, valahová szaladsz. És így ezek ketten az ablakon, a többi, amerre lehetett elszaladának. De elérék őket a parasztok, és midőn botoznák mondgyák vala nékik: Prófétály nékünk Kristus, és ti Apostolok, mellyik erdőben nőttenek ezek a botok. Így el-verettetvén, mondának egymás között: nehéz nékünk a Kristusnak és az Apostoloknak kinnyait szenvednünk: Mennyünk inkább haza és jobbitsuk meg magunkat”.

²⁵⁰ Osváth Pál feljegyzése nyomán Ujváry Zoltán közölte a testet vivő szekér történetének azt a változatát, amelyet a bihari Nagykereki község nevének magyarázataként tartanak nyilván. UJVÁRY, 2009, 7.

²⁵¹ Kálmán király fel akarta gyűjtani Jádra városát és a város patrónusa, hajdani püspöke Szent Miklós álmában egy arany vesszővel elveri. Kálmán felébredve is érzi a verés fájdalmát, és látszanak a kék foltok a testén. Taxonyinál: *Kálmán Magyar-Országi Király Sz. Miklós Püspöktől meg-veretik* (I/1/7), vö. BÁLINT, 1998, 35.

²⁵² Magyar szentek és kegyhelyek csodái a *Tükörökben*:

1. *Sz. Erzsébet legendái* – pompáját leveszi és köz-ruhába öltözik (I/2/7–2), együtt dolgozik a szolgálkkal (I/3/9–3), koldust ápol, szegényeket gyógyít (I/3/10–1), imádkozik ellenségeiért (I/3/11–1), a beteget saját ágyába fekteti (II/1/6–3)
2. *Sz. Margit példája* – 4 éves korában Jézus feszületét átölelve búcsút vesz a világtól (I/2/7–2)
3. *Sz. Orsolya legendája* – A pogány Gyula feleségül akarja, de Orsolya már Isten jegyese, ezért lenyilazza (II/3/10–2),
4. *Sz. Imre szüzességéről* – (I/1/1) (I/1/1–3)
5. *Szüz Mária Magyarország patrónája* – (I/2/1–2) kegyhelyei, könnyező képei (II/3/2–2,3)
6. *Tzeli Szent–Egyház* alapítása – Máriacell eredete (I/1/7–2)
7. *A lébényi Szent Jakab Templomban* történt csodák – eretnek kigyógyul a köszvényből és katolikus lesz, súlyos beteg meggyógyul, vak lát, 7 esztendő s néma gyerek megszólal (II/1/9–2)

²⁵³ Bőséges anyagot közöl a *Parasztbiblia*, LAMMEL-NAGY, 2001, 185–210.

➤ A kővé vált étel motívuma (I/2/10–1)

„Az is tsudálatos ostora az Istennek, amellyel meg-büntette vala egy tenger hajónak Urát: mert midön egy szegény öreg koldus, szinte már el-akarta volna indítani a partról a hajót alamisnát kért volna tőlle és az Istenért reménykedett volna néki, hogy illy nagy éhségében tsak egy falka penyészes kenyeret is adgyon néki nem csak semmit sem adott néki a fősvény Úr; de el is hurogatta, és el-üszte magától mint az ebet, mondván: hogy a hajón a köveknél semmi egyéb nem volna. Akkor azt mondá néki szivének nagy keserőségében a koldus: minthogy azt mondod, hogy a hajódban köveknél egyéb semmi sincsen, hogy igaz légyen mondásod, mindenek kövekké vállyanak. Leg-ottan valami eledelre-való volt a hajóban, mind kővé vált”.

➤ Férfiruhában harcoló feleségek - *Zrinyi Miklósnak vitézi erősségéről és ájtatos bóldog haláláról* (I/2/9)

„Azon közben történt egy tsudálatos dolog. Mikor immár semmi reménségek, sem a Várnak, sem életeknek meg-tartására felől nem vólna, és már ki-ki mind hartzra, mind bizonyos halálra el-készült vólna, jut eszébe egynek a vitézek közzül a felesége, a ki nemes nemből, és szép, s ékes ábrázatú Asszony vala, és gondolá felöle magában: hogy sem szegény a Törökök rabságába esvén, nyomoruságos és inséges állapotra jusson, és tisztasága a Pogánytól meg-ferteztessék, jobb lészen, ha ezeknek a gonoszoknak eleit vészem, és magam ölöm-meg. Midön azért körülette forgolódnék, hogy fejét vehetné, eszébe véve az okos Asszony szándékát, és az által a szeretet által, mellyel mindenkor egymást híven, és szivesen szerették, kéré, hogy házas társának vérével meg-ne ferteztesse kezeit. Ő ugyan a haláltól semmit sen irtózik; de hozzá-való szeretetéből véle együtt a hartzon akar meg-halni. Erre a beszédére meg-esett a szive a Vitéznek, és meg-másolván igyekezetét, férfi ruhába, és fegyverbe öltözteté és magával vevé a hartzra”.

➤ A weinsbergi asszonyok példája²⁵⁴ - *Férjeket igazán szerető asszonyok két példái* (II/2/10)

„...Mert midön Harmadik Konrád Tsászár Gnelfo nevü Hertzeg ellen hadakozván, Winsperg Városát meg-szállotta, és meg-vette vólna, meg-engedé az Asszonyoknak, hogy azzal a mit a hátakon el-vihetnek, szabadon el- mehessenek. Ők ott hagyván minden jóságokat, és drágaságokat, egyedül a férjeket vivék hátokra, és azokkal ki-menének a Városbol”.

²⁵⁴ Faludi Ferenc (*Téli éjszakák*) és Mikes Kelemen (*Törökországi levelek 108. levél*) művében szintén feldolgozza a bátor asszonyok ezen példáját. Szövegszerű összehasonlításuk is megtalálható: JABLONKAY, 1910, 141–144.

3. Bölcs mondások, köz-példa beszédek

Taxonyi nyelvének stiláris jellemzőit már igyekeztünk részletesen bemutatni, de a proverbiumok, szólások, közmondások, bölcsességek oly kedvelt példáit, mint a szóbeli hagyományban élő folklórjelenséget értelmezzük. Taxonyi természetes módon, a szöveg kontextusába szervesen beépítve használja ezeket az elemeket: nem pusztán stiláris díszítésként, hanem egy hagyományos gondolkodásmód szerves elemeként. Az alábbi példákat sikerült összegyűjteni:

- *Köz-példa beszéd az, mellyel szoktunk élni, mikor valaki jól mást megdorgál, és megpirongat: Jól meg-mosta fejét (I/3/8–3)*
- *Mivelhogy addig jár a korsó a kútba, hogy egyszer el-török (I/1/4–3)*
- *... Aszszonyra titkot bizni olly dolog, mint rostába vizet tölteni (II/1/3–3)*
- *Ollyan az ördög, mint a lántzra vetett komondor, ugathat, de ha tsak magad akarva nem közelgetz hozzája, meg nem marhat. (I/2/11–3)*
- *Nem jobbak, a Deákné vásznánál (II/2/12–2)*
- *Példa-beszédben mondják, hogy a bölts ha botlik nagyot botlik (II/1/3–3)*
- *A gazd-asszony kettős krétával jegyezné-fel az itzéknek számát*
- *Valami a kút föből származik, avval bévelkedni kell a kútnak (II/1/2–1)*
- *Nem azért esznek, hogy éljenek, hanem azért élnek, hogy egyenek (II/3/8–1)*
- *Mint szeg a zsákból, úgy ő is ki-tetzi valami jelből (az ördög) (II/3/12–1)*
- *Közönségesen mondjuk: Jó a tréfa, de nem mindenkor hasznos (II/2/7–2)*
- *Akár Király, akár Molnár gyereke, sírással kezdi az életét (II/3/1–1)*
- *A gazda búzát szerezzen, az aszszony zsákot szerezzen neki (II/2/10–3)*
- *Jobb a koldus a csürben (II/3/3–3)*
- *Ha az aszszony pattog, okos férfi tüir (II/2/12–1)*
- *(Szeretet akkor van) ha a feleség vak, a férj pedig néma (II/2/12–3)*
- *Valaki mondotta, de igen jól és helyesen mondotta, hogy a Királyok, és Fejedelmek Udvarai nem egyebek, hanem az Irigység iskolái (I/1/12–2)*

- *Nem csak a régi Böltsék, hanem most-is a lelki tanítók közönségesen azt tartják, hogy a szokás második természet légyen (II/2/6–1)*
- *Sokszor, a'ki sokat lopott, arany lántzot visel; a' ki keveset kender kötelen füg (I/2/4–3)*
- *A házasság, nem gyermek játék (II/2/11–1)*
- *Ebül gyűjtött Szérdéknek, ebül kell el-vezetni (I/1/9–2)*
- *Köz mondásként, a' Szarvasok-is győzedelmesek lesznek, ha az Oroszlány léssen vezetőjük: ellemben pedig az Oroszlányok-is meg-félemlenek, ha Szarvas léssen a Hadnagyok (I/2/9–1)*
- *Nints jobb örökség az alamisnánál (I/2/10–2)*
- *Az ördög nem alutt (I/3/3)*
- *..jót tenni olly nehéz, mint a fekete Szeretsent fejér emberré változtatni (I/3/5–1)*
- *Máriának-is szükséges a' Márta. (I/3/9–3)*
- *Könnyebben kéllhet fel a' ki a földre, mint a' ki a mély kútba esik (II/1/10–1)*

III. A népi szokáshagyomány emlékei

1. Ördögösség, boszorkányság, babonák

Különösen a *Tanúságok* magyarázó példáiban, fejtegetéseiben mesél Taxonyi a nép körében élő ördögösökkel, boszorkányokkal kapcsolatos babonákról. Részletesen és érzékletesen mutatja be fondorlataikat, az egyszerű emberek mindennapjaiba beépült hiedelmeket, a különféle rontó-varázsló praktikákat:

„... egy gonosz-tévő sints, a'ki annyira ártson a' községnek, mint a bú-bájósok, és ördögösök. Mert mikor ők az ördög iskolájába adgyák magokat, erős hitelezéssel arra esküsznek, hogy minden lehetséges módon ártani fognak mind az embereknek, mind a' barmaiknak. Azért meg-vesztik az embereket, és sok-féle betegséget szereznek nekik. Meg-tsinállyák, hogy a' házasságok ne élhessenek a' házassággal, avagy hogy gyermekek ne lehessen. A' gyerekeket meg bájolják, és meg-babonázzák. A' marhát meg-dögleltetik, A'teheneknek tejeket el-vészik, avagy azt tselekszik, hogy a' tej helyét vért ereszszenek. Égi

háborút, menyköveket, kő esőt indítanak. Egy szóval nints olly gonosz, a' mellyeket ők az ördög segítségével meg-nem tselekedhetnének.” (II/2/1–1)

„Ma meg-gyógyityta lovadat, holnap azt mivel, hogy lovastól nyakad szakadgyon. Ma meg-gyógyityta hideg-leléstől fiadat, holnap arra viszi, hogy meg-gyujtsa a házadat. Ma kintset találtat, holnap el-lopattya”. (II/2/3–1)

A *Veszedelmes dolog a boszorkányokat meg-bántani* (II/2/4) című történet ékes példája annak, hogy a boszorkányhit eredetéről, elemeiről folytatott vita – a néptől vagy a teológusok ötvözésében a keresztény és ókori klasszikus hagyomány elemeiből származik-e? – a 18. századi boszorkánykép tekintetében eldöntetlen, hiszen egyaránt tartalmazza a népi és a tanult, olvasott kultúra elemeit, nem pusztán lesüllyedt kultúrjavak folklorizációjáról beszélhetünk. Így ez a boszorkány által megrontott asszony meggyógyítását részletesen elmesélő példázat felfogható a népi kultúra egy szegmentumának egyedi adaptációjaként – sőt még napjainkban is élő, gyűjthető hagyományként –, amelyet az egyház beépített morális tanításainak eszköztárába. A nép körében, a mindennapokban átélt élmények, és a művelt, tanult értelmiség *könyvkultúrájának* ellentmondásos kapcsolatát, együttélését, egymás általi formálódását itt Taxonyinak az a remek – és ritka! – stiláris fogása segít tetten érni, hogy példázatának hőisével E/1. személyben mesélteti el a vele történeteket. Így a tudós teológus könnyedén kivédheti a tudatlanság, babonáság vádját, ő csak közreadó. A témához való erős, személyes vonzódása, érzelmi kötődése azonban így is nyilvánvaló számunkra:

„...Véve azért, és megolvaszta egy darab ólmot, és én az ágyamba fekvén, reám tön egy vízzel teli tálal, és a meg-ólvasztott ólmot belé önté. És midőn az meghidegült, öszve-ment vólna, a gonosz tselekedetnek minden jelei rajta meg-tetzének (...) a gonosz tselekedet egyik része a szobád ajtajának küszöbe alatt vagyon elásva.(...) Ki huza azért elsőben egy minden felől meg-lyuggatott képet, a melly viaszból vala öntve. Hosszúsága egy tenyérnyi vala, az oldalába pedig ugy a mint én fájdalmat szenvedek vala, két tű egymás ellenébe ütve vala. Az után egynehány posztó tsonókat, a mellyekben különbféle veteményeknek magva és sok-féle tsontok valának takarva, huza-ki: a mellyeket a képpel együtt midőn a tűzbe vetett vólna, én azonnal meggyógyulék”.

Erdélyi Zsuzsanna kötetében az archaikus népi imádságok között a mézviaszból a beteg feje fölötti védekező, bajelhárító rítusok *Öntőimádságok* szövegét közli.²⁵⁵

²⁵⁵ ERDÉLYI, 1976.

Öt pontban foglalja össze Taxonyi, hogy mit tehetünk az ördögösök rontása ellen. Az ördögi kötés levételének orális hagyományát (is) őrzi e szöveg:

„Elsőben élyen, ha meg-akar gyógyulni, a természet szerént való orvosságokkal: mert azok az ilyen nyavalyák ellen is sokszor hasznosok. Másodszor élhet a lelki orvosságokkal, ugy mint imádsággal, a szentek segítségül hívásával, valamely szent helyre való szarándokságnak fogadásával sa't. Harmadszor elviheti s elronthattya ha tudgya azokat a jeleket, és eszközöket, melyek által ártott néki az ördög: de ugy, ha uj gonosz tselekedet nélkül e-ronthattya: mert akit babonaság, és boszorkányság által elbonttya, halálos-képpen vétkezik...Negyedszer hogyha tudgya a gonosz-tévöt, és az uj bü-bájosság nélkül elrontván az elébbi gonosz tselekedetét, meg-adhattya egészségét, szabad ötet magához hijni, kérni, és pénzel-is reá vinni, hogy azt el-rontsa: Sőt ha nem akarja, veréssel, és kinzással-is (de nem öléssel) reá kinszeríteni... Ötödször hogyha az ördög nem téssen olyan-ok alatt kötést a boszorkánnyal, amely magában véték, szabad azt a kötést azon oknak elvételével felbontani. Ezt hogy jobban meg-értsed arról tudósitlak, hogy mikor az ördög boszorkánnyal vagy más-féle cimborálóval kötést téssen, közönségesen valami okot szokott közbe-vetni. Példának-okáért akinek arra köti magát, hogy a fegyver meg nem fogja, az olly ok alatt igéri, ha kaszával nem mennek ellene: mert gyakorta akit a kard meg nem fogott, meg-fogta és fejét is vette a kasza. Hasonlóképpen a golyóbis nem mégyen a testébe ha egy buzaszemet nem vetnek mellléje a puskába: vagy ha a dolmányról le-szakasztott gombbal nem lönek ellene”. (II/2/4)

Taxonyi gyakori utalásai, leírásai, kifakadásai a nép életét szelvében-hosszában átszövő babonáságról a népi kultúra tükréeként, s egyben a művelt prédikátorszerzőnk sajátos olvasataként is vizsgálhatók. Ez utóbbi szempontból feltűnő Taxonyi *vonzódása* az ördög- és boszorkányhiedelmekhez, s az ezek értelmezéséből kivilágló szoros kapcsolat, rokonság a néphit képzeteivel:

- „, Istennek haragját gerjesztik magok ellen, a' kik betegségekben boszorkányok, vagy más hitvány Aszszonyságok által magokon olvastatnak, vagy valami babonás irásokat, mellyek által közönségesen meg-tsalattatnak, nyakokon hordoznak. Nem tagadom ugyan, hogy a' kik ilyen babonákkal élnek, néha meg-gyógyulnak ördögnek mestersége álta: a' mint mikor egy szám-fájó Aszszony, egy Deáktól tzedulát kért nyavalyája ellen, és a' Deák tsintalanságából ezeket irta: Az ördög vallya-ki szemeidet, és azoknak üregét sárral töltse-bé, meg-gyógyúlt. Midőn egy vén Aszszony egynéhány meg-betegedett marhát olvasásával meg-gyógyított vólna, kérdezék mit olvasna rajtok? Felele hogy semmit sem egyebet tsak ezeket a szókat: Oh

édes barmom! Te olly bizonyosan meg-gyógyúlsz, valamint bizonyos, hogy a' mi szakátsnék az ördögé.” (II/2/3–1)

- „ Mintha hallanék valakit mondani: Hála Istennek, hogy nékem semmi részem nintsen a' babonaságban: mert mikor én valamivel élek, a' Sz. Kereszt jelét magamra vetem, az Istennek nevét segítségül hívom, annyiszor, 's annyiszor imádkozom a' Mi Atyánkot, a' Sz. Evangeliumnak ez, 's amaz igéit elolvasom, és azon kívül kenyérrel, és vízzel böjtölök. Ezek pedig mind Szent dolgok. De azt kérdem tőled, mi végre selekszed ezeket? A' végre, hogy a' fegyver meg-ne fogjon: a' végre, hogy pénzt találhassak: a' vétgre, hogy hidegleléstől, vagy fog-fájástól, vagy valami más testi nyavalyától, meg-menekedhessem. A' végre, hogy el-ne kárhozzam: Mert valaki Kristus e' földön-való életének emlékezetére, és tisztességére harmintzhárom ezer Mi Atyánkot el-mond, annak halálán szükséges-képpen meg-jelenik Boldogságos Szűz Maria, és a'lelkét bizonyosan Meny-országba fel-viszi. Hasonlóképpen, a' ki minden esztendőben tizen-két pénteken nap-kelettől-fogva nap nyugottig meg-bőjtöl, el nem kárhozhatik. Nézd melly álnokul tsallya az embereket az ördög az aitatosságnak színével”! (II/2/3–2)

2. Ünnepek és hétköznapok

1. A születéssel kapcsolatos szokások, gyermeknevelés

- „...mikor az Anya el-akarja gyermekét a tsötstől szakasztani, keserü örömmel meg-keni az emlőit, hogy a gyermek a keserőség miatt meg-kezdgye unni, a mit az előtt igen kedvelt” (II/1/4–2)

- „...mert vannak olly istentelen Asszony állatok, a kik hogy gyermekek ne légyen, vagy azt megtselekszik magoknak, hogy méhekben ne fogadhassanak. Vagy immáron fogattanak, azon vannak, hogy a gyermeket idétlen szüléssel el-veszessék...Azért orvasságokkal, italokkal, füvekkel, terh emeléssel, és más módokkal, a mellyeket ők tudnak, kegyetlen Medeak, magokban magzattyokat meg-ölni, és halva idő előtt méhekből ki-hajtani nem átallyák: avagy hogy a Szüzi kartsuságokat ne látassanak el veszteni, ugy öszve szorittyák a hasokat, és az oldalokat, hogy a gyermeknek szükség megfojtatni a méhekben”. (I/2/10–3)

- „Bizonyára ha az irgalmas Isten mindenkor meg-halगतná a' Szülék átkait, talám tsak egy fiú, vagy egy leány sem üdvezölne: mert naponként azzal átkozódnak ellenek, hogy az ördögök vigyék, az ördögök ragadgyák el őket. Teli vólna a' Város az ördögösökkel: mert alig találtatik egy Atya, egy Anya, a'ki naponként az ördögöt nem bújtatná gyermekeibe”. (I/3/3–3)

- ... Ha az anya *igen kényvesen, és feletébb-való nagy szabadságban* nevel feslett életű lesz a lány (I/1/2)
- „... azért Szülék vigyázzatok gyermekeitekre, ne engedgyétek, hogy valamit, leg-kisbbet-is lopjanak, és ha lopnak, verjétek meg jól, és a lopott jószágot ő általok küldgyétek vissza” (II/2/6–2)
- „...Atyák! Anyák azt tudnotok kell, hogy mikor benneteket az Isten magzatokkal megáldott, egyszer s mind azoknak eleven példájává tett, amely szerint ök is a magok életét rendellyék. Azokáért arra kell igyekeznetek, hogy azok nem más hanem tsak a Keresztyén nyelvet tanullyák-meg tölletek. Mikor szollani tanittyátok, legiselsöben arra tanítsátok, mint kell a JÉSZUS MÁRIÁT ájtatosan és tisztességesen ki-mondani, az után mint kell a Sz. Kereszt jelét kiformálni. Ödöjártára Mi-Atyánkra, Üdvözletre, Hiszek egy Istenre, Istennek tíz Parancsolatira, Gyónáshoz-való készülétre s a többire kell oktatnotok. Ha ezekben, vagy másban, nem akarnak engedelmeskedni, kövessétek a Bölcsnek tanítását, Péld. besz. 22. „Bolondság köttetett a gyermek szívéhez, és a fegyelemnek veszszeje el-kergeté azt.” Péld. Besz. 23. „Meg ne vond a gyermektől a fegyelmet: mert ha meg-vered ötet veszszövel, meg-nem hal. Te veszszövel vered-meg ötet, és a lelkét meg-szabadítod a pokoltól.” (I/3/3–3)

2. Párválasztási szokások, házaseslet

Taxonyi is úgy gondolja, hogy a szülök válasszák ki gyermekeik házastársát, hiszen *érettebb az eszek, nagyobb a tudományok, és többekben forgott az okosságok*. A gyerekek pedig engedelmességgel tartoznak szüleiknek, de *úgy ha nekik-is vagon kedvek a házasesulásra*. Ha *nötlenségben* akarnak maradni – Szent Imre példája – akkor nem kényszeríthetik öket a szülök a házasesúgra.

Az érdekből kötött házasesúgok gyakoriságát mutatja a szülök szavait idéző tudósítás: „Mikor az Atya így szöll a fiának: Vedd-el fiam, ezt a leányt, mellyet néked szántam: mert ennek az Attya engemet-is fog segíteni, te-is általa nagy tisztre mehetsz fel. (..) Az Anyják-is gyakorta így szöllnak leányoknak: Édes leányom nem hinnéd, mitsoda szorgalmatos gondom vagon, hogy jól adgyalak férjhez. Azért azt tettem-fel magamban, hogy ama özvegy embernek adgyalak. Igaz ugyan, hogy koros immár, de pénzes, és gazdag: azért ne gondolly véle, mert kedvd-szerént élhetsz nála”. (II/2/11–1)

- „...Akár mely nyelves, haragos, szitkos, átkos légyen az Aszszony tsak pénze és jószága légyen, ne busullyon rajta, mert el-kél. Minnyájan mikor egybe-adattatnak és a Paptól kérdeztetnek: szereted-é ezt a tisztességes személyt? Minnyájan, mondám, azt felelik, hogy

szeretik: de ha igazat akarnának vallani, azt kellene mondaniok némelyeknek, hogy nem ezt a tisztességes személyt, hanem ennek a tisztességes személynek pénzét, és jószágát szeretik”.

- „...Ilyenképpen házasodnak, kik meg-szokták a’ testi gyönyörűség üzését, A kit az előtt soha nem láttak, se erkölcsét, se Szüléit, se értékét nem tudgyák: tsak hogy a formája, a tántz-járása, a’ nyájas beszéde meg-tetszett nekik, mindgyárt feleségül veszik”. (II/3/4–2)

A gyakori házasságtörések kiderülésének – *addig jár a korsó a kútba, hogy egyszer el-török* - mindennapi tanulságai, gyakorlati példái: „azután egymástól való idegenség, vissza-vonyások, gyűlölségek, törvénykedések, étetések, gyilkosságok” történnek, és még ha titokban is tudják tartani a házastársak, de „mit tsinál az Aszszony ha meg-fattyúzik”? Az örökösödés nagyon is gyakorlati problémáját is – „a fattyúnak is egyenlő része legyen az igaz magzatokkal” – bemutatja prédikátorszerzőnk.(I/1/4–3)

A férjokról:

Vannak nem is kevesen, akik „olynok a házoknál, mint az ordító oroszlánok, avagy mérges sárkányok; a’ kik feleségeket nem házas társok, hanem szolgálók, söt rabok gyanánt tartják; a’ kik soha nem tudnak vélek szépen szólnani, hanem szüntelen szidgyák, kurvázzák, gyalázzák, rongállyák, verik, tagollyák”.(I/2/6–3)

Máshol a férj a *feleségét* „úgy el-verte, el-tagolta, és mészárlotta, hogy életet-is tsak vékonyan hagyott benne”.(II/2/3)

3. Az Istentiszteletről

- „Most is mennyi szép, és hathatós Prédikáziók vannak minden Vasárnapokon, és Innepnapokon a Szentegyházokban; még-is kevés jobbulásokat láttyuk ,azoknak a’kik halgattyák. (...)Sok okai vannak ennek a fogyatkozásnak, mellyek közül az Első az, hogy a’kik halgattyák is a’ prédikáziókat, tsak immel-ámmal halgattyák, nem figyelmeztvén annak értelmére. Mert némellyek szúnyadoznak alatta; némellyek magokhoz hasonló trágárságokkal trétselnek; némellyek mások ruházattját vizsgállyák; némellyek szemeikkel ide’s tova vándorolnak, és mintha valaki reájok bizta volna, ki jött-bé a’ Templomba, mitsoda zörgés lött ama szegletben, tudni akarják. Innét vagyon, hogy a ’prédikázió után azt sem tudgyák szerével, miről prédikállott légyen a’ Pap”. (II/3/12–2)

- „ Mondgyák ugyan tréfa-szerént, hogy többen mennek Meny-országba akasztófáról, hogy sem a tzinteremből: Mert senki a Tzin-teremben nem hal meg, hanem otthon az ágyában: akiket pedig fel-akasztanak, akasztófán hálnak meg”. (II/1/1–1)

- búcsújárókról: „Nem különben sokan a szarándokságnak, a Szentek tisztelésének ürügyével járnak a szent helyeket: de nem az Isten dicsőségének fel-magasztalása, hanem sokféle bal, és gonosz szándék indítja őket arra. Némelyeket a szemfülség: mivelhogy még soha azon a helyen nem valának; Némelyeket a hivságos dicsőség; hogy dicsekedhessenek, hogy ők is már voltak azon a sz. helyen; némelyek, hogy otthon a dolgot el-kerüllyék; némelyek, hogy munkájokat, és portékájokat el-adhassák: némelyek, hogy paj-társaikkal össze-gyűlvén, a kortsmákon dobzódhassanak, mennek a protzessiókra”. (II/1/7–3)

4. Részegeskedés, káromkodás, ének, tánc, alakoskodás

- „Honnan vagy az hogy mikor még alig rebegnek a kisdedek, már-is selypegő kis nyelvekkel tudnak szitkozódni? Innen vagy, mert más nyelvet nem tanulnak, hanem ezt a pokol-bélit tejjel együtt szopják töletek”. (I/3/3–3)

- „Nintsen merem mondani e Világon sem eretnek, sem Pogány Ország, a mely ez iránt hasonlőbb volna pokolhoz Magyar Országnál: mert melly Országban annyiszor káromlyák az ő Teremtőjüket? Melly országban annyiszor ördögnek nevezik a Teremtőt, mit ebben a mi meg-nyomorodott hazánkban? Mit hallani többször a házakban, az utzákon, és mezőkön mind az átkot, szitkot, és káromkodást? Még pedig az Asszonyoktól-is, kik közzül némelyek olly tziifrán tudnak káromkodni, hogy a Magyar katonák-is tanulhatnának tőlük”. (I/3/8–2)

- „De most sokaknak nagyobb gondgyok vagy az ő Patronusok napján a' pohár meg-adásra, hogyses a' gyónásra, és az áldozásra”.

- „Sokan kiváltképen az együgyűek közül, olyan vélekedésben vannak, hogy ámbár egészen az okosságokat borba temessék is, nem vétkeznek halálos-képen, hanem ha ki-adgyák, és ki-okádgyák a bort; nem tudván, hogy a hányás maga-szerént csak nem vétek, hanem használ is a test egészségének: mert ha az a materia, amellyet ki-okádnak benne maradna, valami nyavalyát és betegséget okozna benne. Azért ki-ki vagy ugy értsed a dolgot, hogy akár okádgy, akár ne, de ha annyit iszol, hogy részegségeddel el-temeted benned okosságodat, halálos-képen vétkezel”. (I/3/7–1)

- „A prédikációkból is és a sz. írásból tréfát és csufot üznek, ha pedig őket ezekről valaki megszólítja átkozódnak, szitkozódnak és káromkodnak. Kivált-képen pedig a részesség annyira a buja szerelemnek, a rut és otsmány beszédeknek, a fajtalan tsókoknak, a szemérmetlen tapogatásoknak, és a fertelmes paráznaságnak”.²⁵⁶

²⁵⁶ Szentpéteri István református lelkész a részesség bűnéről: „Testeket és lelkeket az ördög bordélyává és pervátájává változtatták, szívek tellyes útálatos gerjedéssel, szemeik paráznául villognak, szájok ama

- A részegség szegénységre juttatja az embert: „Mert a részegesek amit hetedszaka nagy munkával, és fáradsággal gyűjtenek, azt Vasárnap, vagy Innepnap lyukas zsákba azaz: hasokba teszik. És ha magok meg nem vallanák is azt meg-vallanák a feleségek és a gyermekek, akik otthon az étlenség miatt alig tengődnek”.
- „Mert úgy-is az Iffjúság maga-szerént hajlandó a’ testi gyönyörűsége: annál inkább pedig ha fajtalan baráttya léssen. Mert attól éktelen szókat, szerelmeskedő énekeket, motskos históriákat, búja verseket, kérésére-való nyájas beszédeket hallani”. (I/1/5–2)
- „... Mingyárt azért némellyek fel-öltözvén, némellyek énekelvén, minden Tzeremoniákat, amellyekkel az Anya-Szentegyház szokot élni a Sz. Misének áldozattyában tsúf-képpen elkövetének”. (II./2/7–3)

tisztátalan szerelemtől paráznáktól szerzetetett szemtelen czikornyás, és pajkos nótájú verseket kintornálnak, magokat az ocsmány bordélyból költ pajkosok szájához illendő s tserére való trágárságokban gyönyörködttetik, hunyorgatnak, ölelgetnek, tsókolódnak, tapogatnak, és néhánykor a tselekedetre is erumpálnak, kifakadnak. Bizonyosság erre a mi világunk” (Ht. C3v)

Idézi: CSORBA, <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csorbadavid-predik.htm>

A nép körében élő, a részegséget bocsánatos bűnként felfogó példa a *Parasztbibliából*: „A részög embőr lelke. Mikor az Isten a világot teremtette, az ördög az Istentől a részög embőr lelkét kérte. Azt mondta, hogy amöllik embőr eccör mögrészögszik, annak a lelke lögyön az övé. Az isten látta, hogy a részög embőr a halálos ágyon mögtér, nem egyezett bele”. LAMMEL-NAGY, 2001, 23.

4. A TÁNC MINT BÜNTETÉS – motívumvizsgálat

Ez a néhány szemelvény is elegendő volt talán arra, hogy lássuk Taxonyi gyűjteményében igen jelentős csoportot alkotnak a *folklorisztikus elemeken alapuló exemplumok*, közöttük bőven találunk példát hiedelmek, babonák jelenlétére és felfedezhetünk számos balladai, legendaballadai, népmesei kapcsolatot. Az *Esztendeig történő táncsal való büntetés* (I./1/11) témájának kultúr- és műfajttörténeti viszonyrendszerét vizsgálva ízelítőt kaphatunk abból, hogy egyetlen motívum *élete* is milyen széles spektrumú lehet, milyen változatos és kiterjedt kapcsolatrendszerekkel bírhat.

A történet szerint 1012-ben *Saxoniában* karácsony éjszakáján egy templomban *némely trágárok* táncolni, mulatozni kezdtek, az intések ellenére *annál inkább tsintalankodának, ugrándoznának és sikoltának*. A megbúsult pap erre megátkozta a *pajkosokat*, s Isten azzal büntette őket, hogy egy évig táncolniuk kell megállás nélkül. Ezt a táncot így írja le a jezsuita szerző:

„Világ kezdetétől fogva nem volt ennél tsudálatosabb tántz. Mert se nem ettek, se nem ittak, se nem aludtak, se tsak egy szempillantásig meg nem pihentek, hanem egész tizenkét holnapig éjjel nappal minden szünet nélkül tántzot jártanak. És ami ezt a tántzot még tsudálatosabbá teszi, soha el nem fáradtanak, se ruhájuk meg nem kopott, se eső, se hó reájok nem esett, sem a hévség nyáron sem a fagy télen nekik nem ártott, mert nem érzették azt, hanem tsak tsupán a tántz volt az ő büntetésük. Hanem minthogy nyelvekkel is vétkeztenek, rut buja énekeket énekelvén, az azzal büntettetett meg, hogy egész esztendő által tsak egy kukkot sem szólhatnak, meg-sem motzanhatnak, noha sok kérdéseket tettek vólt eleikbe. Egy ember, ki akarván szabadítani a hugát a tántzolók közül, olly nagy erővel vonnya vala ki, hogy a karját is a testétől elszakasztotta, amellyet meglátván a kezébe, igen megijede és ijedtében nagyon kezde kiáltani: a huga semmi jelét nem mutatta fájdalmának, hanem mind egyre, mint az előtt tántzolt. Az elszakadot karjának sebéből semmi vér nem folyt ki, mintha az nem test, hanem tsak fa lett volna. A tántz helyén ugy alá-tapodták a földet, hogy elsőben térdig, az után tzombig, végre melyig-való verem lett belőle. Szinte mikor a tántzos büntetésnek ideje ki-tölt vólna, Sz. Heribertus Koloniai Érsek, a'ki bé-menvén a tzinterembe, mind fel-szabadítá őket azoktól, és a Templomba vezetvén, a Penitentziára inté, meg-gyóntatá, büneikből meg-óldozá, és az Istennel meg-békélteté. A Gyónás után az Asszonyok migyárt ki-múlánke világból. Férfiak közzül némellyek egynéhány napig, némellyek pedig egynehány esztendeig-is éltek.

De hogy e büntetésnek jele rajtok meg- maradna, és mások példájukból tanulnának, az egész testek éjjel nappal reszketett”.

Miért válik közkedveltté egy téma, miért fogadja el és őrzi meg sajátjaként egy közösség? Bizonyos témák, motívumok azért nem hullanak ki az emlékezet hálójából, mert az ember testi-lelki életének alapfunkciójaként szolgálnak. Esetünkben a táncnak, énekeknek az emberek életében elfoglalt központi helyét nem szükséges magyarázni: a tánc át- meg átszötte ünnepeit, de a hétköznapjait is gyakran színesebbé tette. A fiatalság egyik legkedveltebb szórakozása volt a múltban is, a táncalkalmak jelentették egyúttal a fiatalok ismerkedési lehetőségeit és az emberekkel való érintkezés társas formáit is.

Az ehhez a szórakozási formához fűződő ellentmondásos viszony is évezredek múlta tekint vissza. Már a Bibliában találkozunk a tánc motívumával.²⁵⁷ Az egyházatyák szerint a tánc időpazarlás, világi fényűzés, bolondság, az ördögtől származik.²⁵⁸

A hazai latin nyelvű prédikációkban Temesvári Pebárt és Laskai Osvát is többször beszél a tánc *bűnéről*.²⁵⁹ A prédikátorok a táncot a részegeskedéshez, káromkodáshoz, szexualitáshoz, pajzán dalok énekléséhez, dohányzáshoz kötik, a táncosokat az állatokhoz hasonlítják (majom, szamár, kecske, medve), haszontalan időpazarlásnak, házasságok megrontójának, az erkölcstelen látás és tapintás helyének tartják. Tóvay Nagy Péter összegyűjtötte tanulmányában a 16. századi prédikációkban megjelenő feltételeit, ismérveit a táncnak, és Pázmány Péter, Gyulai Mihály, Pathai Baracsi János, Szentpéteri István táncellenes érveit is.²⁶⁰ „A részeges könnyebben hajlik a trágár beszédre, a fajtalan táncra és nótára, amelyek miatt a test fölötti kontrollt veszítve az ember könnyen erkölcstelen cselekedeteket vihet véghez”.²⁶¹

²⁵⁷ Az Ószövetségben több mint harminc, az Újszövetségben nyolc esetet rögzített Tóvay Nagy Péter. TÓVAY NAGY, 2004, Melléklet 1.

²⁵⁸ Uo, 171-172.

²⁵⁹ A tánc témájában íródott prédikációk teljes vonatkozó részletét közli TÓVAY NAGY, 2004, 212-221.

²⁶⁰ Uo, 221-260, Még: Sajószentpéteri István református lelkész *Ördög szára bordája* „dohányzás elleni” tematikus művének példáit idézi SZALÁNSZKY, 2008, 43-44., vö. még PATHAI BARACSI János református püspök *Tánc felboncolása* (Debrecen, 1683, RMK I, 1296.), GYULAI Mihály *Fertelmeskedő s bujálkodó tánc jutalma* (Debrecen, 1681, RMK I, 1255.), 1649. DIÓSZEGI BÓNIS Mihály a részegség ellen., 1682., SZENCZI A. Pál: *Részegesek jajos pohara* és SIMON Máté prédikálja ki a káromkodást, a táncot: *A tántzbéli mulatságról tíz prédikációk*, Vác, 1800.

²⁶¹ CSORBA Dávid, *Egy eltűnt prédikáció margójára* című tanulmányában Szentpéteri Istvánnak a *profán élet kínálta kárhozzátandó cselekedetek feddéséről, kipredikálásáról* részletesen értekezik. vö. *Tánc pestise*, Debrecen, 1697.

A tánc, a zene, a dal mindig szorosan érintkezett az erkölcstelenség, léhaság fogalmával, ugyanakkor eredendően, minden tiltás ellenére az emberek kedves, nélkülözhetetlen sajátja maradt.²⁶²

Taxonyi is mint a fiatalokra leselkedő egyik legdúsabban arató bűnt többször is felemlíti: „(...) mennyire vigad az ördög, mikor látta, hogy az iffjúság öszve gyülekezik a tántzra. Mert valóban ez az ő gazdag aratása. Itt arat ő fajtalan beszédek, rú szerellem énekeket, fertelmes ölelgetéseket, otsmány tsókokat, tisztátalan gondolatokat, buja szerelemmel lángoló kívánságokat, szemérmetlen tapogatókat, szüzességének el-vesztését, és a’ Szent Házasságnak törését”.

A *Tükörökben* még egy *rettenetes példát* ír rendtársától, Páter Segneri Páltól idézve a táncolók büntetésére: „Neápolis Országban, úgy mond, vagyon egy nagy hegy, a’ mellyen az azon épített Boldog Aszszony Templomáról, Bold. Aszszony hegyének neveznek. Ahoz a Templomhoz a körül-való faukból, és Városokból közönségesen hat eze ember szokott öszvegyülni Pünkösöd Ünnepeiben. Ezer hatszáz tizenegyedik esztendőben-is hasonló-képpen öszvegyültek vala: deaz ájtatosság helyet az egész étszakát tántzban, és egyéb vétkekben, mellyeket szégyen kimondani, el-töltöttek-vala. El-nem –suenvedhetén Bóldogságos Szüz MÁRIA, noha egyébaránt Irgalmasságnak Anyja, ezt a nagy istentelenséget, öt embernek láttára két égő szövétneket kezeibenviselvén, Menyből a hegyre alá-szálla; és azt az épületet, a’ melly a Prótzessió-járóknak épített vala, meg-gyújtván, földig hamuvá téve, és benne öt ezer embert tüzzel meg-emészte: Mikor halálok után, kik vólnának őket meg-visgálgálták vólna, találának közöttük némelly férfiakat, akik Aszszony ruhába, és némelly Aszszonyokat akik Férfi ruhába, hogy szabadosabban latorkodhatnának, öltöztenek vala”.

Ennek a rendkívül népszerű és elterjedt középkori exemplumtárgynak, a tánclegendáknak több változata, feljegyzése, sőt elemző ismertetése is megtalálható a szakirodalomban. Katona Lajos tárta fel a ballada középkori gyökereit, majd Binder Jenő, Zlinszky Aladár ismertette a történet eddigi legrégebb, 11. századi variánsát, a *kölbigki táncosok* történetét. Balogh József pedig a motívum vallástörténeti hátterét is feltárta a középkor „temetői táncok” magyarázataként.²⁶³

²⁶² A tolvajság, paráznaság, táncolás, ünneprontás, káromkodás, becstelenítés büntetésének gyakorlatáról ír IMREH István, *A törvényhozó székel falu*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983, 108–120.

²⁶³ KATONA, 1899, 954., ZLINSZKY, 1900, 283–286., BINDER, 1900, 20–25., KATONA, 1900, 421., KATONA, 1900, 297–311.

Ujváry Zoltán Bornemissza Péter *Postilláiban* mutatta be az ünneptörés, ünneprontás motívumát.²⁶⁴ Az ünnepeken végzett munka különféle büntetésiről – kövé válás, kígyók-békák támadása, villámcsapás, ünnepnapon sültt véres belű kenyér – bővebben Molnár Antal értekezik.²⁶⁵ Maga Taxonyi kicsit engedékenyebben beszél az ünnepnapokon is dolgozó emberekről: „Nem tagadom ugyan, hogy a szolgáló legényeknek, és lányoknak nem volna szabad üllő napokon (de úgy ha arra hétköznapi időt nem találnak) egy, vagy leg-felyebb két óráig Vetsernye avagy Litánia után ruhájokat meg-föltozni). De félnap, annál inkább napestig varni, avagy más munkát tenni halálos véték”. Példaként idéz egy asszonyt, akinek ünnepnap varrt ruhája *egészszen vérbe merült*, egy molnárt, akinek kezéhez ragadt a kalapácsa, a szántani készülő parasztot, akit ökreivel és ekéjével együtt az égből alászállott tűz emésztett el. (I/1/11–1)

Taxonyi példázatos történetének egyik első felbukkanása 1501-ben, Laskai Osvát *Biga salutis* kötetében található: „Az Úr 1014. esztendeje körül tizenkilenc táncos, akik közül hárman nők voltak, Karácsony vigíliáján egy szászországi faluban Szent Magnus templomának temetőjében táncot jártak, a szokásoktól eltérve táncukkal megzavartak egy papot első miséjében, melyet áhitattal végzett. Ám mivel nem akartás abba hagyni, megátkozta őket, mondván: Bárcsak így táncolnátok egy álló esztendeig! És így lett, egy álló esztendeig táncoltak. S mikor megpróbálták kivonni a táncból a pap egyik lányát, kitépett karokkal táncolt tovább. Végül Szent Heribert, Köln püspöke feloldozta őket.”²⁶⁶

Molnár Antal kutatásának köszönhetően tovább gyarapodott a táncos büntetés motívumát őrző művek száma. A Vatikáni Apostoli Könyvtár Ferrajoli-gyűjteményében találta meg Ivan Tomko Mrnavić eddig ismeretlen, 1629-ben datált *Ünnepontók Pozsegán* című művét, melynek szüzséje szinte teljesen megegyezik a Taxonyiével:

„1629. július 15-én fra Martin, a pozsegai bosnyák ferences plébános a vasárnapi misén a helyi szokás szerint kihirdette a következő hét ünnepeit, és különösen a hívei figyelmébe ajánlotta Szent Illés napját (július 20). Már csak azért is, hiszen a bosnyák katolikusok ezt a szentet Nagy Szent Gergely pápa mellett védelmezőjüknek tartották, sőt a helyi muszlimok is tisztelték. A páter emlékeztette a katolikusokat arra a kötelezettségükre, hogy az ünnepet a Gergely-naptár szerint üljék meg, és ne a szakadárók rítusa, vagyis a Julianus-naptár szerinti Illés-napot ünnepeljék.

²⁶⁴ UJVÁRY, 1999, 1193–1198.

²⁶⁵ MOLNÁR Antal, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*, Bp., 2003, 110.

²⁶⁶ Idézi: TÓVAY NAGY, 2004, 176.

A mise után az egyik tekintélyes katolikus parasztembert komoly kétségek kezdték gyötörni: arra a napra már előkészítette a gabona betakarítását. A családjával megtanácskozva a dolgot többen azt javasolták, hogy halassza el a munkát. Ennek legnagyobb akadályát az jelentette, hogy más napokon a rokonság többi tagja a saját földjén fog dolgozni, ezért az ünnep a legalkalmasabb a közös munkára, és egyébként sem gondolta, hogy ezt a napot oly nagy becsben kellene tartani, mint a pap mondta. Ekkor a felesége (mint a bibliai Jób vagy Tóbiás asszonyai) rázendített: ne legyen annyira aggályos a római naptár megtartásában, hiszen nyugodtan megülhetik az ünnepet a keleti rítusúakkal együtt. Különben is, tette hozzá, Illés nyilván még élt az új naptár szerinti ünnepekor, ezért célszerűbb megvárni a halálát és azután ünnepelni, mint a többi szentet. A férj elfogadta az asszony tanácsát, és az ünnepen az egész rokonság, összesen tizenketten (hét lány, három fiatalasszony és két szintén nős fiatalember) hozzáfogtak a munkához. Az arra haladók közül többen figyelmeztették az aratókat, de az impertinens asszony ugyanúgy tréfálkozva letorkollta őket, mint a férjét.

Egészen délig dolgoztak, majd megebédeltek, utána pedig az errefelé szokásos, az ókori kartánkra emlékeztető körtáncba fogtak. Ekkor azonban lesújtott rájuk Isten büntetése: amikor be akarták fejezni az éneket, amelyre ezeket a táncokat járják, mindnyájan megnémultak, és többé egyetlen szót sem tudtak kiejteni, viszont a táncot nem tudták abbahagyni; eljött az éjszaka, de ők még mindig táncoltak. A hosszú és néma tánc hírére sokan összefutottak, de erővel sem tudták megállítani vagy szétválasztani őket. A táncot éjszaka és a következő nap, szombaton sem tudták félbeszakítani, a látványosság híre pedig a környező falvakból is idecsalogatta a katolikusokat, sőt a törököket, a szakadárokat és az eretnekeket is.

Pont ebben az időben vizitált Pozsegán Toma Ivković scardonai püspök és boszniai apostoli adminisztrátor, aki fra Martin társaságában kiment a mezőre, és megpróbálta az ilyenkor szokásos ördögűzéssel, imával és szentelt vízzel megállítani őket, de hiába: Isten haragja nem szűnt meg a szerencsétlen táncoló csapaton, és egészen vasárnapig folytatták néma táncukat. A püspök és a plébános Isten akaratára bízva sorsukat visszamentek Pozsegára, hogy a vasárnapi misét megtartsák, különösen mivel Mária Magdolna, a nagy bűnbánó szent napjára esett. A szentmiseáldozat bemutatásának pillanatában az ünneptörök, negyven órás tánc után egyszerre zuhantak a földre, mind a tizenketten holtan. Csupán egyetlen fiú maradt életben, aki arra járva a tánc kezdetekor állt be közibük. Bár ő is a földre zuhant, de nem sokkal később felállt, hogy élő tanúja legyen ennek a csodálatos esetnek”.²⁶⁷

²⁶⁷ MOLNÁR, 2008.

Trostler József is megtalálta a *Landelinus ifjújának szörnyű esete (Kolozsvár, 1762.)* című németből fordított műben az ünneprontók tárgyát.²⁶⁸ E történet eredetijét, Hevenesí Gábor 1685-ben Grácban megjelent művének fordítását (*Aucupium innocentiae* Nagyszombat, 1712., 1732.) és magyarországi *pályafutását* Tarnai Andor részletesen bemutatja, elemzi. Utal Taxonyi János munkáira is, mint az „olcsó és olvasmányos példa és erkölcsi oktatás” hagyományát folytató gyűjteményre.²⁶⁹

Katona Lajos talált rá arra a ponyvanyomtatványra, amely ugyanezt a témát rimes változatban, már a befogadók - s így a műfaj - módosuló (popularizáció!) igényeihez igazodva kínálja:²⁷⁰

- „(...) 7. Történt Mátyás napja után, Vásárnapon fársáng farkán, hogy templomba harangoztak, ezek kortsmán iddogaltak
8. Tíz Leányok hat Legények, ezt mondták ők szegények, még be-fognak harangozni, addig mennyünk múlatozni.
9. Mindjárt a kortsmára mentek, az asztal mellé le-ültek, pálinkát ittak, ugráltak, Prédikáziót el mulatták.
20. A Pap oda több emberrel, ment beteghez az Istennel, más emberek térdepeltek, ők táncoltak és nevettek.
22. A szegény öreg szüléik, sírással így szólának nekik: Mind örökké tántzoljatok, Oh ti átkozott magzatok.
24. Musikusok tántzot vonnak, ők még mostan-is tántzolnak, mint a bolondok futkosnak, nyúgodalmat nem találnak.
27. szakadoznak a ruhájok, börtől üres kezek talpok, ki nézi látja tsontjokat, szerentsétlen vigságokat.
31. Rút tántzokért érdemlették, eztet büntetésül vették, szüléiket nem tisztelték, mit akartak azt mívelték.
32. Azért édes gyermekeim, jól éljetez szerelmesim tisztellyétek Atyátokat betsüljétek Anyátokat.

²⁶⁸ TROSTLER, 1927, 8.

²⁶⁹ Hevenesinél a „bűnre csábító veszedelmek: a rossz társaság, a „gonosz beszélgetés”, az „édesgető asszonykák társasága”, a tánc, a színház, a szerencsejáték, a „tisztátalan könyvek”. Bővebben: TARNAI, 1966, 166-171

²⁷⁰ Egy rettenetes iszonyú és hallatlan lett dolog, valamely zabolátlan tántzokról, Kiket az Úr Isten ebben az 1753. Esztendőben Virim Cseh-Országi Városban meg-büntetett, másoknak meg-intésére, és példájára elő adatott. Nyomtatott 1764. Esztendőben, Közreadja: KATONA, 1900, 298–302.

33. Az Isten meg-áld titeket bódogítja élteteket, ád ti néktek bőven áldást, halál után boldogulást”.

A halálra táncoltatás motívuma népballadáinkban is megjelenik. A téma eleve kínálja magát e műfajnak, s a meglévő táji változatok jelentős száma is a tartalom és a forma talán legautentikusabb találkozását sejtetik. A büntetésnek ezzel a tragikus válfajával találkozhatunk Moldvában (*Székvári Mariska*), Gyimesben (*Szegedi Mariska*) a Mezőségben (*Szóllósi Erzsébet, Húzzátok cigányok, Tollas Erzsébet*)²⁷¹

Arany János *Ünneprontók* című műballadája is ezt a témát dolgozza fel.²⁷²

(...) Hát íme, kapóra, dudás közeleg.
Egy sanda, szikár, csúf szőrös öreg,
Tömlője degeszre fújva;
Füle táján két kis szarva gidának,
Mintha neki volna szarva magának
Sípján már billeg az ujja.

"Ide, a Jebuzéus pofádat!
Mert megkeserüli a hátad."
"Uraim, de papolnak ott-benn..."
"Hát baj neked az; pogány hitűnek?
Az enyém - ha töröm, ha nem - ez ünnep
Enyém, ha szidom; ez az Isten!"

Ravaszul mosolyog fél szája hegyén
S rákezd a dudáját halkal a vén,
Minden sark billeg a táncra;
Azután vidorabb lesz, majd sebesebb;
A tánc is utána pörébb, hevesebb,
Amint kopog és szaporázza.

(...) Már józanon a fiú, az apa, férj
Mennének is - íme, közelget az éj
Nyújtják kezöket nagy-epedve;
A táncosok arcán vérkönyű hull:

²⁷¹ *Balladák könyve*, Kriterion, 1971. KALLÓS Zoltán gyűjtése.

²⁷² *Arany János költői művei I.* Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 409.

De a láb még egyre bokázza vadul,
Viszi a tánc ördögi kedve.

Éjfélthogy üt a toronyóra közel,
Kénkő fojtó szaga terjedez el;
S mint szél ha forogva ragad port:
Úgy táncol el, egy bős harci-zenére,
(Mondják, a pokol tüzes fenekére)
Az egész örvongó csoport.

Népmeséinkben érdekes módon nem emberek büntetése a tánc, hanem a furfangos főhős a sárkánynak furulyázik, s az addig táncol míg végül elpusztul (*Jancsi a kanászgyerek*), vagy egyik legismertebb mesénkben, a *Csillagszemű juhászban* a medve legyőzésének az eszköze a végnélküli, megállíthatatlan, halálig tartó tánc.

Ez az alapmotívum található a *kimuzsikálás, kitáncolás* szokásában is: rendszerint egy lány legénnyel szembeni illetlen, sértő viselkedését, gögjét, gúnyolódását bünteti így a közösség. Ilyenkor a bosszúálló legény egy nagy multság vagy lakodalom közepén hirtelen megállítja a zenét, kitarva a mulatóhelyiség ajtaját fennhangon kiküldi a lányt, miközben a cigányokkal a nótáját húzatja. Más esetben kitáncol vele az ajtón és otthagyja. Ennél nagyobb szégyent szinte elképzelni sem lehetett, így sokszor bizony a lány öngyilkosságával végződött ez a fajta megbélyegzés: *Kitáncolta nem csak a teremből, de a világból is.*²⁷³

Talán ez a néhány példa is meggyőzően szemléltette, hogy milyen nagy számban vannak jelen, milyen mélyen és sokszínűen ágyazódtak be népi kultúránk különböző rétegeibe ennek a 18. századi erkölcsstanító gyűjteménynek a példázatai, illetve hogyan őrizték meg, rögzítették ezek a történetek a kor népi tudását.

Katona Lajos szavait tekintjük útravalónak további kutatásainkhoz: „Íme egy újabb példája annak, hogy mi minden akad régi prédikátoraink avatag foliánsaiban, s hogy a folklóre milyen szinte kimeríthetetlen kincsesbányája tárul fel annak előtte, a ki nem restelli az incunabulumok és középkori iratok szemrontó betűtengerében való halászgatást”.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy bármilyen folklórhagyomány mindig csak a kontextusában értelmezhető, a végső üzenete a fontos. Taxonyi János exemplumként használt

²⁷³ Bővebben: *A kimuzsikálás (Palócz bosszú)*, Ethnographia, 1891, 295–296., *Kitáncolták a világból*, Ethn. 1899, 333.

szövegei tartalmazhatnak mesei motívumot, anekdotaszüzsét vagy népi szólásokat, közmondásokat, de soha nem értelmezhetőek önálló folklórnarrációként, hiszen éppen az „elit kultúra” eszközei a laikusok meggyőzésére, a saját igényei szerint átalakítva.²⁷⁴

²⁷⁴ *PRÊCHER D'EXEMPLES*, 1985, 11–12.

V. ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatunkban azt a gyakorlatot kívántuk folytatni, amely szövegeken keresztül vizsgálja a különféle társadalmi és kulturális jelenségeket, a narratívák – esetünkben Taxonyi János exemplumai és moralizációi – tartalmának megértése, értelmezése révén, a nyelv által megragadható, megteremtett valóságot. Taxonyi a szövegei megformálásakor válogatott a műveltsége, tudása, gyakorlati tapasztalata alapján szerzett nyelvhasználati, retorikai argumentációs formák, eszközök között. Ezek a szerzői választások pedig nem esetlegesek, hanem egyéniségének és korának *szubjektív és szociális jelentőségű tartalmak kifejeződési formáinak* tekinthetők. Ha tehát a *Tükörök* szövegeit mennyiségi és minőségi jellemzői alapján elemezzük, „közelebb kerülhetünk a valóságteremtő nyelvi gyakorlatok lényegéhez”, társadalmi jelenségek, összefüggések megértéséhez. Ezen alapszik a diskurzuselemzés mint kutatási szemlélet és módszer.²⁷⁵

A *Tükörök* szövegeinek értelmezésekor, előre feltételezett kategóriák (elsősorban a számítógépes feldolgozás adatai) jeleit kerestük, feltételezve egy *szövegmögötti* diszkurzív valóságot. Azt, hogy ezek a szövegek miképp *beszélnek, emlékeznek*, a kötetek komplex szintetikus vizsgálatával próbáltuk bemutatni, és a megfelelő fejezetekben összegezni. A disszertáció szöveginterpretációs eljárásainak kidolgozása és alkalmazása a magyar példázatgyűjtemények feldolgozásában egyrésztől szerves folytatása a nemzetközi gyakorlatnak, másrészt pedig egyik első kezdeménye a magyar monografikus kutatásoknak.

Természetesen tisztában vagyunk azzal is, hogy minden egyes példatörténet és tanulságainak önálló, egyedi és átfogó elemzése még újabb, bőségesebb adalékokat szolgáltatna például a magyar történelmi tudat, nemzeti hagyományok alakulásáról, az exemplumok további intertextuális kapcsolatairól, a prózastílus nyelvi összetevőiről vagy folklórkölcsönhatásairól. Ennek a kutatási iránynak jelen esetben csak a kijelölésére volt lehetőségünk, most a kötetek komplex vizsgálatát tekintettük feladatunknak.

Az irodalmárok, folkloristák, történészek többnyire elszigetelt, szakspecifikus vizsgálati módja helyett interdiszciplináris megközelítésben értelmeztük Taxonyi gyűjteményét. Ehhez kiindulási alpnak Dömötör Ákos exemplum–meghatározását fogadtuk el, vagyis az exemplum a folklorisztikai kutatás számára *modellfogalom: struktúraképző eszköz, a valóságra irányult elvek csoportosító rendszerét mutatja.*²⁷⁶ Taxonyi János 18.

²⁷⁵ Bővebben: GLÓZER Rita, *Diszkurzív módszerek = Közösségtanulmányok: Módszertani jegyzet*, szerk. KOVÁCS Éva, PTE–BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 2008, 260-267.

²⁷⁶ DÖMÖTÖR Ákos, *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*, MTA Néprajzi Kutatóintézete Bp., Folklor Archivum 1992/19, 7.

századi gyűjteményét a korabeli néphagyomány, népnyelvi elemek, népköltési műfajok és a példázat érintkezésének, egymásra hatásának termékeny vizsgálati terepeként is elemeztük. A bőséges szövegpéldák közlése révén feltárult a *kommunikáció folklórja*. A kor vallásos retorikai, didaktikai gyakorlatának megfelelően jezsuita szerzőnk nyilvánvalóan bőségesen élt a hagyományos egyházi argumentációs eszközökkel, elsősorban a Biblia – a befogadók számára is fundamentumként elfogadott, ismert és hiteles – tanúsító erejének citálásával is. Így két hagyománynak való szerzői megfelelés kényszer, a prédikatori gyakorlatból adódó *kettős kultúra* hatása figyelhető meg Taxonyi János szövegalakító gyakorlatában.

Taxonyi János exemplumait a kultúrák közti kommunikációs jelenségként vizsgáltuk. Ahhoz, hogy bármely példát be lehessen építeni egy kor/szerző meggyőzőési stratégiájába, meg kell egyeznie az általuk képviselt etikai szisztémák együttesének. Ennek pedig a közös hagyomány a biztosítéka. Ez a hagyomány pedig csak egy *közös nyelven* artikulálódhat. Tehát a példázat hatékonyságának tekintetében kitüntetett szerepet tulajdonítunk annak a mindenkori *közös nyelvnek, közös hagyománynak, életmódnak*, amely értelmezte, aktualizálta, *élővé* tette a készen kapott szövegeket, s így részévé vált egy jelentést, értéket adó közlésfolyamatnak. Ebben az értelemben Taxonyi műve – különösen a *Tanúságok* saját szövegei – mint *a beszélt nyelv mindennap használt beidegzett szerkezetei*, segítik azt a mechanizmust, amely az adott kultúra hosszú távú emlékezetét karbantartó szövegeket létrehozza.²⁷⁷ A szószerinti idézetek nagy számát és terjedelmét a *nyelvnek* ez az értelmező funkciója indokolja.

A történeti és narratológiai vizsgálataink révén bizonyítottnak látjuk, hogy az exemplum alakíthatósága, *folyékonysága* a példázatos-beszéd évszázados *sikerességének* a záloga. Ez a fajta alkalmazkodó képesség pedig a használók folyamatos, kölcsönös kommunikációjának az eredménye. Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy az exemplumok hatékonyságát esetről–esetre, országról–országra, periódusról–periódusra kell vizsgálni. Így minden gyűjtemény egyedi, önálló alkotásként is értelmezhető.

Vizsgálataink alapján úgy véljük, hogy *exemplumnak* tekinthető bármilyen narratív szövegegység vagy képzőművészeti alkotás, ha funkciója kapcsolatos az elvárt morális, vallásos intenciókkal, ha valamely példa általi tanítás, meggyőzés, értelmezés a használatának célja. Így az exemplum mindig a kor, a használói által meghatározott fogalom. A példázat az *életrehívó* funkciója által definiálódik! Ha ez már nem tartozik hozzá egy szöveghez, akkor nem is tekinthető exemplumnak. Taxonyi János példázatos története – legyen *lőtt* vagy *költött*

²⁷⁷ HOPPÁL Mihály, *Elbeszélés és emlékezet = Folklór és közösség*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1988, 59.

dolog – *megvilágosít, bizonyít, könnyíti a megértést és még gyönyörűségebbé is teszi az igazságot*. Exemplum-használatának elsődleges célja, a hitigazságok értelmezése saját korának nyelvi valóságaként, az erkölcsi tanítás elsődleges szándékával, a gyakorlati tapasztalatokból következő hasznosság igényével. Egy alacsonyabb műveltségű olvasóközönség esetében az évszázados példaszövegek aktualizálását, fennmaradását leginkább ez a mindenkori életformákhoz alkalmazkodó popularizálódó szövegváltozat biztosítja.

Vizsgálataink szerint tehát az az elsősorban esztétikai, alkotói önállóság tekintetében minősítő irodalomtörténeti tétel, mely Taxonyi művét csak jól sikerült fordításnak, átvételnek, pusztán kompilációnak tekinti, feltétlen árnyalásra szorult. Úgy véljük, hogy már maga a műválasztás, és a fordítás tetten ért *nyelvi szabadsága* egy olyan egyéni értelmezői gesztus, amely Taxonyi János *saját* művévé (is) tette az *összeszedett* történeteket. Ennek belátásához azonban, feltétlenül különbséget kell tenni Taxonyi *önálló példatörténetei* és az azokat követő *3 Tanúságok* között. Az eddigi irodalomtörténeti kutatás a *Tanúságokat* jobbra csak a főszövegnek tekintett 72 önálló elbeszélés járulékos didaktikus magyarázatainak minősíti (le), szinte tudomást sem vesz róla. Így eddig fel sem merült, hogy a Taxonyi által is tudatosan megkülönböztetett, két alapvetően eltérő szerkezetű, funkciójú szövegegységet elsődlegesen a *Tanúságok* szövegeire alapozva, mint jellegzetes *szerzői értelmezői lehetőségeket* rejtő, s ezáltal funkcionáló – élő, ható – narrációként vizsgálja. Pedig ez a fajta megközelítés visszahat, minősít(het)i a *főszövegeket* a tudatosan vállalt, „jelenidejű” *megvilágosító* szerepéből adódóan. Nem tartjuk véletlennek ugyanis, hogy az antik szerzők életközeli, profán, és *költői* történetei a tanulságok szövegegységeiben ilyen nagy számban jelennek meg. Itt kapnak helyet a személyes tapasztalatokból származó példák is, amelyek szinte mindegyik *főtörténet* tanulságai közt jelen vannak, hangsúlyosak, meghatározóak. Taxonyi korabeli olvasóközönségének *Isten igazságát* elsősorban ilyen élhető és élvezhető módon, értelmező nyelven lehet hatékonyan közvetíteni, ezek a példák lehetnek *az akarat megindításának hathatós módjai*.

Taxonyi János életével és munkásságával mindeddig nem sokat foglalkozott az irodalomtörténeti kutatás: a róla szóló egyetlen monográfia éppen 100 évvel ezelőtt készült. Reményeink szerint ezt az adatgazdag, alapos filológiai bűvármunkát sikerült kiegészítenünk, modern értelmezési szempontok alapján továbbgondolva egy tágabb kultúrtörténeti perspektívába helyezni szerzőnk életművét, különösen pedig a fő művének tekintett *Tüköröket*.

Taxonyi János 18. századi szavai a ma emberének is példát, útravalót jelenthetnek:

„ Azért azon legyünk, hogy a'mit füllel hallunk, tselekedettel tellyesítsük. Mert tsak azok *Bóldogok, a'kik hallyák az isten Igéjét, és meg-örzik azt, Sz. Luk. II.* Én-is kívánom a' kegyes Olvasónak, hogy az Isten Igéje, a'melly e' Könyvnek Tanúságiban foglaltatik, olly foganatos légyen az ő szívében, hogy e' világon a' jóságos tselekedeteknek, és az isteni malasztnak; Meny-Országban pedig az örök ditsőségnek száz annyi gyümölcsét hozza. Melly ditsőséget adgyon minnyájunknak az, a'ki Országának soha nem lészen VÉGE.”

VI. IRODALOMJEGYZÉK

ADAMIK Tamás, *A példa és az enthüméma Arisztotelész szerint = A klasszikus retorikai bizonyítás*, Bp., Trezor Kiadó, 2002, 15–29.

ALAKZATLEXIKON: *A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. SZATHMÁRI István, Bp., Tinta könyvkiadó, 2008, 225–230.

Áldás és átok, csoda és boszorkányság: Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben, Tanulmányok a transzcendensről. IV, szerk., PÓCS Éva, Bp., Balassi Kiadó, 2004.

Antropológia és irodalom: Egy új paradigma keresése, szerk. BICZÓ Gábor, KISS Noémi, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003.

ARISZTOTELÉSZ, *Rétorika*, fordította, jegyzetek, utószó: Adamik Tamás, Bp., Gondolat, 1982.

ASSMANN Jan, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Bp., Atlantisz Könyvkiadó, 2004.

AT Types of Folktales – The Gold Scales, ATU System, <http://oaks.nvg.org/folktales-types.html>

B. KIS Attila, *Historia elegantissima: A példázat szerepe Enyedi széphistóriájában = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, Adattár a XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35, Szeged, 1997, 253–263.

BÁLINT Sándor, BARNÁ Gábor, *Búcsújáró magyarok: A magyarországi búcsújárás története és néprajz*, Bp., Szent István Társulat, 1994.

BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium I–III*. Bp., Mandala Kiadó, 1998.

BÁN Imre, *A magyar barokk próza változatai = Eszmék és stílusok: Irodalmi tanulmányok*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 186–203.

BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi: A kérdés és megoldatlansága = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY I., TAMÁS A., *Studia Litteraria* XXXII, Debrecen, 1994, 99–117.

BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata*, Bp., Universitas Kiadó, 2007 (*Historia Litteraria*, 23).

BÁRTH Dániel, *Esküvő, keresztelő, avatás: Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, MTA-ELTE, *Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport*, Bp., 2005.

BARTHA Elek, *Vallásökológia: Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*, Debrecen, *Ethnica Kiadványok*, 1992.

- BARTÓK István, “ Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között, Bp., Akadémiai Kiadó, 1998.
- BENDA Kálmán, *A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon*, Valóság 19, 1976.
- BENEDEK Katalin, *A középkori exemplum műfaj Magyarországon = Közelítések*, Debrecen, 1992, 37–63.
- BENEDEK Katalin, *Milyen műfaj a mese a reformációban és a barokkban? Fabula? Mítosz? Találás?* = *Népi Kultúra – Népi társadalom XVIII*, 1995, 105–117
- BENGA Ileana, *A hagyományos narráció a memorat és a mese között*, Néprajzi Látóhatár XV, 2006/3–4, 79–88.
- BERLIOZ, Jacques, *Le récit efficace: L'exemplum au service de la prédication = Mélanges de l'École Française de Rome*, 92–1980–1, 113–146.
- BERNÁTH Lajos, *Magyar népmesék a XVIII. századból*, Ethnographia, 1902/7, 289–301.
- BÍRÓ Ferenc, *A hazai regényirodalom első ötven éve = A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 191–202.
- BITSKEY István, *A Caritas Romana motívuma az irodalomban és a folklórban*, Ethnographia, 2008/4.
- BITSKEY István *Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében = Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, Studia Litteraria XLV, Debrecen, 2007, 11–24.
- BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a kora újkori magyar irodalomban = Mars és Pallas között: Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, 2006, 37–60 (Csokonai Universitas Könyvtár, 37).
- BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai kiadó, 1979.
- BOGÁR Lajos, PAPP Richárd, *A tükör két oldala: Bevezetés a kulturális antropológiába*, Bp, Nyitott Könyvműhely, 2007.
- BREMOND Claude, *L'exemplum médiéval est-il un genre littéraire: Colloque Les exempla médiévaux: nouvelles perspectives*, Saint-Cloud, 27-28 septembre 1994.
- BREMOND-LE GOFF-SCHMITT, *L'Exemplum: Typologie des sources du Moyen Âge Occidental*, Brepols Turnhout (Belgium), 1982.
- BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, „Példákból faragot tükörök”: *Utak és lehetőségek az exemplumkutatásban*, Studia Litteraria, Debrecen, 1994, 91–99. (Papp Andrea néven)

- BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, *Hagyományos Mátyás-képek irodalmunkban*, Művelődés/ 4–5, 1995, Kolozsvár, 14–17.
- BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, *A száz fabula, mint példázat*, Művelődés/3. 1996, Kolozsvár, 9–13.
- BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, „Példákból faragot tükörök”: *Szemelvények egy XVIII. századi exemplumgyűjtemény történeteinek folklór vonatkozásaiából = A meseszöveg változatai*, szerk. Bálint Péter, Debrecen, Didakt Kiadó, 2003, 242–258.
- BUJDOSÓNÉ PAPP Andrea, „Ritka és válogatot történetekből készített Tükörök ”: *A kultúrák közötti kommunikáció egy fajtája a 18. századi magyar társadalomban = Folklór és irodalom*, szerk. Szemerkenyi Ágnes, Bp., Akadémiai Kiadó, 2006, 116–129.
- BURKE Peter, *Népi kultúra a kora újkori Európában*, Bp., Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, 1991.
- CHARTIER Roger, *A világ mint reprezentáció = Narratívák 8: Elbeszélés, kultúra, történelem*, Bp., Kijárat Kiadó, 2009, 35–55.
- CLAUSER Mihály, *Taxonyi János = Száz jezsuita arcél II*, Bp., 1941.
- CORNIFICIUS, A.C. *Herenniusnak ajánlott Rétorika latinul és magyarul*, fordította, bevezető, jegyzetek: ADAMIK Tamás, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987.
- CZACHESZ István, „...” *Hagyomány, kánon és értelmezés a bibliai kultúrában = Kollektív, társas, társadalmi*, szerk. KÓNYA Anikó, KIRÁLY Ildikó, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999. 187–209.
- CSORBA Dávid, *Egy eltűnt prédikáció margójára: Szentpéteri István: Ördög szára bordája*
<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csorbadavid-predik.htm>
- DAVID Jean–Michael, *Présentation = Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Âge/Temps Modernes, Tome 92–1980–1*, 9–14.
- DÁVID Katalin, *A teremtett világ misztériuma: Bibliai jelképek kézikönyve*, Bp., Szent István Társulat, 2002.
- DAXELMÜLLER Christoph, *Zum Beispiel: eine exemplarische Bibliographie (Teil I-II-III)*
- DOBOS Ilona, *Paraszti hagyomány, városi szóbeliség*, Bp., Gondolat Kiadó, 1986.
- DÖMÖTÖR Ákos, *A Gesta Romanorum történetei mint exemplumok = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY I., TAMÁS A., Studia Litteraria XXXII, Debrecen, 1994, 117–127.
- DÖMÖTÖR Ákos, *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*, MTA Néprajzi Kutatóintézete Bp., Folklór Archivum 1992/19.

- DÖMÖTÖR Ákos, *A példázatok szerepe a protestáns szentbeszédekben*, Theológiai Szemle, 1985/1.
- DÖMÖTÖR Ákos, *Példázatok a 18-19. századi protestáns prédikációban*, Vallási néprajz III. Bp., 1987.
- ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikusnépi imádságok*, Bp., Magvető, 1976.
- FORMES MÉDIÉVALES DU CONTE MERVEILLEUX*: Textes traduits et présentés sous la direction de Jacques BERLIOZ, Claude BREMOND et Catherine VELAY-VALLATIN, Stock/Moyen Âge, 1989.
- FABINYI Tibor, *Szóra bírni az írást: Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében*, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1994.
- G. CZINTOS Emese, *Exemplum és fikció határán: a széphistória = Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság–Kolozsvár, 2007, 9–37.
- GÁBOR Csilla, *Káldi György exemplumai = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY I., TAMÁS A., Studia Litteraria XXXII, Debrecen, 1994, 145–157.
- GÁBOR Csilla, *Káldi György prédikációi: Források, teológia, retorika*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2001 (Csokonai könyvtár, 24).
- GADAMER, Hans-Georg, *Retorika és hermeneutika*, fordította Török Tamás, *Lectio* 66–77.
- GAILLARD Aurélia, *Fables, mythes, contes: L'esthétique de la fable et du fabuleux (1660-1724)*, Paris, Honoré Champion Éditeur, 1996.
- GÁLOS Rezső, *Elásott csontok vérzése*, Ethnographia, 1911.
- GEREMEK, Bronislaw, *L'exemplum et la circulation de la culture au moyen âge = Mélanges de l'École Française de Rome*, 92–1980–1, 153–179.
- GLÓZER Rita, *Diszkurzív módszerek = Közösségtanulmányok: Módszertani jegyzet*, szerk. KOVÁCS Éva, PTE–BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 2008, 260–267.
- GÖRÖG Hajnalka, *Képmetamorfózisok: Protestáns képteológia és alkalmazásai a 17–18. század prédikációelméletében és – gyakorlatában*, Erdélyi Múzeum, 63. kötet, 2001, 3–4.
- GULYÁS Judit, *A „mese” szó használata a magyar írásbeliségben 1772-1850 között: „A magyar nyelv nagyszótárának” történeti korpusza alapján = Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*, Artes Populares 23, Bp., 2008, 165–242.
- GUREVICS Aron Jakovlevics, *Az individuum a középkorban (Európa születése)*, Bp., Atlantisz kiadó, 2003.

- GUREVICS Aron Jakovlevics, *A középkori népi kultúra*, Bp., Gondolat, 1987.
- GUREVICS Aron Jakovlevics, *A középkori ember világképe*, Bp., 1974.
- GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág Kiadó, 2000.
- GYENIS Vilmos, *Késő-barokk és népies irodalom*, ItK, 1968, 1–25.
- GYENIS Vilmos, *A reneszánsz széppróza néhány sajátossága: A kispikái elemek funkciója*, Helikon, 1971/ 3-4, 411–427.
- GYÖRGY Lajos, *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*, Bp., 1934.
- GYŐRI L. János, *Az exemplumok szerepe a 17. századi református prédikációinkban = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY I., TAMÁS A., Studia Litteraria XXXII, Debrecen, 1994, 157–171.
- GYÖRKÖS Attila, *Európaiság és regionalitás a középkori példázatokban = Nemzetállam, Szuverenitás, Integráció*, szerk. HÜLVELY István, PALLAI László, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 29–37.
- GYÖRKÖS Attila, „*Non debent predicare fabulas*”: Egy 15. századi franciaországi kézirat példázatainak elemzése és átírása, PhD-értekezés, Debrecen, 2004.
http://phd.okm.gov.hu/disszertaciok/ertekezesek/2005/de_2138.pdf
- HAMMERSTEIN Judit, *Caesarius Heisterbacensis Csodás történetei*, Palimpszeszt, irodalom.elte.hu/palimpszeszt/07_szam/01.htm
- HOPPÁL Mihály, *Elbeszélés és emlékezet = Folklor és közösség*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 1988.
- HUBERT Ildikó, *A magyar prédikációs irodalom a XVI. században*, Vajdasági Könyvtári Hírlevél 9, 1–8.
- Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, Studia Litteraria XLV, Debrecen, 2007.
- JABLONKAY Gábor, *Taxonyi János S. J. 18. századbeli magyar író élete és erkölcsstanító példatára*, Kalocsa, 1910.
- JAUSS Hans Robert, *Une approche médiévale: les petits genres de l'exemplaire comme système littéraire de communication = La notion de genre à la Renaissance*, Genève, Editions Slatkine, 1984, 35–57.
- KATONA Lajos, *A remete és az angyal*, Ethnographia, 1900, 145–154., 199–211., 333–334.
- KATONA Lajos, *Arany Jánosnak „Az ünneprontók” cz. balladája*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1899, 954–955.
- KATONA Lajos, *Az „Ünneprontók”-hoz*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1900, 421–422.
- KATONA Lajos, *Az ünneprontók*, Ethnographia, 1900, 297–309.

- KATONA Lajos, *Az ünneprontók*, Ethnographia, 1901, 87–89.
- KATONA Lajos, *Folklór–kalendárium*, Bp., Gondolat Kiadó, 1982.
- KATONA Lajos, *Irodalmi tanulmányai*, Bp., Franklin-Társulat, 1912.
- KATONA Lajos, *Régi gyöngyök új foglalatban*, Katholikus Szemle, 1900, 523–532.
- KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 1998 (Historia Litteraria 5).
- KECSKEMÉTI Gábor, *Toposzok és exemplumok a história hasznairól a 17. században = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY I., TAMÁS A., Studia Litteraria XXXII, Debrecen, 1994, 73–94.
- KISBALI László, *A filológia bosszúja, avagy Gadamer esete a pietista hermeneutikával = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, Adattár a XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35, Szeged, 1997, 263–281.
- KISS Noémi, *Antropológia és irodalom = Antropológia és irodalom: Egy új paradigma keresése*, szerk.: BICZÓ Gábor, KISS Noémi, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003, 431–436.
- KLANICZAY Gábor, *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Bp., Balassi Kiadó, 2000.
- KLANICZAY Gábor, *A csoda struktúrája = Áldás és átok, csoda és boszorkányság: Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*, szerk. PÓCS Éva, Bp., Balassi Kiadó, 2004, 67–79.
- KLANICZAY Gábor, *Trágárság és civilizáció* (Hay Ágnes gyűjtése kapcsán) = *Folklór – Társadalom – Művészet* 7, Bp., 1981, 60–100.
- KLANICZAY Gábor, *A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe – Salamon*, AETAS, 2008/1, 25–41.
- KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században: Tanulmányok a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez*, Bp., Universitas, 2003.
- KNAPP Éva, *Pietás és irodalom: Irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulat kiadványokban*. Bp., Universitas Kiadó, 2001.
- KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., 1980.
- KOZMA Zsolt, *Jézus Krisztus példázatai*, Iránytű Alapítvány, h.n., 2002.
- KRIPPENDORFF Klaus, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*, Bp., Balassi Kiadó, 1995.
- KRIZA Ildikó, *Mátyás-kultusz és a nemzeti-identitás a felvilágosodás korában = Erdély reneszánsza I*, szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin, SIPOS Gábor, Kolozsvár, 2009, 200–210.
- KRIZA Ildikó, *Legendaballada*, Bp., 1982.

- KUBINYI András, *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Bp., METEM Könyvek, 1999.
- KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004.
- LAMMEL Annamária, NAGY Ilona, *Parasztbiblia*, Bp., Osiris Kiadó, 2001.
- LÁNG Benedek, *Mágia a középkorban*, Bp., 2007.
- LÁSZLÓ János, *Társas tudás, elbeszélés, identitás*, Bp., Kairosz kiadó, 1999.
- LECOY DE LA MARCHE Albert, *La chaire française au Moyen Âge*. Paris, 1886., Slatkine Réprints Genève, 1974.
- LE GOFF Jacques, *Le temps de l'Exemplum (XIII. siècle) = L'imaginaire médiéval*, Gallimard, Paris, 1985, 99–103.
- Legendák és csodák (13–16. század)*, szerk. MADAS Edit, KLANICZAY Gábor, Bp., 2001.
- LES EXEMPLA MÉDIEAVUX: Introduction à la recherche, suivie des tables critiques de l'Index exemplorum de Frederic C. Tubach*, dir. Jacques BERLIOZ et Marie-Anne POLO DE BEAULIEU, Garae-Hesiode, 1992.
- LOVÁSZ Irén, *Szokrális kommunikáció*, Európai Folklór Intézet – Bp., L'Harmattan kiadó, 2002.
- LUKÁCSY Sándor, *Isten gyertyácskái*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1994.
- LÜKŐ Gábor, *A magyar lélek formái*, Bp., 1942.
- M. H. VICAIRE, *La Prédication nouvelle des prédicateurs méridionaux au XIII. siècle, Cahiers de Fanjeaux 6*, 1971, 21–64.
- MACZÁK Ibolya, *Örökölt argumentumok: Ars compilandi és ars excerpendi néhány 18. századi prédikációban = Elorzott szavak. Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, Bp., WZ Könyvek (Szépmíves Bt), 2010.
- MAGYAR Zoltán, *Szent István a néphagyományban*, Bp., Osiris Kiadó, 2000.
- MAGYAR Zoltán, *Szent László a magyar néphagyományban*, Bp., Osiris Kiadó, 1999.
- MÁLYUSZ Elemér, *Magyarország története a felvilágosodás korában*, Bp., Osiris, 2002.
- MARTIN Herve, *Approche quantitative: La place des „exempla” dans les sermons = Le métier de prédicateur à la fin du Moyen Âge*, CERF-Paris, 1988, 486–535.
- MÁRTONFFY Marcell, *Az újszövetségi példázatok irodalma: POÉTIKA ÉS TEOLÓGIA*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2001.
- MÉSZÁROS István, *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, Bp., Szent István Társulat, 2000.

- MERGUET Hugo, *Handlexikon zu Cicero*, Hildesheim, 1962.
- MOLNÁR Antal, *Ünneprontók Pozsegán 1629-ben: Ivan Tomko Mrnavić ismeretlen műve*, Magyar Könyvszemle, 124. évf. (2008.) 2. sz. <http://epa.oszk.hu>
- NAGY Ilona, *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór* (Szóhagyomány), L'Harmattan Kiadó, Bp., 2001.
- NAGY Olga, *A törvény szorításában: Paraszti értékrend és magatartásformák*, Bp., Gondolat Kiadó, 1989.
- NEMESKÜRTY István, *A magyar széppróza születése*, Bp. 1963.
- NEOGATA Bogdan, *Fikcionalizálás és mitizálás az orális prózában*, Néprajzi Látóhatár XV, 2006/ 3-4, 101–120.
- Nyisd meg, Uram szent ajtódat...": Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*, szerk. Barna Gábor, Bp., Szent István Társulat, 2001.
- OLÁH Szabolcs, *Elbeszélhető beszélgetés?* Alföld, 2001/ 2, 113–120.
- PARASZTBIBLIA: Magyar népi biblikus történetek*, gyűjt. LAMMEL Annamária, NAGY Ilona, Bp., Osiris, 2001.
- PARIS Gaston, *Littérature française au Moyen Âge*, 1914.
- PERGER Gyula, *A szójhagyományozódás lehetőségei egy XVIII. századi jezsuita erkölcsstanító példatárban = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Piliscsaba, 2006, 285–298.
- PERGER Gyula, *Két novellamese egy 18. századi példatárban*, Néprajzi Látóhatár, 2001/1–4, 53–75.
- PERGER Gyula, „Szemfény vesztő tselekedetek”: *Bűbájosok és ördögösök egy 18. századi jezsuita erkölcsstanító példatárban*, Korunk, 2005. május <http://www.epa.oszk.hu>
- PIRNÁT Antal, *Fabula és história*, ItK, 1984/2, 137–149.
- PÓCS Éva, *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán* (Válogatott tanulmányok 1), Bp., L'Harmattan kiadó, 2002.
- POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tükre*, Bp., Magyar Helikon, 1978.
- POGÁNY Péter, *Folklór és irodalom kölcsönhatása: A régi váci nyomda működése nyomán I.*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959.
- POLO DE BEAULIEU Marie-Anne, *Exempla et contes populaires = Le conte de tradition orale dans le bassin méditerranéen*, Actes des rencontres de Carcassonne, réunis par Jean-Pierre PINIES, Garae/Hesiode, 1986, 47–68.
- PRÊCHER D'EXEMPLES: Récit de prédicateurs du Moyen Âge*, Présenté par Jean-Claude SCHMITT, Stock/Moyen Âge, 1985.

Marcus Fabius *QUINTILIANUS Szónoklattan*, fordította és jegyzetek: ADAMIK Tamás et al., szerk. ADAMIK Tamás, KALLIGRAM, Pozsony, 2008.

RAJHONA Flóra, *Pázmány Péter prédikációinak latin nyelvű forrásairól*, <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/plaustrum/06RFlora.html>

Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, 2004.

Retorikák a barokk korból, szerk. BITSKEY István, Csokonai Könyvtár 10, Debrecen, 2003.

R. VÁRKONYI Ágnes, *Magasműveltség és népi tudatvilág Magyarországon a 17–18. század fordulóján = Folklór és tradíció I*, MTA Néprajzi Kutató csoport, Bp., 1984, 19–43.

S. SÁRDI Margit, *Két rabló, aki a hűségével megmentette az életét = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY I., TAMÁS A., *Studia Litteraria* XXXII, Debrecen, 1994, 171–181.

S. SÁRDI Margit, *Középkori témák a folklórban és az irodalomban = Folklór és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai Kiadó, 2005, 102–116.

SCHMITT, Jean-Claude, *Les traditions folkloriques dans la culture médiévale*, *Archives de sciences sociales des religions* 52/1, 1981, 5–20.

SCHMITT, Jean-Claude, *Prêcher d'exemples: Récits de prédicateurs du Moyen Âge*, Paris, Stock/Moyen Âge, 1985. (*Introduction*, p. 9-27.)

SCHMITT, Jean-Claude, *Éditer, indexer, interpréter les exempla = Colloque "Les exempla médiévaux: nouvelles perspectives"*, Saint-Cloud, 27-28 septembre 1994.

SÉRA Bálint, SZALÁNSZKI Edit, *Falra hányt ördög: Vallási és hiedelmi motívumok 17–18. századi kéziratok protestáns prédikációkban*,

<http://www.freeweb.hu/garabonczias/dolgozatok/falrahanytordog.htm>

SINKÓ Ferenc, *Csudatörténetek: Száz példa 17–18. századi katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1985.

STRUBEL Armand, *Exemple, fable, parabole: le récit bref figuré au Moyen Âge*, dans *Le Moyen Âge*, 94, 1988, 341–361.

SULEIMAN Susan, *Le récit exemplaire: Parabole, fable, roman à thèse*, *Poétique* 32, (1977) 468–489.

SZABÓ Zsuzsanna, *A sokarcú exemplum: Néhány megfontolás kódexeink exemplumainak készülő katalógusához*, http://semones.elte.hu/?az=319tan_plaus_zsusza

SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988.

SZACSVAY Éva, SZALÁNSZKI Edit közreadásában: *Budai Pál: A' köznép babonái és balvélekedései ellen való prédikációk*, PTE Néprajzi–Kulturális Antropológia Tanszék, Bp., L'Harmattan, 2005.

SZALÁNSZKI Edit, *Ördög és pokol: A dohányosok Sajószentpéterinél (abjekt és heterotópia)*, *Addiktológia*–2008-1, 38–46.

SZÉLES Ágnes, *Emlékezet és mítoszalkotás Vásárhelyi Gergely utolsó művében = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2007, 509–524.

SZILASI László, „szabott módunk” (*Szövegosztályok Bornemisza Péter: Ördögi kísértetek című művében*) = *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, Adattár a XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35, Szeged, 1997, 561–575.

SZILASI László, *A történeti poétika története (1982-2000)* BUKSZ, 2001, 257–264.

TÁNCZOS Vilmos, *Szimbolikus formák a folklórban*, Bp., Kairosz Kiadó, 2007.

TÁNCZOS Vilmos, *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok: Archetipikus szimbolizáció és élettér*, Bp., Püski, 2001.

TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik.”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., 1984.

TARNAI Andor, *Landelinus ifjú*, ItK, 1966/1, 166–171.

TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debrecen, 2010 (Csokonai Universitas Könyvtár, 45).

ThEMA – Thesaurus Exemplorum Medii Aevi

<http://gahom.ehess.fr/document.php?id=434>

TÓTH István György, *Az írott kultúra térhódítása = Magyar művelődéstörténet*, szerk. KÓSA László, Bp., 1998. 136–203.

TÓTH Zsombor, *A történelmem terhe: Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Ariadné könyvek, Kolozsvár, Komp-Press, 2006.

Történeti antropológia, szerk. Sebők Marcell, Bp., Replika Könyvek, Replika Kör, 2000.

TÓVAY NAGY Péter, „Szabad hát a' Táncz?”: *A tánc motívuma a 16–17. századi magyar és latin nyelvű egyházi irodalomban*, SIC ITUR AD ASTRA, 2004, 1-2, 169–260.

TROSTLER József, *Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában: A racionalizmus és irracionális küzdelméhez*, Bp., Magyar Nyelvőr kiadása, 1927.

- TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*, Bp., Argumentum Kiadó, 2001.
- TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Sedes Musarum: Neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*, Csokonai Könyvtár 44, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.
- TÜSKÉS Gábor, *A 17. századi elbeszélő áhitati irodalom európai kapcsolatai: Nádasi János*, ItK, 1992, 579–593.
- TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Universitas Kiadó, 1997(Historia Litteraria 3).
- TUBACH Frederic C., *Index exemplorum: A Handbook of medieval religious tales*, Helsinki, 1969.
- UJVÁRY Zoltán, *Dugonics András példabeszédei: Mondák, anekdoták, szokások*, Magyar Néprajzi Könyvtár, Debrecen, 2009.
- UJVÁRY Zoltán, *Magyar folkórtörténet I.*, Magyar Néprajzi Könyvtár, Debrecen, 2007.
- UJVÁRY Zoltán, „Az Isten igazságának tükörei” Taxonyi János, 1677–1746. *Ethnica*, 2009/1, 7–10.
- UJVÁRY Zoltán, *Az ünneptörés – ünneprontás és a kövé válás hiedelme Bornemisza Péter postilláiban = Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXXVIII*, Miskolc, 1999, 1193–1198.
- UJVÁRY Zoltán, *A Micbán monda két népi és egy ponyvai változata = AGRIA XLIII, Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, 2007, 303–308.
- UTHER, Hans-Jörg, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, Vols 1-3, FF Communications No. 284–86, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- V. KOVÁCS Sándor, *A Gesta Romanorum és irodalmunk: Egy középkori példatár utóélete = Eszmetörténet és régi magyar irodalom*, Bp., Magvető kiadó, 1987, 110–133.
- VADAI István, *A vakondag értelme: Pesti Gábor fabulájáról*, Tiszatáj, 2007. április, 1–10.
- VARJAS Béla, *Az irodalom és a folklór határmesgyén*, Helikon, 1967.
- VOIGT Vilmos, *Frederic C. Tubach: Index Exemplorum – Handbook of Medieval Religious Tales*, Filológiai Közlöny, 1971, 518–520.
- WÉBER Antal, *A magyar regény kezdetei*, Bp. 1959.
- WELTER J. – Th., *L'Exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge*, Paris et Toulouse, 1927 (Réimp. Slatkine, 1973).

VII. MELLÉKLETEK

**AZ EMBEREK ERKÖLTSEINEK
ÉS
AZ ISTEN IGAZSÁGÁNAK
T Ü K Ö R E I**

Az-az:

NÉMELY RITKA, ÉS VÁLOGATOTT

TÖRTÉNETEK.

A' mellyekben

Az Embereknek mind jó, mind gonosz tselekedeteik, és azoknak jutalmazásában Istennek Igazsága nyilván és világossan elő-adatnak.

A' mellyeket

Egynehány Authorokból öszve-szedvén, három Részre osztott, és külömb-féle üdvöséges Tanúságokkal megvilágosított

A JÉBUS TÁRSASÁGBÓL-VALÓ

P. TAXONYI JÁNOS.

KASSÁN,

Nyomtattatott az Akadémiai betűkkel 1759. Esztendőben

ELŐ-JÁRO BESZÉD

A Ma Világi Böltességnek Nevezetes Mestere, Sokrates, minden Tanítványinak, mind szép és ékes termetűeknek, mind pedig hibás, és gátsos formájúaknak azt szokta vala tanátsólni, hogy ábrázattokat megszemlélnék naponként, és megvisgálnák a Tükörben: amazoknak azért, hogy látván ékes ábrázattoknak tisztaságát, azt valami képtelen tselekedettel meg ne fertőztetnék. Ezeknek pedig erre az okra nézve, hogy a testnek, és természetnek fogyatkozását a Tudományokban, és joságos erköltsekben-való serény gyakorlással, és nagy előmenetellel ki pótolnák.

E könyvben nem romlando, és töredékeny üvegből tsinált, és palérozot (mellyeknél a Párisek, és Helenák Tsinogatni szokták magokat, és tzifrázni) hanem ritka, és válogatot történetekből készítettet Tükörök adatnak.ki, mellyekben kiki maga Lelke ismeretének mind szépségét, mind pedig rutságát világossan meg láthattya.

Hogy pedig ezen öszve-szedet példák Tüköröknek neveztetnek, ezen két-féle dolgok közt levő nagy hasonlatosság az oka: Mert tudni-illik valamint kik a Tükörben szemlélik, és tzikállják magokat, abban mind azt, a'mi benne ékes, mind a'mi éktelen, nyilván meg tekinthetik: nem különben ezen történetek-is, kik azokat figyelmissen, és jól meg gondolva fogják olvasni, azoknak mind Lelki ékességét, mind otsmánságát valóban ki-jelentik, Megmutattják azon fellül az Istennek (ki-is kinek-kinek úgy fizet, a'mint tselekedetivel érdemli) mélységes iteletit, és ezeknek meg-fedhetetlen igazságát.

Ezen külömbiség vagyon pedig az üvegből, és ezen lött példákból faragot Tükörök közt, hogy amazok, ha mutathattják-is, de nem tehetik szebbé az embert, ezekben pedig ha ki figyelmezve tekinget, alig ha nem fog szépülni Lelkében. Sött ha ki éppen vénségéig nézdegeli magát ama üveg-Tükörökben, akarattya ellen-is rutabnak fogja magát látni: ezen Történetekben pedig Szebnek mindenkor.

Mitt kellessék pedig ezekben a Tükörökben kivált-képen szemlélnünk, előnkbe adgyák azokból ki-feszegetett, és utánnok fell-tett három-számú Tanuságok. Ely azokkal sem ritkábban, sem röstebben, mint sem a testi szépségen kapdozó Világ fiai, és Leányi: az üveg Tükörökkel: és várhatot, hogy az Lelki szépséget szerető nagy Isten előtt, örök hasznoddal, kelemetesb léssesz.

ELSŐ KÖNYV
ELSŐ RÉSZE

I/1/1. Egy nagy bűnös Székes Fejér-Váratt leli büneinek tellyes botsánattyát.

Antonius Bonfinius Rerum Hungaric. Dec.2. Lib.1.

Tanúságok

1. Melly súlyos penitentiákat adnak vala régenten a bűnösöknek
2. Melly kedves légyen az Istennél a szüzesség.
3. Maganossan Sz. Imre szüzeségéről.

I/1/2. Két töredelmesek ingyenessen a Gyóntató székből mennek Meny-Országba.

Az elsőről ir Thom. Cantip.l.2. Apum. A másikról Julius Mazarinus in Psal.50. parte I.Disc.10.

1. A vér-szerént-való Atyafival parásználkodásnak gonoszságáról.
2. Kisseb vétkekben kezdenek, a'kik a szörnyükbe esnek.
3. Istennek feletébb-való nagy irgalmasságáról.

I/1/3. Egy Magyar Katonának feje halála után szóll.

Antonius Bonfinius Rerum Hungaric. Dec.3. Lib.3. ad Annum 1415.

1. Mikor tartozik az ember meg-gyónni.
2. Bóldogságos Szüz Mária bűnösök szó-szóllója.
3. Jele hogy üdvözül, a'ki Szüz Mariát kivéltképpen tiszteli

I/1/4. Rut fekete két házasság-török.

A férfúróról ir Thomas Catipr. L.2. de Universo c.30. Az Aszszony-állatról pedig Joan. Nider.l.formic. c.10.

1. Melly rútlégyen a bűn.
2. A házasság-törésnek otsmányságáról.
3. A házasság-törésnek gonoszságáról.

I/1/5. Egy istentelen embernek meg-térése, és üdvözülése.

Pelbartus Temesvariensis in stemmate MARIANO II. Junii.

1. Sokat használ a jókkal-való társalkodás.
2. Ellemben sokat árt a gonoszokkal-való barátkozás.
3. Az irgalmasságnak tselekedetiről.

I/1/6. A Gonosz lelki isméretnek nyughatatlanságáról.

P. Philippus Deutremen in Paedagogo Christiano p.2. c.14.§.4.

1. Nyomában vagyon a halálos bűnnek a gonosz lelki isméretet mardosó féreg.
2. Melly kárhozatos légyen a Gyonásban a szeméretesség.

3. A bűnnek botsánattyára mikor elégséges Gyónás nélkül a töredelmesség.

I/1/7. Kálmán Magyar Országi Király Sz. Miklós Püspöktől meg-veretik. *Antonius Bonfinius Rerum Hungaric.lib.5.Dec.2.*

1. A szentek tudgyák a Világi dolgokat.
2. Gondgyok vagyon a Szenteknek azokra, a'kik gondviselésekre bizzák magokat.
3. A Szentek tiszteletlenítőinek büntetések.

I/1/8. Egy bölts Tanító bizván az ő tudományában, halálakor az ördöggel vetékedik, tölle meg-tsalatik, és örökre el-kárhozik. *Georgius Stengelius S. J. Mundi Theoritici parte 3. c.42.*

1. Az ördög kiváltképpen halálakor kisirti az embert.
2. Némellyek sokáig Szentül élnek, életeknek végén meg-botlanak, és veszedelembe esnek.
3. A bóldogtalan örökké-valóságról.

I/1/9. Két Usorásokról, kik közül egyik fiával, a másik feleségével, fiaival, és Gyóntató Atyával el-kárhoznak. *Az elsöröl ir Guilielm. Peraldus deUsura, a másikról P. Anton. Ardia S. J. Tubae. Cath. p.2. Instr.48.*

1. Mi légyen az Usora, és melly nagy vétek.
2. Egyebekről. A'kik majd olyanok mint az Usorások.
3. A bűnben-való társoknak büntetésekről az örökké-valóságban.

I/1/10. Fekete bűnös, fejér igazzá válik. *Georg. Steng.p.3.c.37. ex Abbate Anhusano p.2. Stemmatis Christi 20. Julii.*

1. A bűnös más az embereknek, más az istennek, és a Szenteknek szemei előtt.
2. A bűnös az ördögnek hatalmában vagyon.
3. A Gyónás meg-változtattya a bűnöst.

I/1/11. Esztendeig-tartó tántzal-való büntetés. *Joan. Tritemius in Chron. Monast. Hirsaugnensis. Crantzius lib.4. Saxoniae. Cap.3.*

1. Az Innep napoknak meg-Szenteléséről.
2. A tántzról.
3. Az elég-tételről.

I/1/12. Királyi remete. *Antonius Bonfinius Rerum Hungaric.lib.4.Dec.2.*

1. Az ellenkező esetek Istenhez térítik a bűnöst.
2. Az irigységről.
3. Szent Salamon Királynak Penitentziájáról, és Szent életéről.

ELSŐ KÖNYV
MÁSODIK RÉSZE

I/2/1. Konrád Császár minden ok nélkül hadat indít Szent István Magyar Országának

Első Királya ellen. Antonius Bonfinius Decade 2da. Libro I.

1. Mikor szabad hadat indítani.
2. Bóldogságos Szűz Mária Magyarok segítője.
3. Az Angyalokról.

I/2/2. Egy szegény embernek nagy gyalázata, nagy ditsőségére fordul. Matth&us

Raderus in Bavaria pia.

1. Mindenekben Isten akarattához kell magunkat alkalmaztatnunk.
2. Az igazak gyalázat szenvedését ditsőség követi.
3. Minden renden, és állapotban lévő embernek lehet tökéletes életet viselni.

I/2/3. Szüleit kesetítő fiú szörnyű-képpen meg-büntetik az Istentől. Thomas

Cantipratanus lib.2. Apum cap.7.

1. Bolondok az olyan Szülék, a'kik halálok előtt meg-fosztják magokat jószágoktól, és azt a fiaiknak kezébe bocsátják.
2. Tartoznak a magzatok Szüléjüket segíteni a szükségben.
3. Miért az Úr Isten hollók által átkozta-meg az erköltstelen magzatokat.

I/2/4. Páris Városának Gubernátora elevenen temettetik-el. Eusebius Nieremberg.

Strom.5. c.24.

1. A gazdagságok kivánsága telhetetlen.
2. A hamis tanúkról.
3. Az igazság szolgáltatásáról.

I/2/5. A maga ügyében-is, melly igaz törvényt tett András Király. Antonius Bonfin.

Rerum Ung. Dec.2. Lib.7.

1. Az idegen vétkekről.
2. A házasság-béli hivségről.
3. Az Igazságról.

I/2/6. Szent Udalrik Püspök egy Grófnének tsuda által kijelenti ártatlanságát.

Georgius Stengelius S. J. Mundi Theoritici parte 3. c.38.

1. A házas-társ féltésről.
2. a grófnének jeles békességes türesemről.
3. A férjek kegyetlenségéről.

I/2/7. Egy embernek Feszület vala szivében, a másiknak szive a Feszületen. *Thomas Cantipratanus in Spec. Exempl. Verbo Passio Christi. De altero Barri Thom.6.*

1. A Kristus Kin-szenvedésénekgyakort-való elmélkedésének érdeméről.
2. A Kristus Kin-szenvedésének elmélkedése meg-utáltattya a világi gyönyörüségeket.
3. Mi nekünk-is kell hordoznunk a Feszületet a mi sziveinkben.

I/2/8. Egy valaki meg-émlékeztén a Szent Keresztségben vett nevééről, Szenté lészen. *Ex Petro Damiani P. Anton. Adria S.J. Tube Catech. Parte I. Instr.2.*

1. A Szenteknek vagyon gondgyok azokra, a kik az ő neveket viselik.
2. Tisztelnünk, és gyakorta kell segítségül hinunk azokat a szenteket, a kiknek neveit viseljük
3. Nem lehet jobban tisztelnünk a mi Pátronosinkot, mintha őket a jószág tselekedetekben követjük.

I/2/9. Zrinyi Miklósnak Vitézi erősségéről, és ájtatos, s boldog haláláról. *Joann.*

Sambucus in Appendice Rerum Hung. Foresti in Vita Maximil. Imp. & Regis Hung.

1. A Vitézi erősségről.
2. A Keresztyének büneiért erőssökké teszi Isten ellenek a Pogányokat.
3. A Jesus Nevét kiváltképpen halálunkor kell ájtatosan segítségül hijunk.

I/2/10. Egy grófné három száz hatvan öt gyermeket szül egy hassal. *Historia Flandriae lib.9. Guicciardius in Descriptione Belgii.*

1. Meg-bünteti az isten az alamisna.kérő szegényeknek hurogatoit.
2. Nem hagyja az Isten jutalom nélkül az alamisnálkodást.
3. A gyermek vesztésről.

I/2/11. Az ördögök egy Nemes Embernek házában vendégeskednek. *P.Martinus Del Rio Soc. JESU de Magia lib.3. I. quaest.7.*

1. Nagyra viszi az embert a harag.
2. Sokat tehetnek az ördögök.
3. Mindazonáltal többet tehetnek, mint a mennyit Isten nekik enged.

I/2/12. Egy pár házas-társ a fősvénységért mind magokat, mind fiokat rútol elvesztik. *Georgius Stengelius S. J. Mundi Theoritici parte 3. c.7.*

1. A fősvénységről.
2. A gyilkosság gonoszsága szertelenségéről.
3. A bünöknek mértékéről.

ELSŐ KÖNYV
HARMADIK RÉSZE

I/3/1. Mátyás Királynak háládatlansága. *Antonius Bonfinius Lib.10. Dec.3.*

1. Hízlekedőkről.
2. Mindenek hívságosok, és veszedelmesek az Udvarokban.
3. A háládatlanságról.

I/3/2. A'kik Istenben biznak, meg-nem szégyenülnek. *Rosaeidus Libro de vita, & verbis Seniorum 14. April.*

1. A Világi jók-is inkább az Istené, hogy sem az embereké.
2. Szükségben lévők bizzanak az Istenben.
3. Melly erős okokkal indit minket Kristus az Istenben-való bizodalomra.

I/3/3. A Meg-átkozó Atyának, és meg-átkozott fiainak, és lányainak szörnyű büntetések. *S. Augustinus Lib.22. De Civitate DEI cap.8.*

1. Az ördögnek álnokságáról.
2. Gyakran meg-halgattya az Isten az emberek átkait.
3. A szülék ne átkozzák gyermekeiket.

I/3/4. Istennek igaz itelite szerént egy Ur pénzét, a szolgálja pedig lábát vesztik-el. *Josephus Barladinus lib.3.47. Mattheus Rader. I. p. Viridarii 28. Januarii.*

1. Az Isten a titkon-való vétket sem hagygya-el büntetés nélkül.
2. Sokszor el-vonnya tollünk az isten a bűnnek taplóját.
3. Vagyon Istennek gondgya az ötöt félé szükölködökre.

I/3/5. A Kristus Teste idő-béli, és örökké-való halált hoz egy Aszszonyra. *P. Alexan. Faya S.J. Verbo Communio. Exemp.20.*

1. A meg-rögzött bűnös nehezen tér-meg.
2. A'ki áldozni akar elébb békéllyen-meg ellenségével.
3. A Szentség-törő Áldozatról.

I/3/6. Szent László Király temetése és Koporsója. *Antonius Bonfinius Dec.2. Lib.4.*

1. Illendő dolog, hogy a halottak lehető módon tisztéségesen el-temettessenek.
2. Sokszor esik, hogy a gonoszoknak pompás, a jóknak pedig tsekély temetések légyen.
3. Ditsőséges volt Szent László temetése, éy Koporsója.

I/3/7. Egy részeges embernek büntetése, és meg-jibbitása. *Gotscalcus Hollen. Ordin. S. Augustini serm.101.Partis AEstive.*

1. A részegségnek gonoszságáról.
2. A részegség utolsó szegénységre juttattya az embert.
3. A részeges ember semmit sem gondol lelkével.

I/3/8. Némelly káromkodót a légy által hozza Isten eszére. *Speculum Magnum Exemplorum de Blasphemia.*

1. Mit, és miképpen kell kérnünk imádságunkban az Istentől.
2. Melly nagy vétek légyen a káromkodás.
3. A háboruságok az embert Istenhez térítik.

I/3/9. Két azon Mesterségü emberekről, kik közül egyik jól, a másik tsekélyül birta magát. S miért? *Surius in Vita S. Eleemosynarii Tomo I.*

1. Haszontalan minden fáradságok az embereknek az Istennek áldása nélkül.
2. Tapasztallyák azok az Isten áldását, a'kik minden nap Sz. Misét Ájtatossan meg-halgattyák.
3. Mindazonáltal az Isten-is a dologra fizet.

I/3/10. Egy Aszszony-állat gonoszul láttatott tselekedni, s jól tselekedett. *Ferdinandus Mérito lib. I.c.5. Vitae Marie Victorie.*

1. Tartozunk segíteni a betegeket.
2. A vakmerő Itiletről.
3. A kétségben-való esésről.

I/3/11. Mi módon szabadította meg a Purgatoriumból fiát egy anya. *Engelgrave Tom.I. Dom.2. post Pentec.§.3.*

1. Ellenségink szeretetéről.
2. A Purgatorium-béli Lelkekről.
3. A Menyei boldogságnak nagy vóltáról.

I/3/12. A Nagy-Szombati Zsidóknak istentelenségekről. *Antonius Bonfinius Rerum Hungarie Dec.5. Lib.3.*

1. Gyilkosi a Keresztyéneknek a Zsidók.
2. Melly igen gyűlölik a Keresztyéneket a Zsidók.
3. Melly igen dühösködnek az Oltári szentség ellen a Zsidók.

MÁSODIK KÖNYV
ELSŐ RÉSZE

II/1/1. Isten Itéletinek tsudálatos munkálkodása Sz. Efrem körül. *Surius I. Febr. Matth&us Raderus parte I, Viridarii I. Februarii.*

Tanúságok

1. A nyomorúság szenvedés Istenhez téríti az embert.
2. Némellyeket az Isten a sanyarúságok által hajt a szerzetbe.
3. Mások szerentsétlen esetek, nekünk Isteni félelemre példáink.

II/1/2. Mi jót tanúlt légyen azon Sz. Efrem egy hires Kurvától? *Surius? Raderus locis supra citatis.*

1. Meg-ismérhetik az Isten az ő Teremtett-állatiból.
2. Veszedelmes dolog a két nemen lévő embereknek egy-másnak szemlélése.
3. Mitsoda vétkek légyen más nemen lévő személyt nézni.

II/1/3. Hogy a vétkes élyen, meg-hal az ártatlan. *C&sarius lib.6. Illustr. Mirac. Cap.33.*

1. A szentség törő lopásról.
2. A felebaráti szeretetről.
3. A titok meg-tartásától.

II/1/4. Egy Nemes ember egy óra alatt Török-Országból Frantzia-Országba általvitetik. *Ludovicus Richeomius in peregrinatione Lauretana Cap.145.*

1. Meg alázza Isten magokba bizakodókat.
2. A sanyarúságok békességes türéséről
3. Nem szabad egyik házas-társnak új házasságba lépni, valameddig meg nem bizonyosodik másiknak halála.

II/1/5. Mennyi tsuda dolgok történtenek Sz.Maurilius Püspökkel. *Surius Tomo 5. die 13. Sept.*

1. A kitsiny vétkekért-is melly nagy penitentiát tartanak vala a Szentek.
2. Az Istennek gondviseléséről.
3. Egy igazért az Isten az egész községet veszedelemtől meg-tartya.

II/1/6. Sz. Juliánus Apját, Annyát meg-öli. *Georg. Steng. éSoc. Jesu. Mundi Theoretici parte 4. c.35.*

1. Nem szabad a Férjnek a házasság törésben kapottakat tulajdon hatalmával megölni.

2. Vólt oka az Istennek, miért engette-meg, hogy Julianus Szüleit megöllye.
3. A gazdálkodásról.

II/1/7. Egy ember, a'ki a'Bútsú-járókat kinevette, lába vesztésével fizetett érte.

Georgius Stengelius é S.J.Mundi Theoretici parte 4.c.14.

1. Sokszor az Úr Isten a Teremtett-állatok által bünteti az emberek vétkeit.
2. A Bútsú-járások gyümölséről.
3. Az Istentelen Bútsú-járókról.

II/1/8. Tiz napi Bútsú többet nyom száz tallérnál. *Lucas Wadingus is Annalibus ad Annum Christi 1722.*

1. Melly nagyra kell bötsülnünk a Bútsút.
2. Sokan a világi jókat nagyobbra bötsüllik a lelkieknél.
3. Honnan eredett, hogy az Anyaszentegyháztól idegenek agyarkodnak a Bútsúk ellen?

II/1/9. Egy sült Kakas és Tyúk meg-elevenednek. *Lucius Marin?us lib.5.de rebus Hispanicis cap.ult.*

1. Gyűlötségbe esik a katzér Aszszonyoknál, a'ki azö buja kívánságokat hátra veti.
2. Szent Jakab Apostolnak több tsuda-tételéről.
3. Mitsoda tsudákat tselekszenek az Anya.szentegyházon kívül-valók.

II/1/10. Melly hasznos a'Márttyrok vére a meg-térésre? *Surius ex Metaphraste 5. Junii.*

1. A nagy bünösök-is Szentekké lehetnek.
2. A Sz. Erekyék tiszteletiről.
3. Mit vetnek okul a Hittől idegenek, hogy nem akarják tisztelni a Szentek Erekyéit.

II/1/11. Egy Pogány embernek nyelve halála után szöll, és meg-kereszteltetik.

Antonius Ardias S.J. Tuba Cathech. Parte 3. Instruct. I.

1. A Sz. Keresztségnek szükséges voltáról.
2. A jó tselekedetek el készítik a bünöst a szentelő malasztanak el vételére.
3. Igen kedvelli az Isten az Igazságot az emberekben.

II/1/12. Mennyire szerette az Istent egy ifiú Remete. *Antonius Adrias Tube Catech. Parte2. Instruct.3.*

1. Az ördög a tökéletes életre törekedöket kiváltképpen kisirti.
2. Méltók az el-veszendök, és az az el-veszettek a meg-siratásra.
3. Az Isteni szeretetnek tökéletességéről.

MÁSODIK KÖNYV
MÁSODIK RÉSZE

II/2/1. Szemfény-vesztő tőke, és ökör. *Georg Stengelius S. J. Mundi Theor.p.2.c.60.*

1. A szemfény-vesztő tselekedetéről
2. Tartoznak a Tiszt-viselők az ilyeneket halállal meg büntetni.
3. Tréfáiban-is az ördög a lelkeket vadászsza.

II/2/2. Testi's lelki életét el-vesztette, a'ki ördögi mesterséggel akart élni. *Antonius Adrias Tuba Catech.p.2.Instruct.10.*

1. A tsalárd emberekről.
2. Alatt-járó elméje van annak, a'ki boszszút kíván állani.
3. El-veszti az örök életet,a'ki a felebaráttával nem akar meg-békélni.

II/2/3. Egy paraszt embernek a boszorkány által meg-tsalattatása. *Josephus Claus SpicilegiiCatechetico Concionatorii Conceptu 34.*

1. Nem szabad a Keresztény embernek semminémü szükségben az ördöghöz folyamodni.
2. Az Imádság, a Sz. Nevek említése s a t. senkit meg nem mentenek a babonaság vétkétől.
3. Gondot visel az Isten az el-hagyattatokra.

II/2/4. Veszedelmes dolog a boszorkányokat meg-bántani. *Georgius Stengelius é S. J. Mundi Theoretici parte 4 cap.19. ex Sprengero.*

1. Mennyit ártanak a boszorkányok.
2. Keveset tehet az ördög személyében az ember ellen.
3. Mit kell tselekednie a gonosz tselekedet által lőtt betegnek.

II/2/5. Vak többet lát a szemesnél: a halált kereső meg-nem hal, azt nem kereső meghal. *De I. Anton. Panormit. de dictis & factis Alphonsi Reg.lib.3.de 2. Georgius Stengelius é S.J.Mundi Theoretici parte 4 cap.14.*

1. Az Isten egyik fogyatkozását az embernek más jóval ki-pótollya.
2. Veszedelmes vétek a fösvenység.
3. A fösvények nyughatatlanságáról.

II/2/6. Akasztó-fán kell annak meg-halni, a'ki arra-való. *De I. Caesarius lib.6. Illustrium Miraculorum cap.24. de 2do Novarinus in Adagiis n.602.*

1. Nehezen jobbithattya-meg magát, a'ki a lopáshoz szokott.
2. Némely meg-rögzött lopók tsuda által térnek az Istenhez.

3. Közönségesen a lopók ki-nyilatkoztattatnak.

II/2/7. Két férfiak tréfálódnak feleségeik halálán. *Georgius Stengelius S.J.Mundi Theor.parte 2.cap.42*

1. Néha szabad a tréfa.
2. Gyakorta a tréfából nagy gonoszok, és néha vér-ontások is következnek.
3. Mikor halálos véték a tréfa.

II/2/8. Mitsoda bért nyert mesterségével egy kerítő vén Aszszony. *Thomas Cantipratanus lib.2. Apum cap.30*

1. Az ördög Apostoliról.
2. Az ördög Mátyríról.
3. A jóságos tselekedetek ditsiretet érdemelnek.

II/2/9. Vala egy vén kofa, ki többet tehetet az ördögnél. *Georgius Stengelius S.J.Mundi Theor.parte 3.cap.61.*

1. Az ördögöknél is gonoszabbak némely istentelen Aszszonyok.
2. A fondorlók gonoszságáról.
3. A fondorlóknak két nyelvek vagyon.

II/2/10. Férjeket igazán szerető Aszszonyok két példái. *De I. Roderic. Santius parte I. Hist. Hisp.c.4.de 2do Ferrer.4. Sept.*

1. Igen tetszik az Istennek, mikor a házas társok egymással jól alkusznak.
2. Mindazonáltal a házasak között sem kell bolond szeretetnek lenni.
3. Hogy a házasság nehéz ne legyen, a férfi maga tisztiben, és az Aszszony magáéban járjanak el.

II/2/11. Egy Ifiúnak, a'ki inkább jó erköltsú, hogy sem gazdag feleséget választott, véletlen meg-gazdagulása. *S. Joannes Damascenus in Historia de rebus gestis SS. Josaphat, &Barlaam. Cap.16.*

1. Nem vétkezett-é ez az Ifiú, hogy házassulásnak dolgában nem engedelmeskedett Szüleinek?
2. Sokan a feleség vévésben, és férjhez menésben tsak a gazdagságra néznek.
3. A jó erköltsre kell a házasodásban vigyázni.

II/2/12. Feleségéhez kegyetlennek büntetése. *Georgius Stengelius S.J.Mundi Theor.parte 3.cap.51.*

1. A férjek kegyetlenségéről.
2. Némely Aszszonyok gonoszságáról.
3. A férj, és a feleség között-való békesség szerzésnek tzikkelyei.

MÁSODIK KÖNYV
HARMADIK RÉSZE

II/3/1. Meg-útálja a világot, a'ki annak nyomorúságit meg-fontollya. *S. Joannes Damascenus, de rebus gestis SS. Barlaam, & Josaphat.c.5.*

1. Mennyi betegségek alá-vettetett az emberi test.
2. A világi nyomorúságokról.
3. A halálról.

II/3/2. Egy embernek meg-hólt feleségét, és két fiatskáit életre hozza a Boldogságos Szüz Mária. *Bzovius in Monili B. Virginis.*

1. Melly nagy lészen a Bóldogságos Szüz Mária
2. Kiváltképpen a szent helyeken mutattya magát a Bóldogságos Szüz Mária.
3. A'ki Bóldogságos Szüztől akar meg-halgattatni, szükség annak a bünt el-távoztatni.

II/3/3. Egy Urnak a felesége eb ábrázatú fiat szül. S miért? *Thomas Cantipratanus lib.2. Apum cap.49.*

1. A'ki mi által vétkezik, az által büntettetik meg.
2. Mitsoda vétek légyen Innepnap vadászni.
3. Ebből, és Istennek más hasonló büntetésiből tanillyik-meg életünk meg-jobbitását.

II/3/4. Egy Ifiú ördögöt véssen feleségül. *Wierus de praestigiis Daemonum lib.2. cap.46.*

1. Nagy hatalma vagyon az ördögnek a paráznákon.
2. A testi szerelem meg-vakittyta, a'kik azt üzik.
3. Bé-kell vennünk az üdvösséges intéseket.

II/3/5. Melly nagy gondgya vagyon Istennek a szegényekre. *Georgius Stengelius S. J. Mundi Theor.parte 3. cap.13.*

1. Vétkezett-é az Aszszony, hogy meg-ölte ezt az istentelen embert?
2. Szabad-é embernek halált kívánni magának.
3. Az Istennek gond-viseléséről

II/3/6. E világon-is többet véssen, a'ki alamisnát ad. *Joannes Moscus Eviratus in prato Spirituali cap. 185.*

1. Az Isten még e világon is meg-jutalmazza az alamisnálkodókat.
2. Az alamisnálkodó az örök életet is meg-nyeri.

3. A gonosz embernek-is használ az alamisnálkodás.

II/3/7. Egy gazdag, de fősvény beteg ember alamisnája által meg-gyógyúl, de annak vissza-vételével szörnyü halállal hal-meg. *Cardinalis Baronius ex Cedreno tomo 7. Annum Christi 553.*

1. A fősvény ember mind testét, mind lelkét meg-ölte.
2. Nints tanáts az Úr ellen.
3. Nehéz a gazdagnak üdvözülni.

II/3/8. A torkosságnak szörnyü büntetése. *Beda Tomo 3. in fine vitae S. Burgundoforae Abbatissae.*

1. A torkosságról.
2. A negyven-napi Böjtről.
3. Az Eretnekek böjt ellen való ellen-vetési meg-fejtetnek.

II/3/9. Egy leányzó abban az órában, a'mellyben a Kristust meg-tagadta, mind testi, mind lelki életét el-vesztette. *P. Mauritius Nattenhaus Ordin. Capuc. Dominica 3. post Pascha.*

1. A világi ditsőségnek hivságáról.
2. Most-is sokan nagyobra bötsülik a világi jókat a Menyeieknél.
3. Ha most a Keresztények üldözése támadna, kevesen lennének Mártýrok.

II/3/10. Szépségét inkább, hogy sem Szüzességét akarta el-vesztetni egy Királynak leánya. *Georgius Stengelius S. J. Mundi Theor.parte 2.cap.57.*

1. Lép az Aszszonynak szépsége.
2. Némelly Szüzek inkább életeket, hogy sem szüzességeket veszítették-el.
3. A hittől szakattak nem kedvellik a szüzességet.

II/3/11. Egy leányzónak Mennyegzője napján az ördögtől el-ragadtatása. *Georgius Stengelius S. J. Mundi Theor.parte 2.cap.26.*

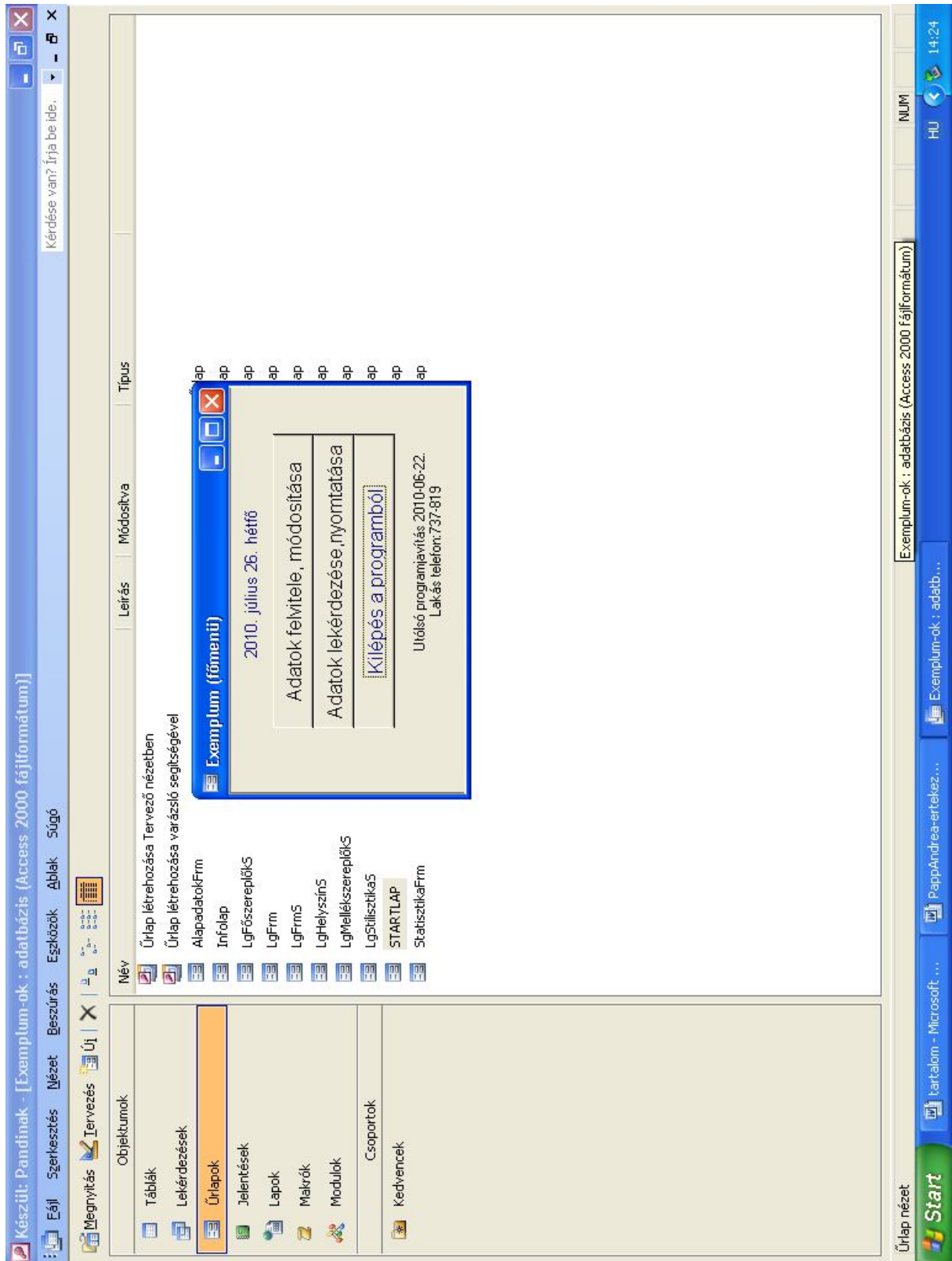
1. Az esküvésről.
2. Gyakorta a hit-szegő azzal büntettetik meg, a'mit magának kíván az esküvésben.
3. Azokat-is meg-bünteti az Isten, a'kik az ártatlanokat tsúfollják.

II/3/12. Az ördög pokolról prédikál. *P.Michael Pexenfelder Historia 40.*

1. Az ördög soha úgy meg-nem változtathattya magát, hogy valami jegyből meg-ne ismértethetnék.
2. Miért olly kevés hasznot vésznek az emberek a prédikátziók halgatásából?

3. A prédikáció hallgatás nagyobb kárhozatra lészen, ha tselekedettel nem tellyesittyük

Mindenek légyenek az Istennek nagyobb ditsőségére, Bódogságos Szüz Máriának, és minden Szenteknek tisztességére.

Készült: Pandinak - [Exemplum - adatbevitel: 2010. május 27. csütörtök]

Kérdése van? Írja be ide. 2010. május 27. csütörtök

Adatok bevitelle - módosítása

Példázat címe helye: Számlái Rövídjelítés: Kulcsszó

Új adat bevitelle
Statistikához

Főmenü
Kilépés

Tartalom

Megjelölt forrás

Megjelölt forrás

Megjelenési formák

Helyszín: 1 Helyszín megnevezése

Idő: x

Jellegzetes tárgy:

Főszereplő neve, megnevezése

Mellékszereplő: 1 Mellékszereplő megnevezése

Szerkezet

Tejfedelem:

Narráció:

Exemplum használat:

stiliztika megnevezése

Szövegostály

Rekord: 41 összesen 41

Űrlap nézet

NUM

Exemplum - ada...

Exemplum-02 : ...

Start

12:50

Készült: Pandinák - [Exemplum - adatbevitel: 2010. július 26. hétfő]

Kérdése van? Írja be ide.

2010. július 26. hétfő

Új adat bevitel
Statistikához

Főmenü
Kilépés

Kulcsszó

Rövidjelölés: 1 / 1/1

Példázat címe helye: 1

Egy nagy bűnös ember Székes Fejérvárat leli bűneinek tellyes bocsántyát leli

Tartalom

Egy Konrád nevű bűnös német ember Rómában a Pápától kér penitenciájához segítséget: akkor nyer bűnbocsánatot, ha a telvett páncél, a testét kötő lánc és a bűneit tartalmazó Pápa által lepecsételt papírtól a betű eltűnnek szent helyek látogatása közben. Zarándoklat: Európa, Szentföld, Székeshérvár, Szent István megjelenik

Antoniuss Bonifimius Rerum Hungaric. Dec.2.Lib.1.

Megjelölt forrás

Megjelenési formák

Önálló

Forrás

Forrás: *
Jelölt: *
Forrás kora: *
Középkor: *
Nemzetiség: *
magyar

Tartalom

Helyszín	8	Helyszín megnevezése
2 ország	*	Pannoniában avagy Magyar-Országban
* 0	*	.

Idő:

Középkor *
Szent László országlása alatt *
Főszereplő neve, megnevezése, száma *
Főszereplő neve, megnevezése *
férfi * 1 van *
Konrád 1

Jellegzetes tárgy:

van *
páncél, lánc, bilincs, levél *
Főszereplő neve, megnevezése *
Főszereplő neve, megnevezése *
Mellékszereplő * 8 *
Pápa *
Mellékszereplő megnevezése *
1

Szerkezet

Terjedelem: *
1-3 oldal

Narráció: *
E/3 sz.

Exemplum használat: *
felsorolás szintjén

stiliztika megnevezése *
legvéni nyelvhasználat

Szövegszám

Rekord: 26 összesen 76

Úrlap nézet

Start

Exemplum - adatbevitel...

Exemplum-ok ; adatb...

Dokumentum1 - Micro...

PappAndreas-entkez...

Microsoft ...

NUM

SZÜR

HU

14:31

Készült: Pandinak - [Exemplum - adatbevitel: 2010. július 26. hétfő]

Kérdése van? Írja be ide.

2010. július 26. hétfő

Új adat bevitelle
Statistikához

Főmenü
Kilépés

Példázat címe helye: 1 Rövidjelölés: Kulcsszó
1/1/1 Konrád, penitencia, páncél,
lánc, papír, betű, Szent István,

Egy nagy bűnös ember Székes Fejér-Várat leli bűneinek teljes bocsányát leli

Tartalom

Egy Konrád nevű bűnös német ember Rómában a Pápától kér penitenciájához segítséget: akkor nyert bűnbocsánatot, ha a felvett páncél, a testét kötő lánc és a bűneit tartalmazó Pápa által lepecsételt papírtól a betű eltűnnek szent helyek látogatása közben. Zarándoklat: Európa, Szentföld, Székeshérvár, Szent István megjelenik

Antoniuss Bonifimius Rerum Hungaric. Dec.2.Lib.1.
Megjelölt forrás

Adatok bevitelle - módosítása

Megjelenési formák

Űrnálló: *
Jelölt: *
Forrás: *
Forrás kora: *
Középkor: *
Nemzetiség: *
magyar

Forrás

Forrás: *
Forrás kora: *
Középkor: *
Nemzetiség: *
magyar

Tartalom

Helyszín: 8 Helyszín megnevezése
2 ország * 8
* 0 * 1
Idő: *
Középkor *
Szent László országlása alatt *
Főszereplő neve, megnevezése, száma *
férfi * 1 van
Konrád * 1
Mellékszereplő: 8 Mellékszereplő megnevezése
* 1

Jellegzetes tárgy:

van
páncél, lánc, bilincs, levél, Krisztus K:

Szerkezet

Terjedelem: *
1-3 oldal
Narráció: *
E/3 sz.
Exemplum használat: *
felsorolás szintjén
stilizált-a megnevezése
legvéni nyelvhasználat

Szövegosztály

Helyszín adatbeviteli lap

Helyszín	Helyszín megnevezése
2 ország	* 1 Pannonia avagy Magyar-Ország
3 város falu	* 1 Székes Fejér-Vár
4 legyéb	* 1 Jerusálem, Európa, Szt. Föld, Róma
* 0	* 0

Rekord: 26 összes
Űrlap nézet

SZŰR NUM

Exemplum - adatbevit...

Dokumentum - Micro...

PappAndrea-ertekesz...

Start

Microsoft

14:53

Készül: Pandinak - [Exemplum - adatbevitel: 2010. július 26. hétfő]

Kérdése van? Írja be ide. Képek

2010. július 26. hétfő

Adatok bevitelle - módosítása

Példázat címe helye: Rövidjelölés:

Egy nagy bűnös ember Székes Fejér-Várat leli bűneinek teljes bocsánattját leli

Tartalom

Egy Konrád nevű bűnös német ember Rómában a Pápától kér penitenciához segítséget: akkor nyer bűnbocsánatot, ha a felvett páncél, a testét kötő lánc és a bűnait tartalmazó Pápa által lepecsételt papírról a betű elütönnék szent helyek látogatása közben. Zarándoklat. Európa, Szentföld, Székesfehérvár. Szent István megjelenik

Meglételt forrás

Antonius Bonifinus Rerum Hungaric. Dec.2.Lib.1.

Megjelenési formák

Önálló

Jelölt

Középkor

Nemzetiség:

Forrás

Forrás:

Forrás kora:

Nemzetiség:

Tartalom

Helyszín	8	Helyszín megnevezése
2 ország	*	8
* 0	*	1

Idő:

középkor

Szent László országolása alatt

Főszereplő neve, megnevezése, száma

férfi

Konrád

Szerkezet

Terjedelem:

Narráció:

Exemplum használat:

stilisztika megnevezése

egyéni nyelvhasználat

Helyszíni adatbeviteli lap

Mellékszereplő	1	Mellékszereplő megnevezése
férfi	*	1 Római Pápa
csoporth	*	1 Egy-Ház-Fiak
természetföltölti lány	*	1 -Szt. István király
*	*	0

Szövegszótár

Rekord:

Űrlap nézet

NUM HU 14:54

Szűrő: Exemplum-ok: adatb... Exemplum-ok: Micro... PappAndrea-entkez... Dokumentum1 - Micro... Exemplum-ok: adatb...

Start

Készült: Pandinak - [Exemplum - adatbeviteli: 2010. július 26. hétfő]

Kérdése van? Írja be ide.

2010. július 26. hétfő

Új adat bevitelle
Statistikához

Kulcsszó
Konrád, penitencia, páncél,
lánc, papír, betű, Szent István,

Rövidjelölés:
I/71

Példázat címe helye: 1

Tartalom

Egy nagy bűnös ember Székes Fejér-Várat lelt bűneinek teljes bocsánatját leli

Egy Konrád nevű bűnös német ember Rómában a Pápától kér penitenciához segítséget: akkor nyer bűnbocsánatot, ha a felvett páncél, a testét kötő lánc és a bűnelt tartalmazó Pápa által lepecsélt papírról a betű eltűnnek szent helyek látogatása közben. Zarándoklat: Európa, Szentföld, Székesfehérvár. Szent István megjelenik.

Antoniuss Bonifícius Retum Hungaric, Dec.2 Lib.1.

Megjelölt forrás

Adatok bevitelle - módosítása

Megjelenési formák

Önálló

Forrás

Forrás:
Forrás kora:
Középkor
Nemzetiség:
magyar

Tartalom

Helyszín	Helyszín megnevezése
2 ország	Pannónia avagy Magyar-Ország
3 város falu	Székes Fejér-Vár

Idő:

Középkor
Szent László országlása alatt

Jellegzetes tárgy:

van
páncél, lánc, bilincs, levél, Krisztus Ké

Főszereplő neve, megnevezése
Főszereplő neve, megnevezése

férfi
Komrád

Főszereplő neme, megnevezése, száma
Főszereplő neme, megnevezése

férfi
csoport
természetfölötti lény

Melék szereplő
Melék szereplő megnevezése

Római Pápa
Egy-Ház-Fiak
Szt. István király

Helyszín adatbeviteli lap

stiliztika megnevezése	1
egyéni nyelvhasználat	*
egyéni nyelvhasználat	*
számmisszika	*
néprvelyszólas; közmondás	*
humor	*
szereplő beszélte	*

stiliztika megnevezése
egyéni nyelvhasználat

Szövegostály

Rekord: 26 | összesen 76
Újlap nézet

Start | tartalom - Microsoft ... | PappAndrea-erkekez... | Dokumentum1 - Micro... | Exemplum-ok : adatb... | Exemplum - adatbevit... | HU | 14:55

Készíti: Pandinak - [Exemplum - statisztika - lekérdezések: 2010. július 26. hétfő]

Kérdése van? Írja be ide.

Egyszerűsítés Nézet Beszúrás Formátum Rekordok Egzőkötő Ablak Súgó

Adatbevitelhez

Főmenü
Kilépés

Adatok lekérdezése - kimutatások készítése
2010. július 26. hétfő

Példázat címe helye:

Kulcsszó:

Tartalom:

Rövidjelölés:

Megjelt forrás:

Megjelenési formák

Forrás

Forrás:

Forrás kora:

Nemzetiség:

Tartalom

Helyszín:

Idő:

Mellékszereplő:

Főszereplő:

neme:

neve:

Jellegzetes tárgy:

Főszereplő száma:

foglalkozása:

tulajdonsága:

Szerkezet

Terjedelemt:

Narráció:

Exemplum használat:

Stilisztika:

Stilisztika:

Szövegosztály

Keres **Új keresés**

NUM HU 14:56

Exemplum-ok - adatb...
Exemplum - statisztik...
Dokumentum - Micro...
PappAndrea-ertekez...
tartalom - Microsoft ...

Úrlap nézet Start

Absztrakt

Jelen értekezés az utóbbi évtizedek nemzetközi és magyar kutatói gyakorlatában is az egyik legélénkebb figyelmet magáénak tudó interdiszciplináris területet, az *exemplum* értelmezési lehetőségeit vizsgálja. Egy kora újkori magyar jezsuita szerző, Taxonyi János szövegkezelői módszerének bemutatásával igyekszik képet kapni az exemplumok hatásmechanizmusáról, a 18. századi példatörténetek elemzésével bizonyítani, hogy a korszerű *irodalomtörténet* a vizsgált időszak történeti és kulturális antropológiájának, és a folklorisztikának is egyik jelentős értelmezési perspektívája lehet.

Taxonyi János műve – *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei I-II. (Győr, 1740., 1743)* – saját korának egyik legjelentékenyebb s legnépszerűbb erkölcsstanító példázatgyűjteménye volt. A két könyvből álló példatár 72 önálló történetet foglal magába, melyek 3 tanulsággal vannak megvilágítva. Ezek a tanulságok szintén számos elbeszélést, példát tartalmaznak, s így mintegy 360 rövidebb-hosszabb történet segítségével kell visszatalálnia az eltévelyedett embereknek az Isten által kijelölt, helyes útra.

Irodalomtörténetünk hagyományos álláspontja szerint Taxonyi János műve egy jól szerkesztett, ügyes kompiláció, dolgozatunk azonban nem ezt a szövegszerkesztési szempontot helyezi előtérbe. Taxonyi művét a 18. század *kulturális emlékezetének egy pillanataként* vizsgálja.

Taxonyi János exemplumértelmezésének vizsgálatát egy történeti áttekintéssel kezdjük: Az exemplum-fogalom fejlődési-, alakulási tendenciáit nyomon követve, feltárul előttünk az a történeti út, amelynek mérföldkövei jelentős állomásai a magyar irodalomtörténetnek is, s elvezetnek a *Tükörök* szövegváltozataihoz.

Taxonyi János műveltség-képének vázlatos megrajzolása után a példázatos-történetek komplex szerkezeti és tartalmi elemzésével, forráshasználati-nyelvi és stiláris jellemzőinek bemutatásával, a funkcióközpontú példa-használat jellemzőinek kidomborításával igyekszünk meghatározni szerzőnk sajátos exemplum-kezelői gyakorlatát. Különösen a *Tanúságokban* rejlő értelmezési lehetőségek: a funkció és a narratíva-típusok kapcsolatait, a szövegekben rejlő identitás- és kánonképző hatásokat, a hagyományörzés és teremtés jelentkezését, valamint ezek megjelenési formáinak bemutatását, rendszerezését tekintjük a feladatunknak. A példázat hatékonyságának tekintetében kitüntetett szerepet tulajdonítunk annak a mindenkori *közös nyelvnek, közös hagyománynak, életmódnak*, amely értelmezte, aktualizálta, *élővé* tette a készen kapott szövegeket, s így részévé vált egy jelentést, értéket adó közlésfolyamatnak.

Szerzőnk célja a közreadott *példa-tükörökkel* erkölcsi útmutatást adni, tanítani. Példáinak tematikai skálája igen széles. A katolikus erkölcsstan minden lényegi kérdésével foglalkozik, a Tízparancsolat törvényeinek betartatását azonban sokszor a hivatalos egyházi gyakorlattól eltérő módon – rendszertelenül, nem kanonizált, „hihetetlen”, profán történetekkel – igyekszik ösztönözni. A klasszikus exemplumok – bibliai, antik, középkori példaanyag – mellett szívesen és gyakran használ a magyar történelemből és a korabeli népeletből vett példákat is.

Taxonyi példáinak folklór vonatkozásait, a különféle népköltési műfajokkal való kapcsolatát, a külön fejezetben tárgyaljuk. A „táncsal való büntetés” motívumának kultúr- és műfaj történeti felbukkanásait vizsgálva pedig ízelítőt kaphatunk abból, hogy egy példázat milyen széles spektrumú, milyen változatos és kiterjedt kapcsolatrendszerekkel bírhat.

Összegezve tehát kutatásunk célját: a társadalmi értékrendszereknek az irodalom tartalmi anyagába beépülő nyomait, elemeit keresve, mintegy nyersanyagként használjuk Taxonyi János művét társadalmi, történelmi és különösen néprajzi, antropológiai jelenségcsoportok mentalitástörténeti feltárásához. Ezt azonban egy olyan értelmezői gyakorlattal tesszük, amelyik kiterjeszti a szerzői olvasatok tág horizontját a szöveg *irodalmi* státuszára is.

A 18. században kibontakozó erkölcsstani irodalom azt igyekszik megmutatni az olvasóknak, hogy az üdvözüléshez szükséges erkölcsi normák egyúttal alkalmas szabályokként működnek a lehetséges evilági boldogság szempontjából is. A profán olvasóknál a hit evidenciája mellett az értelemre, és az érzelmekre is egyre intenzívebben kell hatni, így nyílik még szélesebb út a példák előtt: Taxonyi exemplumgyűjteménye *mint a keresztényi erkölcs evilági hasznának bizonyítási terepe jelenik meg.*(Bíró)

Abstract

This thesis is examining the possibilities of intendment of the exemplum which is one of the most important interdisciplinary domains for international and for Hungarian scholars of this subject. Trying to delimitate the affectual mechanism of exemplums by using the presentation of textual designing methods of a Hungarian jesuite author from the modern age, called János Taxonyi and to prove by the analyse of historic parabolic teachings from the 18th century, the fact that the modern literary history can be an important perspective of indendment concerning the historico-cultural anthropology and the folklorism of the respective era.

The piece of János Taxonyi was the most important and the most popular parable of morals of that epoc – *Mirrors teachings of men's virtue and the divine truth I-II (1740., 1743., Győr)* The praxis is composed of two books and every volume is splitted into three greater chapters. One part assimilates a dozen of stories illuminated by three different morals. The morals have enarration and examples too and so we get 360 stories (short ones and longer ones as well) that try to give a piece of advice for wanderers to live a more virtuous life that God has already indicated.

According to our literary history, the piece of János Taxonyi is a well-constructed and able compilation but this dissertation does not emphasize this point of view of textual design. The piece of Taxonyi is defined as one moment of the 18th century's cultural memory.

We start the study of János Taxonyi's conceptions and aspects of the exemplum by a historical résumé: following the advancement and the morphosis of the parable, we can see the historical way whose milestones are important stages of the Hungarian literar history too and they lead to the diverse texts of the mirrors teachings „Tükörök”.

After the schematic indrawing of János Taxonyi's eruditional perspective, we attempt to describe and map the author's unique exemplum-handling practice through the complex analyse of structural and compendia of parabolic teachings via the presentation of source-handling, linguistic and stylistic characteristics and via the essential of appropriation centered example use. Especially, we consider as task the study of the possibilities of explanation inhering in „Tanúságok” (Morals): aspects of functionality and the types of narration, identity and canonic referent effects in the texts, the apparition of tradition and creation and also the presentation and reorganisation of their forms of existence. After the parable of the effectiveness of the special role, we attach to a common language, shared traditions, way of

life, which is interpreted, updated, and made alive from a prepared text, and thus became part of a report, giving values of communicational process.

The aim of our author is to teach, to give advice of moral by parable examples. The scale of Taxonyi's examples is definitely rich. It is dealing with every substantial questions of the Christian mirality, but forces to respect of the Ten Commandments in an other way, id est otherwise than the traditional pratic of the Church – by non-canonic, disordered, incredibly profane stories. Besides classical exemplums (biblic, antic, medieval), he prefers to use stories as an example from the Hungarian history and the contemporaneous life.

The folkloristic aspects of Taxonyi's examples and its relation with different folkloristic poetries are going to be studied in a different chapter.